

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

VAD FOLKET BYGGDE

Ett utkast till folkrörelsernas byggnadshistoria

Torbjörn Almqvist

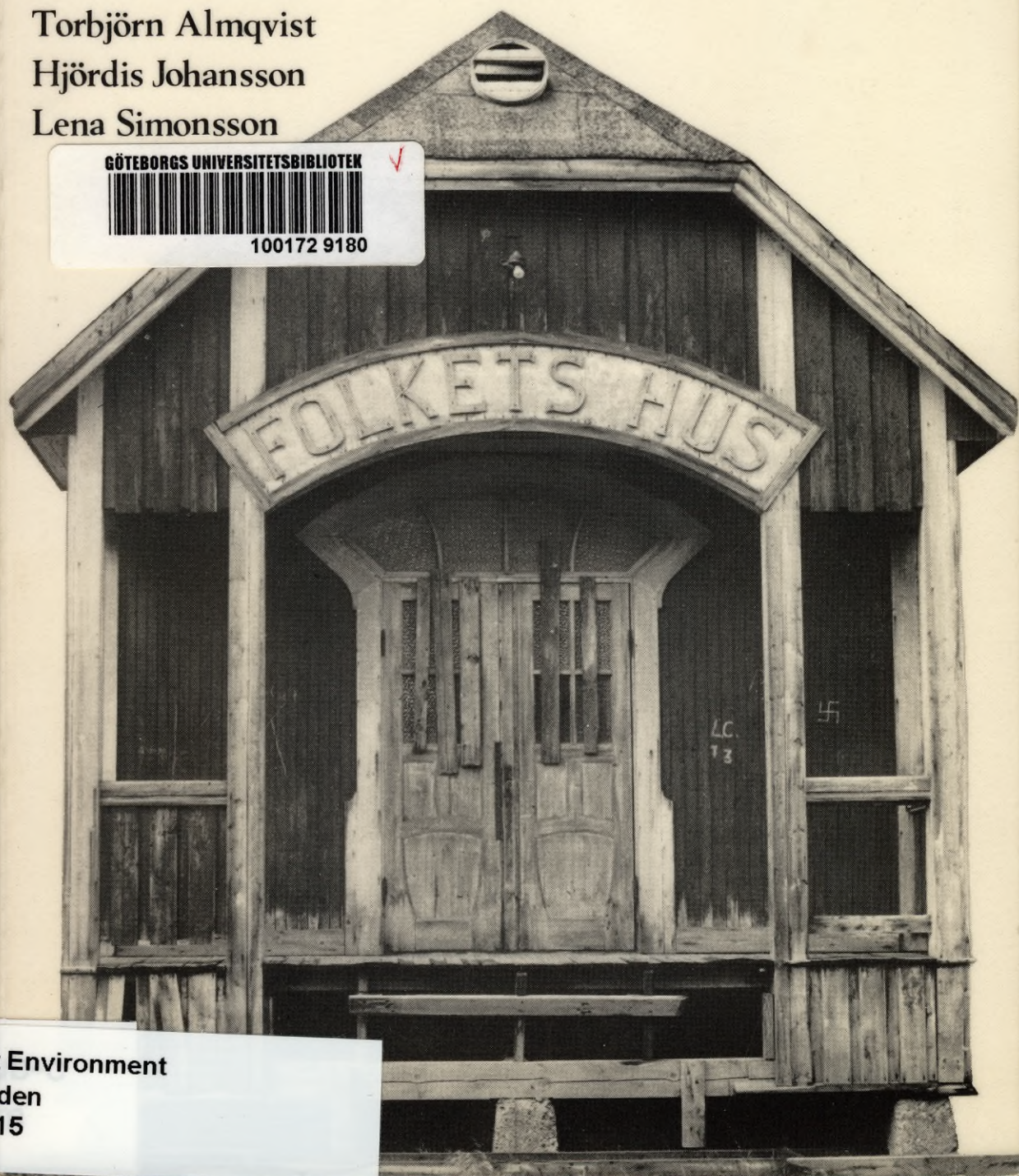
Hjördis Johansson

Lena Simonsson

GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIBLIOTEK

100172 9180

t Environment

den

15

EX LIBRIS

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Institutionen för
KULTURVÅRD

Mub-6

.....
Signum

Gåva från:
.....

VAD FOLKET BYGGDE

Ett utkast till folkrörelsernas byggnadshistoria

Torbjörn Almqvist

Hjördis Johansson

Lena Simonsson

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Institutionen för
KULTURVÅRD

SVERIGES ARKITEKTURMUSEUM
NORDISKA MUSEET

© Sveriges Arkitekturmuseum - Nordiska museet

1 uppl 1976

2 uppl 1979

ISBN 91-7108-171-2

Civiltryck
Stockholm 1979

ÖSTERSÖRS UNIVERSITET
FÖRENINGEN FÖR
KULTURVÅRD

Tryckt med bidrag från Statens Råd för Byggnadsforskning

Omslagets framsida: Folkets Hus i Hissmofors, Jämtland

Omslagets baksida: IOGT-huset i Bredbyn, Jämtland (före
ombyggnad, jfr sid 85)

INNEHÅLL

FÖRORD	5
INLEDNING	7
FOLKRÖRELSESNAS UPPTRÄDANDE	9
Medlemsantal och geografisk spridning	10
VÄCKELSEN — FRIKYRKORÖRELSEN	13
NYKTERHETSÖRELSEN	14
ARBETARRÖRELSEN	16
NÄR BYGGDE RÖRELSENA?	17
Periodindelning	24
VAR BYGGDES HUSEN?	26
HUR GÅR BYGGET TILL? VEM BESTÄMMER VAD OCH HUR FINANSIERAS HUSET?	32
Byggnadskommittéer	32
Arkitekter och byggmästare	34
Finansiering	38
VAD BYGGDE FOLKRÖRELSENA?	42
Perioden fram till 1870	42
Perioden 1870-90	46
Perioden 1890-1915	52
Perioden 1915-1940	56
Tiden efter 1915	60
OM ÅTERANVÄNDNING OCH BEVARANDE	64
Spara husen	64
Samla dokument och uppgifter!	66
Tekniska bevarandeproblem	66
KATALOG ÖVER BESÖKTA BYGGNADER OCH PARKER	70
INVENTERINGSFORMULÄR	101
LITTERATUR	105

FÖRORD

Det har någon gång påpekats att folkrörelsernas starka ställning här i landet hänger samman med deras lokaler. Det finns ett rikt bestånd av frikyrkor, folkets hus och ordenshus spridda över hela landet. Dessa byggnader är inte samlingspunkter enbart i den passiva meningen att de existerar som en möjlighet att hålla möten i utan även så att de genom sin blotta existens driver fram verksamhet: husen står där och måste användas, programkommittéer tillsätts, möten och fester ordnas.

Byggnadernas tillkomsthistoria är djupt förbunden med samhällsutvecklingen från det industriella genombrottet på 1800-talet och med kampen för religionsfrihet, mötesfrihet och yttrandefrihet. I dessa lokaler har mål och strategi diskuterats i strävan att omvandla samhället eller människan och lokalerna har formats för att tjäna detta syfte, ofta också för att genom sin utformning tydligt illustrera det för både vänner och fiender. I takt med att de lokalhållande folkrörelserna sett allt fler av sina ursprungliga mål förverkligade eller accepterade av stora delar av samhället har också byggnaderna förändrats. Ett alltmer finfördelat lokalprogram har tillkommit med i förhållande till det ursprungliga syftet sekundära utrymmen som biograf, restaurang, bibliotek etc.

Liksom i övriga delar av samhället har tendensen i utbyggandet av folkrörelsernas husbestånd gått mot allt större enheter. Detta har inneburit att de äldre lokalerna ofta slagits ut eller står i tur att försvinna för att kanske i stället helt ombyggda dyka upp i fritidshusregistret.

Ibland utgår också råd och anvisningar från de centrala kanslierna i Stockholm som leder till genomgripande ombyggnader av folkrörelsehusen för att de skall svara mot nya standardkrav.

Genom rivningar och ombyggnader utplånas alltså för alltid delar av den viktiga historien om samhället och folkrörelserna. Därmed försvinner också en tacksam möjlighet att för människor i olika bygder redogöra för den lokala samhällshistorien, eftersom byggnader är på många sätt tydligare och mera läsbara historiska vittnen än arkivaliska dokument.

Sveriges Arkitekturmuseum och Nordiska muséet har därför med särskilt statsbidrag startat en inventering av de tre största folkrörelsernas miljöer Folkets hus, Folkets park, ordenslokaler och frikyrkor. En första inventering gjordes under sommaren 1974 och bestod i en genomgång av 50 lokaler utvalda att representera olika tider och riktningar inom folkrörelserna för att på så sätt ge en antydning om folkrörelsernas byggnadshistoria. Denna rapport har utarbetats på grundval av dessa erfarenheter och från uppgifter som generöst ställts till vårt förfogande både från folkrörelsernas centralorganisationer och lokalföreningar samt från olika kultur nämnder. Den riktar sig i första hand till de människor ute i landet som har ansvar över folkrörelsernas samlingslokaler. Vi hoppas att rapporten skall ge impulser till lokala byggnadshistoriska studier, kanske till bildandet av särskilda studiecirklar, men också till mer skonsamma ombyggnader och renoveringar. Ett särskilt kapitel med ombyggnadstekniska råd och synpunkter skall underlätta detta.

Inventeringen fortsätter f n genom särskilda AMS-anslag med en genomgång av samtliga folkrörelsemiljöer i Stockholms län. Dessa studier kommer att redovisas senare.

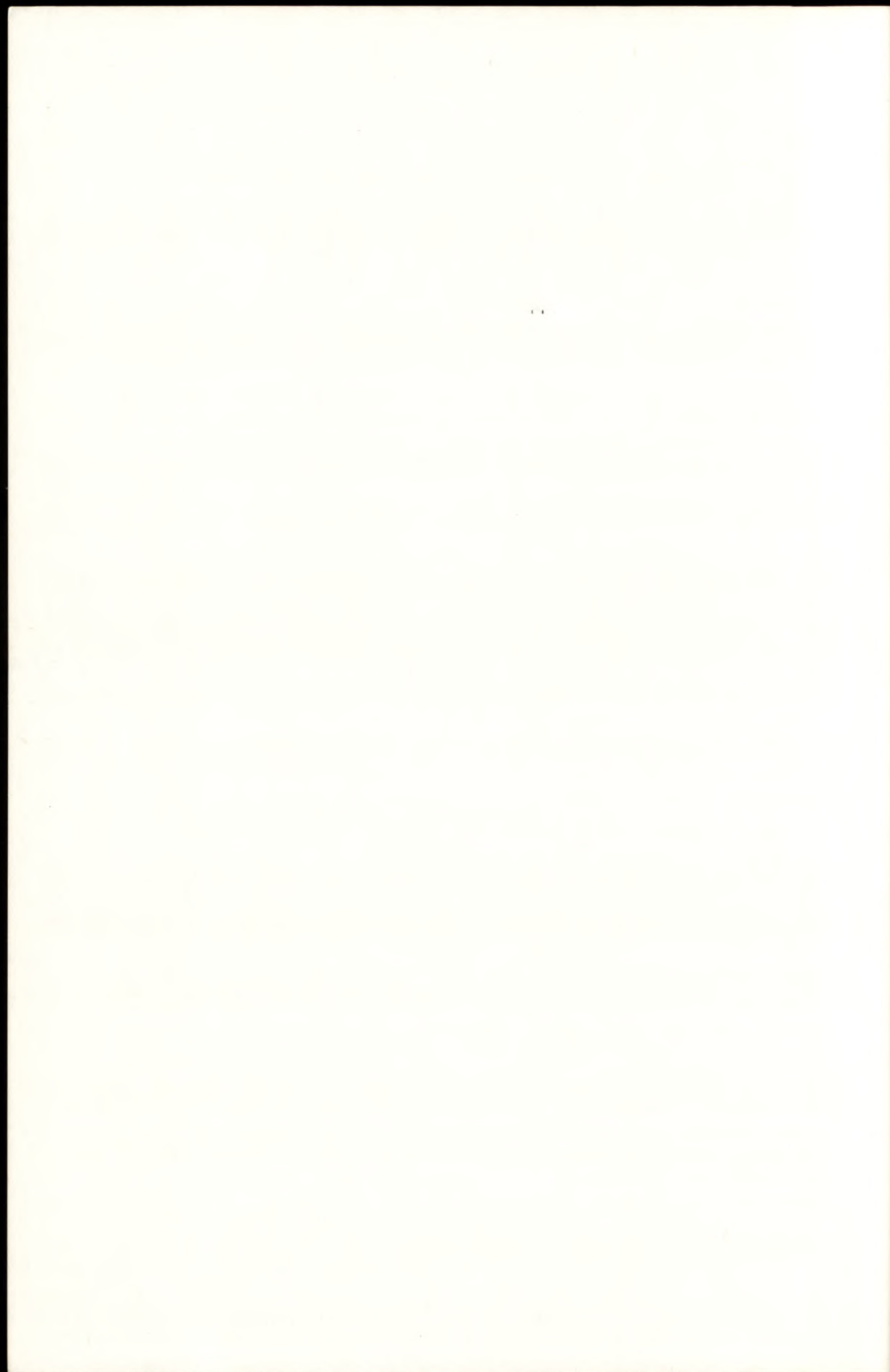
Stockholm i april 1976

Bengt O.H. Johansson
Sveriges Arkitekturmuseum

Bengt Nyström
Nordiska muséet

Marianne Olsson
Nordiska muséet

INLEDNING

I Sverige finns idag ca 8 000 frikyrkor, ordenshus, Folkets hus och parker. Situationen inom de olika folkrörelserna är sådan, att framtiden för många av dess byggnader är oviss. Rörelserna centraliseras, expanderar, stagnerar eller förändras på andra sätt. Det är därför viktigt att just nu studera lokalernas historia och försöka sprida en kunskap som kan ge underlag för riktiga ställningstaganden i bevarande-frågor. Vilken historia har en ords samlingslokaler? Vilken betydelse kommer de att ha. Hur ska man behandla dem på rätt sätt?

Den nu genomförda studien och utgivandet av denna rapport ska ses som ett försök att ytterligare aktivera dessa frågor. Arbetet har bedrivits på följande sätt: Efter inledande kontakter med representanter för de olika rörelserna studerades litteratur och centralt arkivmaterial med anknytning till byggandet. Uppgifter samlades in om vilket arbete som gjorts och görs i ämnet vid andra institutioner, universitet och högskolor, länsmuséer, kulturnämnder osv. Kontakter togs med lokala representanter för de olika rörelserna, varvid värdefulla tips och upplysningar erhöles.

Följande rörelser och samfunds byggnader har studerats:

Folketshusrörelsen
Folkparksrörelsen

IOGT-NTO
Blåbandsrörelsen

Baptistsamfundet
Evangeliska Fosterlandsstiftelsen
Metodistkyrkan
Pingströrelsen
Svenska alliansmissionen
Svenska missionsförbundet
Frälsningsarmén

Efter de inledande studierna, då även byggnader för grundligare studium valdes ut, inleddes fältarbetet, som pågick ca tre månader. De byggnader som valdes ut fördelades i ungefärligt förhållande till totala antalet byggnader i de olika rörelserna. Sålunda studerades ett 20-tal frikyrkobyggnader, ett tiotal ordenshus, ett tiotal Folkets hus och fem folkparker. Byggnaderna valdes så att de representerade olika skeden i de olika rörelserna och i viss mån så att de hade en spridning i landet som motsvarade rörelsernas utbredning. Vi har även försökt finna den äldsta ännu kvarvarande byggnaden i varje rörelse och i varje samfund. Syftet med urvalet var, att det skulle ge en representativ bild av rörelsernas byggnadshistoria.

Totalt studerades ett 50-tal hus och parker, varvid blanketten sist i denna bok ifylldes. Två personer studerade ett hus under 1/2 - 1 dag. Förenings- och församlingsmedlemmar intervjuades, arkivmaterial genomgicks, byggnaden inspekterades och dokumenterades. Under resorna dokumenterades dessutom ca 300 byggnader ytligt i ett kortregister. I slutskedet kompletterades dessa fältstudier med en totalstudie av Eskilstuna-regionen.

Efter fältarbetet vidtog arbetet med sammanställandet av det insamlade materialet samt utarbetandet av rapporten.

De frågor som ovan ställts om samlingslokalernas betydelse och behandling berör i första hand de människor som bor på platsen. Förståelsen och vidareförändring av historien är viktig på lokal nivå. Det är mot den bakgrunden som vi formulerat detta utkast till byggnadshistoria, grundat på i viss mån litteraturstudier, men till största delen på platsstudierna. Våra påståenden behöver rättas och nyanseras av människor i nära kontakt med och med lång erfarenhet av folkrörelsearbete. Vidare måste diskussionen om framtiden snarast tas upp.

Vi hoppas alltså att medlemmarna i de olika rörelserna och andra intresserade ska nås av denna skrift och att den ska inspirera till dokumentationsarbete i frikyrkoförsamlingar, nykterhetsloger, Folkets hus- och Folkets parkföreningar. Dokumentationer och synpunkter på bevarandefrågor kan skickas till Sveriges arkitekturmuseum, till Nordiska museet samt till respektive länsmuseum, helst i kopia till alla tre. Exempel på dokumentationsblankett finns längst bak i boken. Lösa blanketter i A4-format kan beställas från Sveriges arkitekturmuseum, Skeppsholmen, 111 49 Stockholm.

Ett lämpligt sätt att bedriva det lokala dokumentationsarbetet skulle kunna vara studiecirkelformen. Boken har uppdelats i tio kapitel vilka vart och ett bör lämpa sig för behandling vid 1-2 sammanträden beroende på vilken tyngdpunkt studiecirkeln själv vill lägga vid olika avsnitt. Kapitlen avslutas med ett antal frågor som kan lämpa sig för diskussion i cirkeln.

Som en komplettering till det lokala arbetet och studierna av enskilda exempel bör också museernas arbete med historieskrivningen drivas vidare med lämpliga frågeställningar som framträtt under arbetet. Här kommer undersökningar av sammanhangen inom regioner att vara en viktig del.

Lokala studier i församlingar och föreningar skulle tillsammans med ett centralt arbete till slut kunna ge ett bra underlag för att skriva de svenska folkrörelsernas byggnadshistoria. Denna byggnadshistoria skulle dels vara ett gott bidrag för att öka insikten i en del av det svenska folkets historia, dels utgöra ett behövligt underlag för riktiga beslutsfattanden i bevarandefrågor. Den skulle dessutom utgöra en av utgångspunkterna i diskussionerna om meningsfulla gemensamhetslokaler i den planerade miljön. Folkrörelsernas hus är en stor tillgång.

FOLKRÖRELSESNAS UPPTRÄDANDE

Den omvandling som det svenska samhället genomgick vid 1800-talets mitt, skapade förutsättningen för folkrörelsernas framväxt.¹⁾ Samhället var inne i en utvecklingsprocess från jordbrukssamhälle till industrisamhälle. Förändringar skedde på en rad områden: skiftenas genomförande på landsbygden, en kraftig folkökning, invandring till tätorter och städer, arbetsvandringar exempelvis till de norrländska sågverkssamhällena och emigration.

De ändrade samhällsförhållandena motsvarades av starka förändringar för den enskilda. Gamla mönster och sedvänjor bröts sönder och ersattes av nya. Rotlöshet och främlingskap upplevdes i främmande miljöer. Dessa förändringar dels i samhället, dels för den enskilda skapade sociala spänningar och oro. Grogrunden var lagd för framväxten av folkrörelserna.

Väckelsen - frikyrkorörelsen - uppträdde under 1840 och 1850-talen och vidgades under de två följande decennierna. Den moderna nykterhetsrörelsen uppträdde i slutet på 1870-talet. Arbetarrörelsen var den sista av de tre rörelserna. Både den fackliga och politiska grenen började under 1880-talet.

Frikyrkorörelsens mål var att omvända individen till ett kristet liv och på så sätt skapa ett kristet samhälle. Nykterhetsrörelsen ville hjälpa den enskilde till ett nyktert liv och skapa ett helnyktert samhälle, utan de sociala problem som alkoholen medförde. Arbetarrörelsens mål var att samhället skulle överta produktionsmedlen, skapa drägliga levnadsförhållanden och ändra maktfördelningen i samhället. Frikyrkorörelsen och nykterhetsrörelsen ville alltså en indirekt förändring av samhället medan arbetarrörelsen ville en direkt. Alla tre rörelserna hade dock ett omskapande av samhället som mål.

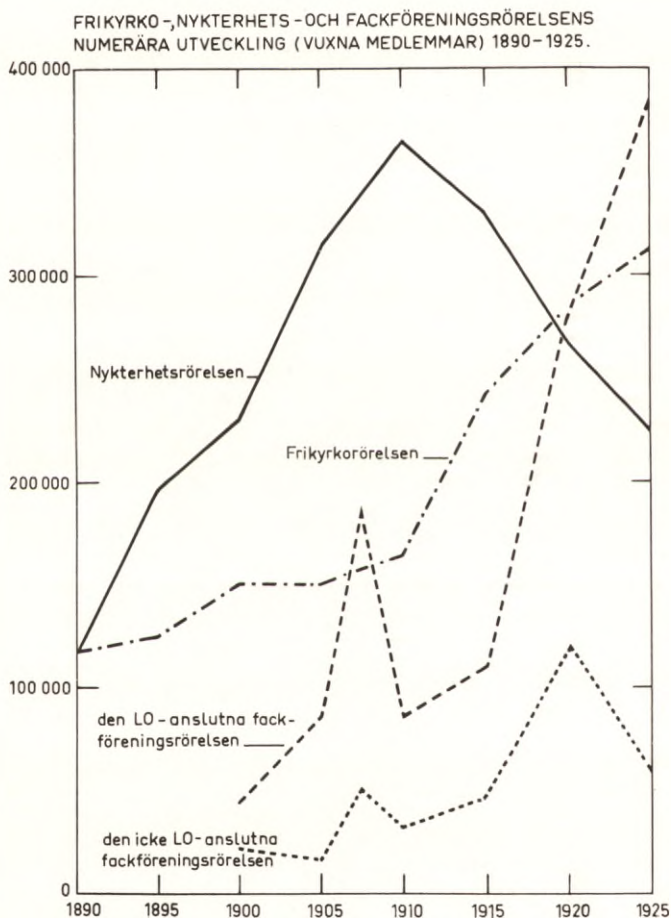
De flesta som anslöt sig till de tre rörelserna, tillhörde de lägre skikten i samhället. Frikyrkorörelsen attraherade fler kvinnor än män. Det motsatta förhållandet gällde för nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen.

Männen inom frikyrkorörelsen var huvudsakligen hantverkare, yrkeskickliga arbetare, företagare, lägre tjänstemän och senare jordbrukare. De tillhörde alltså högre arbetarklass och lägre medelklass. Kvinnorna däremot tillhörde till stor del lägre arbetarklass. Många av dem var pigor. Männen inom nykterhetsrörelsen rekryterades från samma skikt som männen inom frikyrkorörelsen. Kvinnorna var länge i minoritet. Inom fackföreningsrörelsen var kvinnorna mycket svagt representerade. Bland männen dominerade från början hantverkarna. Arbetare i stadsmiljö anslöt sig i större utsträckning än vad arbetare från landsbygden gjorde.

De människor som ingick i de olika rörelsernas sammanslutningar var geografiskt rörligare än andra grupper. Rörelsernas uppbyggnad med lokala föreningar och samfund svarade mot rörligheten i samhället. Man kunde bli medlem i ett samfund eller en loge eller bilda sådana om inga fanns på den ort man flyttade till.

¹⁾ En folkrörelse är enligt en accepterad definition en rörelse, som grundas på frivillighet, har stor anslutning, arbetar på lång sikt och har starka ideella och dynamiska inslag. (Sven Lundkvist: Politik, nykterhet och reformer s. 14)

Målsättningarna för de tre rörelserna var olika men de sociala funktionerna blev i flera fall desamma. Förutom de vanliga förenings- och församlingsmötena ordnades aktiviteter för barn, ungdom och vuxna som t ex sång och musik. Inom nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen anordnades senare teater, dans, bio, idrott. Speciellt de två sistnämnda rörelserna fungerade som medborgarskolor, där allmänbildande ämnen studerades i cirklar och möteteknik lärdes ut. Många politiker har rekryterats härifrån. Rörelserna har alltså bidragit till social rörlighet och utjämning.

Efter Sven Lundkvist, Politik, nykterhet och reformer. 1974, s.23-33.

Medlemsantal och geografisk spridning

Omkring 1900 omfattade frikyrkorörelsen, nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen ungefär 10 % av befolkningen eller nästan en halv miljon människor. Medlemsutvecklingen ser olika ut för de tre rörelserna. (Diagram 1)

Frikyrkorörelsen ökade decennierna efter sekelskiftet och särskilt mellan 1915 och 1920. Vid den tiden skedde en ökning speciellt för Svenska missionsförbundet och Baptistförbundet, samtidigt som fler samfund började redovisa allmänna sifferuppgifter.

Nycterhetsrörelsens medlemsantal ökade mycket fram till 1910. Där-
efter skedde en kraftig tillbakagång. För den LO-anslutna fackför-
eningsrörelsen innebar storstrejken 1909 ett avbrott i en starkt upp-
åtgående medlemskurva. Det socialdemokratiska partiets medlemsutveck-
ling är likartad.

Åren strax före 1920 hade de tre rörelserna ungefär samma anslutning.
De tre rörelserna nådde ut till stora folkgrupper, vilket bl a styrks
av stor genomströmning av medlemmar, speciellt inom nycterhetsrörelse
och arbetarrörelse.

Utbredningen av rörelserna visar stora skillnader mellan olika geo-
grafiska områden. Jfr kartogrammen.

De frikyrkliga samfunden Svenska missionsförbundet, Baptistsamfundet
och Metodistkyrkan hade sin största utbredning i mellansverige och
norrlandskusten upp till Västernorrlands län. 1920 hade deras med-
lemsantal ökat i Kronobergs, Kalmar, Älvsborgs, Skaraborgs och Örebro
län. Evangeliska fosterlandsstiftelsen var stark i Västerbotten och
Västernorrlands län samt i delar av norra Skåne.

Allmänt gäller att i områden där frikyrkligheten var svag, var
Svenska kyrkan stark. Sammanfattningsvis kan sägas att i mellan-
sverige var frikyrkorörelsen mer utbredd i industrialiserade områden
än i vissa jordbruksområden i samma delar av landet.

För nycterhetsrörelsen gällde delvis samma sak som för frikyrkorna.
Godtemplarrörelsen hade i slutet av 10-talet sina viktigaste områden
i Norrland och i vissa delar av de mellansvenska länen, men var re-
lativt svag i sydsverige. Sveriges blåbandförening var starkast i
vissa av de frikyrkliga mellansvenska landskapen. Templarorden var
stark i Kopparbergs och Gävleborgs län och Nationella godtemplarorden
i Göteborgs och Bohus län samt Kalmar län. Nycterhetsrörelsen som
helhet var alltså svagare representerad i södra Sverige än i mellers-
ta och norra Sverige.

Fackföreningsrörelsen var svag på de flesta håll i landet år 1900.
Endast i Malmöhus län, Göteborgs och Bohus län, Södermanlands län
samt Stockholm stad, dvs i de större industristäderna samt Skåne, hade
den ett visst fäste. År 1920 hade den däremot ökat kraftigt och hela
landet var berört. Socialdemokratiens utbredning var ungefär densamma
men svagare.

Frikyrkorörelsen och nycterhetsrörelsen hade i stort sett samma ut-
bredningsområde. Arbetarrörelsen var först starkast i södra Sverige
där de övriga rörelserna var svagast.

I mellansverige finns ett klart samband mellan rörelsernas utbredning
och graden av industrialisering. Det gäller alltså inte bara arbetar-
rörelsen utan också frikyrkorörelsen och nycterhetsrörelsen.

En rörelses utveckling från en löst organiserad grupp av människor
till en formell organisation - institutionalisering - kan delas in i
skeden. Processen kan uppdelas i initialskede, tillväxtskede, mättnads-
skede och ett fjärde skede, som ofta innebär koncentration. För fri-
kyrkorörelsen, nycterhetsrörelsen och arbetarrörelsen gäller att de
befinner sig i olika faser i förhållande till varandra. Mellan åren
1890 och 1900 har exempelvis frikyrkorörelsen delvis lämnat initial-

skedet, medan nykterhetsrörelsen befinner sig där och den fackliga rörelsen har knappt nått dit.

Omkring 1910 vänds nykterhetsrörelsens uppåtgående medlemskurva. Tillväxtskedet är över, medan arbetarrörelsen och frikyrkorörelsen fortfarande befinner sig i det skedet (diagram I s. 10).

En rörelses behov och möjligheter att skaffa egna samlingslokaler varierar under de olika skedena. Medlemsantal och ekonomi har varit bestämmande. I initialskedet har både lokalbehovet och möjligheten att tillfredsställa detta självklart varit mindre än under tillväxtskedet när medlemmarna strömmar till.

Kulturgeografen Torvald Gerger visar i en undersökning av den obligatoriska skolan i Sverige (Ett rumsligt förändringsförlopp. Kulturgeografiskt seminarium 2/1974) hur den geografiska spridningen och utbyggnaden av skolan kan delas in i olika tidsskeden. Han finner att ett första skede, ett spridningsskede, omfattas av initialskede och tillväxtskede. Därefter kommer ett jämviktsskede, vilket inträder när mättnad uppstått och slutligen ett förändringsskede. Den senare fasen innebär oftast koncentration. När sedan stabilisering inträder nås på nytt ett jämviktsskede, för att återigen följas av ett förändringsskede. Det är inget som säger att det första förändringsskedet, eller alla efterföljande, måste innebära koncentration av enheter.

Gerger har funnit att i en koncentrationsfas av den obligatoriska skolans förändringsförlopp skedde nedläggningarna i stort sett spegelvänt till etableringarna. De senast byggda skolorna var de som tidigast lades ner.

Är det här beskrivna förloppet också giltigt för folkrörelsehus som frikyrkor, logehus, folkets hus och folkets park? Är det de senast byggda folkrörelsehusen under ett koncentrationsskede, som lagts ner först? Finns det regionala varianter och vilka är orsakerna till detta? Gerger menar att spridningen av den obligatoriska skolan i Sverige, hårt styrd av stadsmakterna, påverkades av samhällets hierarkiska uppbyggnad, de etablerade informationsvägarna osv. Har beslut om byggandet av folkrörelsernas hus påverkats av samma strukturer i samhället, trots att rörelserna stod i opposition till samhället (i varje fall under tidigare skeden) och besluten gjordes "folkligt", dvs inom de olika rörelserna.

VÄCKELSEN - FRIKYRKÖRÖRELSEN

I början av 1700-talet uppträdde pietistiska strömningar, vilket ledde till att religiösa möten hölls i hemmen. Inom kyrkan, den evangelisk-lutherska enhetskyrkan, fanns bestämmelser om regelbunden kyrkogång, doptvång och nattvardsdeltagande. Husandakter med hushållets medlemmar var likaledes påbjudna. Med konventikelplakatet¹⁾ 1726 förbjöds andra sammankomster än kyrkans gudstjänster och den egna husandakten. Bestämmelsen kom till för att skydda landets religion, men urholkades efterhand. På 1780-talet tillerkändes företrädare för herrnhutismen rätten att bilda sammanslutningar och hålla möten i särskilda salar. I övre Norrland, där avstånden var stora, växte det s k norrlandsläseriet fram ur de sedan 1600-talet påbjudna byabönerna. Upplysningsidéer bidrog också till en ökad religiös tolerans. Under 1810-talet antog kyrkan en ny handbok, psalmbok och katekes, vilket ledde till kraftig opposition hos norrlandsläsarna. När regeringen avslagit både dessas begäran om revidering av böckerna och deras anhållan om att få bilda egna församlingar, svarade läsarna med att konstituera egna församlingar, där lekmän allt oftare skötte dop och nattvard. Dessa separatistiska strömningar spred sig därefter söderut.

Engelsmannen och metodisten Georg Scott kallades 1830 till Stockholm för att predika för engelska arbetare. När han efter någon tid började predika på svenska fick han allt fler åhörare. Efter hårt motstånd fick han tillstånd att bygga en kyrka för ettusen personer. Engelska kyrkan eller Betlehemskyrkan, invigd 1840 och riven 1953, blev den första frikyrkan i landet. Scott drog en skiljelinje mellan de omvända och övriga. De förra borde, menade han, bilda egna församlingar. Dessa idéer spreds bl a genom tidningen Pietisten, som Scott startade 1842. Sedan Scott på grund av sin predikantverksamhet tvingats att hastigt lämna landet, fördes idéerna vidare av Carl Olof Rosenius och Anders Wiberg. Genom lekmannapredikanter, de s k kolportörerna fick budskapet spridning över landet. Missionsföreningar, bibel- och traktatsällskap bildades nu på många håll.

I slutet på 1840-talet fick väckelsen en ny separatistisk inriktning, där vuxendöpet praktiserades. Därmed skedde en uppsplittring av väckelsen i en luthersk och en baptistisk, frikyrklig del. De första baptistdopen skedde 1848 i Vällersvik i Halland. När Evangeliska Fosterlandsstiftelsen (EFS) bildades 1856 var det delvis som en reaktion mot de nya tendenserna. Man ville betona sin trohet mot svenska kyrkan och den lutherska beaktelsen.

Väckelseaktiviteten under 1840- och 1850-talen ledde till ett skärpt motstånd från kyrkan. Den högkyrkliga reaktionen krävde en effektiv efterlevnad av konventikelplakatet. Det avskaffades dock 1858 men ersattes samtidigt av en ny konventikellag. Enligt denna fick man samlas till möten men inte på gudstjänsttid. Vidare fick kyrkoråden rätt att förbjuda sammankomster som kunde "leda till söndring i kyrkligt hänseende och till förakt för den allmänna gudstjänsten". I dissenterlagen 1860 (dissenter = främmande trosbekännare) avskaffades visserligen landsförvisning och arvsförlust som straff för avfall från svenska kyrkan, men bekännelse- och församlingsfriheten blev så snävt tillmätt att lagen i praktiken kom att sakna betydelse. En ny dissenterlag 1873 fastställde församlingsfriheten. Den gällde till den nya religionsfrihetslagen 1951.

1) konventikel = bönemöte

Under 1860-talet bröt väckelsen igenom över hela landet. I nattvards- och missionsföreningar inom Evangeliska fosterlandsstiftelsen delades nattvarden ut av prästvigda inom svenska kyrkan. Förhållandet ifrågasattes av strömningar inom rörelsen som ville att lekmanpredikanter skulle få dela ut nattvarden. Denna utveckling bekämpades av Stiftelsens ledning men utan större framgång. Nattvardsfrågan blev en av orsakerna till att Svenska missionsförbundet bröt sig ut ur Evangeliska fosterlandsstiftelsen 1878. Paul Petter Waldenström, en av de ledande inom stiftelsen, hade framfört åsikter om försoningen som avvek från svenska kyrkan. Waldenström blev en av de ledande inom SMF. Förbundet utvecklade sig sedan alltmer i frikyrklig riktning.

Metodismen infördes, som vi ovan sett, på 1830-talet från England men ebbade ut och infördes på nytt på 1860-talet men nu med inflytande från amerikansk metodism. 1868 bildades den första församlingen. Metodismen var en typisk stads- och tätortsrörelse. Den hade sitt största medlemsantal under 1910-talet. Metodismen är den frikyrka som i sin fasta organisation med biskopar samt i fråga om ritual mest påminner om svenska kyrkan.

Frälsningsarmén kom från England i början av 1880-talet. Den betraktar sig som en evangelisk och social väckelserörelse inom svenska kyrkan. En stor del av kårerna hade bildats redan omkring sekelskiftet.

Örebromissionen är en rörelse som växt fram ur baptismen. Den har bidragit till pingströrelsens genombrott och står detta samfund nära i doplära och gudstjänstordning. Först mot slutet av 1930-talet började örebromissionen ta form som samfund. Under sitt tidigare organisationslösa skede var rörelsen stark på landsbygden, men har nu mer än hälften av medlemmarna i församlingar i städerna.

Under 1910-talet bröt pingströrelsen igenom med anhängare främst i baptistiska kretsar. Vuxendopet har rörelsen gemensamt med baptismen. Särpräglad är läran om andedopet. Rörelsen saknar central organisation. Dess mest expansiva period var 1930-talet. Den var fortfarande expansiv 1960 och har en mycket stark ställning i städerna.

NYKTERHETSRORELSEN

En stegring av brännvinskonsumtionen i landet sedan 1820-talet var orsaken till att halvabsolutistiska nykterhetsföreningar bildades under 1830-talet. 1837 blev Svenska nykterhetssällskapet ett samordnande organ. Metodisten Georg Scott var en av de ledande i rörelsens början. Mest känd blev kyrkoherden Peter Wieselgren på grund av sina resor runt landet som talare. Ofta var det just präster eller andra ståndspersoner som var ledare för föreningarna. Den äldsta nykterhetsrörelsen var främst en överklass- och medelklassrörelse. I mitten av 1840-talet hade man det högsta medlemsantalet och var starkast i Malmöhus län, Kronobergs län, Jönköpings län och Hälsingland. Verksamheten mattades av mot mitten av 1850-talet.

Under 1870-talet framträdde nya nykterhetssträvanden. Nykterhetsföreningar på kristen grund bildades, s k Hoppets Härföreningar. Dessa sammanslutningar var de första som krävde helnykterhet och kom

att stå i motsättning till de halvabsolutistiska föreningar som fortfarande var verksamma. Vid stora allmänna nykterhetsmöten försökte man ena de olika ståndpunkterna. Principen om helnykterhet var den som kom att segra.

1879 infördes från Amerika godtemplarorden i Sverige, Independent senare International Order of Good Templars (IOGT). Då bildades den första logen, "Klippan" nr 1 i Göteborg av baptistpastorn Olof Bergström. Godtemplarrörelsen var absolutistisk och med den startar den "moderna" nykterhetsrörelsen i Sverige. Anslutningen blev omedelbart stor. 1884, fem år efter grundandet var medlemsantalet 48.000.

Rörelsen var vid grundandet starkt religiöst färgad. Dess arbete grundades på "Guds faderskap och alla människors broderskap". Efterhand skedde en utveckling mot religiös neutralitet. Även godtemplar-rörelsens ordensmässiga arbetsformer förenklades efterhand. Mötena var slutna och försiggick efter en bestämd, mycket utarbetad ritual. Medlemmarna fick vid inträdet avlägga nykterhetslöfte och upptogs senare i olika grader.

Förskjutningen i rörelsens ideologi väckte opposition. 1888 bröt sig några loger ur och bildade Nationalgodtemplarorden (NGTO). Den nya organisationen behöll en starkare religiös prägel och slutnare karaktär. Tidigare under 1880-talet hade andra helnykterhetsorganisationer bildats, svenska Blåbandrörelsen 1883 och Templarorden (TO) 1884. 1922 slogs NGTO och TO samman till NTO.

Ytterligare utbrytning ur godtemplarrörelsen skedde 1896 då en grupp politiskt och religiöst radikala lämnade IOGT och bildade Nykterhetsorden Verdandi (NOV). Den var religiöst neutral och hade stark förankring hos socialdemokratien. År 1900 bildades Vita bandet, en kristen nykterhetsorganisation för kvinnor.

Den tidiga arbetarrörelsen och nykterhetsrörelsen kom i klar motsättning till varandra. Orsaken var den inom nykterhetsrörelsen dominerande synen på alkoholfrågan som det centrala samhällsproblemet. Ett rusdrycksförbud skulle, ansåg man, lösa hela den sociala frågan. Efterhand ändrades nykterhetsrörelsens inställning i takt med att allt fler arbetare gick in i rörelsen. Samtidigt trängde inom arbetarrörelsen fram en ändrad inställning till nykterheten. Den kom att betraktas som positiv och befrämjande för arbetarnas politiska verksamhet.

Ett nyktert samhälle blev alltså ett gemensamt mål som både nykterhetsrörelsen, arbetarrörelsen och frikyrkorörelsen kunde enas om. För att få inflytande i samhället krävdes bl a representation i beslutande organ i kommuner, landsting och riksdag. Rösträtten blev därför viktig. För att få en effektiv samverkan, skapades lokala nykterhetskommittéer, där nykterhetsrörelse, frikyrkorörelse och senare arbetarrörelse samarbetade för att få in sina kandidater på olika poster i samhället. Förhållandena ändrades i och med att det proportionella valsyste-met infördes 1910. Det dittills rådande valsyste-met med majoritetsval i enmansvalkretsar hade gynnat folk-rörelserna. De organiserade och genomförde de lokala valen. Det nya syste-met gjorde politiska partier nödvändiga vid valen. Nykterhetsfolk och frikyrkofolk avstod från att bilda egna partier och gick främst in i de liberala och socialdemokratiska lägren. De ändrade förhållandena kan vara en av orsakerna till att nykterhetsrörelsens uppåt-gående medlemskurva bryts.

1909-1910 anordnade nykterhetsfolk en inofficiell folkomröstning om allmänt rusdrycksförbud. 56 % av landets befolkning över 18 år röstade för förbud eller 99 % av de röstande. Utgången resulterade i att regeringen 1911 tillsatte en kommitté om utredning angående lokalt veto, vilket innebar att alla myndiga skulle få rösta om rusdryckerna. 1917 infördes i stället kommunalt veto, dvs kommunerna fick besluta om försäljning och utskänkning. Samma år infördes det s k brattsystemet, som innebar att köpen infördes i en motbok. Större delen av nykterhetsrörelsen var fortfarande för ett totalförbud. 1922 genomfördes den stora förbudsomröstningen, vilket slutade med nederlag för förbudstanken.

Nykterhetsrörelsen har därefter upphört att kräva totalförbud, men verkar fortfarande för att begränsa skadeverkningarna av alkohol.

ARBETARRÖRELSEN

Av arbetarrörelsens fackliga och politiska grenar var det fackföreningsrörelsen som först fick sitt genombrott. När skräddarmästaren August Palm i sina tal 1881 introducerade socialismen i landet, fanns redan några fackföreningar. En av dem, snickeriarbetarnas fackförening, arrangerade Palms andra möte i Stockholm. Under sina agitationsresor pläderade han för att arbetarna skulle organisera sig politiskt och fackligt.

Under 1880-talet ökade antalet fackföreningar från 8 till nästan 300. De fanns till stor del i de större städerna i södra och mellersta Sverige.

1883 slöt sig fackföreningarna i Stockholm samman till en Facklig centralkommitté. Det program som kommittén samma år antog företrädde en liberal åskådning. 1886 får socialdemokraterna majoritet i kommittén och antog ett nytt program med socialistiskt innehåll.

Den första rikssammanslutningen av lokala fackföreningar inom ett yrke till ett fackförbund skedde 1886. Då bildades Typografernas fackförbund.

Under de närmast följande åren skedde det definitiva socialistiska genombrottet. Som en reaktion på rörelsens etablering följde nu åtal och fängelse för flera av de socialdemokratiska ledarna.

På en konstituerande kongress 1889 bildades Sveriges Socialdemokratiska Arbetarparti (SAP). Det fick ingen central ledning utan byggdes upp kring tre självständiga distrikt, de södra, västra och mellansvenska-norra distrikten.

Fackföreningarna saknade fortfarande en centralorganisation. Partiet fick fungera som en sådan fram till 1898, då Landsorganisationen (LO) bildades. De skärpta motsättningarna, strejkerna och det ökande medlemsantalet, hade påskyndat behovet av en central facklig organisation.

Förhållandet mellan partiet och fackföreningarna kom att regleras så att fackföreningarna var skyldiga att inom tre år ansluta sig till partiet. Beslutet väckte opposition och ändrades år 1900 i stället

till att LO borde verka för fackföreningarnas anslutning till partiet. 1909 ändrades skrivningen till ett principuttalande om det nära samarbetet mellan socialdemokrati och fackföreningsrörelse. Från 1908 hade den enskilde rätt att reservera sig mot medlemskap.

Arbetarnas organiserande i en facklig centralorganisation ledde till att arbetsgivarna bildade Svenska arbetsgivareföreningen (SAF) 1902.

Sambandet mellan socialism och fackförening kunde inte accepteras av en del företagare. En antifacklig lag, den s.k. Åkarpsslagen, kom till 1899. Det blev nu vanligt att arbetarna fick utkämpa s.k. föreningsrättsstrider.

1897 fick socialdemokraterna in den förste representanten i riksdagen och från sekelskiftet centraliserades makten till partiledningen i Stockholm. Efter 1900 började tillströmning till parti och fackföreningar. Mellan 1905 och 1907 sker den största ökningen.

1909 utbryter storstrejken, som blev ett svårt nederlag för arbetarna. Medlemsantalet i fackföreningar och parti sjunker mycket kraftigt.

Strax efter storstrejken bildades en syndikalistisk facklig rörelse, Sveriges arbetares centralorganisation (SAC).

NÄR BYGGDE RÖRELSENA?

Väckelserörelsens folk började bygga under 1850-talet. Det äldsta bönhus vi funnit är baptistkapellet i Skattungbyn, som byggdes 1851 och ännu finns kvar i sitt ursprungliga skick. De första profana samlingslokalerna uppfördes av nykterhetslogerna. Ordenshuset i Arboga 1881 var det första. Huset står kvar, exteriört relativt oförändrat. Vi har inte funnit något alldeles intakt ordenshus från den tidigaste perioden, då de alla byggts om och till för att tillfredsställa förändrade krav. Ett ordenshus från 1880-talet som dock står kvar relativt oförändrat är den stora teatern i Östersund, som nu är rivningshotat. Arbetarrörelsens första egna hus var en f.d snickarverkstad i Kristianstad, ombyggt till Folkets Hus 1890. Det första helt nybyggda Folkets Huset kom till i Malmö 1893, där också den första folkparken invigdes 1892. Kristianstadshuset är borta, men malmöhuset finns kvar, ganska orört men med ny användning. Även parken i Malmö finns kvar, men har som alla folkparker förändrats betydligt sedan 1890-talet.

Pionjärtidens bönhus och kapell byggdes i allmänhet inom några få år efter att en väckelse startat i trakten. I Issjöa kom den första väckelsen 1857. Två år senare hade den väckta skaran byggt ett hus. I Eskilstuna påbörjade de första fasta lekmannapredikanterna verksamheten 1863 och -64. De första bönhuset byggdes 1866 och -67.

Det fanns flera skäl att skaffa egen lokal. De långsiktiga målen, ambitionerna att nå så många som möjligt, den växande mötesverksamheten och det faktum att hemmen inte kunde rymma alla gjorde att behovet kändes överhängande ganska snart.

De lokaler som fanns att tillgå på 1850-talets landsbygd var sockenstugan och eventuellt skolan. Bägge dessa låg oftast vid sockenkyrkan. Prästen övervakade bönemötena. Möjligheten att använda lokaler na berodde på dennes inställning och agerande. I städerna var det enklare att hyra lokal. Man använde sig av denna utväg till en början, men snart var önskemålet om egen lokal uttalat. Endast brist på resurser kunde lägga hinder i vägen för ett bygge. Det blev regel att bygga eget.

Ett fåtal hus byggdes under 1850-talet före konventikelplakatets upphävande. Baptistkapellet i Skattungbyn, 1851, och bönhuset i Riseberga, 1855, är de två vi känner till som ännu står kvar. Exempel på nu rivna hus från denna tid är bönhusen i Gävle och Örebro från 1855.

Under 60- och 70-talen kom byggandet igång på allvar både på landsbygden och i städerna. Nya samfund bildades. Metodistsamfundet och Frälsningsarmén hade från början goda organisationer bakom sig och kunde snabbt skaffa lokaler. Metodisterna byggde själva, frälsningsarmékårerna i städerna tog gärna över hus som blivit för trånga för expanderande baptist- och missionsförsamlingar. Dessa i sin tur byggde med början under 80-talet nya större tempel i de expanderande stadsregionerna. Brytningen mellan EFS och SMF 1878 innebar praktiskt taget en dubblering av lokalbehovet för missionsföreningarna, vilket i hög grad påverkade byggnadsverksamhetens intensitet under 1880-talet.

Nykterhetslogerna arbetade på lång sikt, men mötesintensiteten växlade. På många håll använde logerna bönhuset för sina möten. Denna lösning var mindre lyckad, då logerna inte tilläts bedriva någon form av nöjesverksamhet i frikyrkornas samlings-salar. På andra håll skaffade logerna egna lokaler på vinst och förlust och hoppades att uthyrningar och arrangemang skulle täcka kostnaderna. Många hus kom under 80-talet att under lång tid stå ofullbordade, då det mitt under bygget visade sig att logen tagit sig vatten över huvudet och inte klarade av kostnaderna. (1) Ännu fler hus fullbordades dock, och bland de tidigaste kan man se otroligt stora byggnader, vilka speglar den oerhörda framgången.

Konkurrensen mellan nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen under det tidiga 1880-talet kunde göra det svårt för socialdemokraterna att få hyra nykterhetslokaler. August Palm skriver i sina memoarer: "På den tiden var det inte lönt att försöka få någon godtemplarlokal i hela Sverige upplåten för något socialdemokratiskt arbetarmöte. De voro liksom bönehusen stängda för oss."

Palm skildrar i memoarerna sin kamp mot myndigheterna för att få tala. Oftast fick han hyra samma lokal bara en gång — om han ens hann hålla ett möte innan han blev avvisad. Då fick han improvisera. På marknaden i Växjö lyckades han till exempel få hyra ridhuset men blev stoppad och fick tala från en repslagarbana i stadens utkanter. Det var ofta han fick tala i det fria, från en båt eller i en backe, på en landsväg.

Tiden kring sekelskiftet är den mest intensiva i folkkrörelsernas byggnadshistoria. Frikyrkorörelsen upplever en andra framgångsrik fas på landsbygden alldeles efter sekelskiftet. Städernas församlingar

Björkens sal, Eskilstuna

På flera håll i städerna har vissa lokaler kommit att bli drivbänkar för de i början svaga föreningarna att växa till sig i. Stadens äldsta missionshus ägt av en tynande grupp lutheraner har ofta fungerat så. En privatägd spekulationsbyggd "festsal", den s k Oscar Björks salong, har haft denna funktion i Eskilstuna. Lutheraner och baptister finns där på 1860-talet. Efter utbrytningen hyr missionsförbundarna det kring 1880. Godtemplarna finns där alldeles i början av sin verksamhet. NTO köper hela fastigheten och bygger en biolokal på gården. På trettio-talet flyttar Örebromissionen dit. Nu riven.

Teckning efter äldre foto.

IOGT-byggnaden i Östersund, byggd 1883.

Ordenshuset byggdes följaktligen tidigt i nykterhetsrörelsens historia. Från början byggdes en gigantisk samlingsal i huset, som redan efter några år kom att bli stadens teater. Östersund var vid byggandet centrum i ett av nykterhetsrörelsens livligaste distrikt. Även på Jämtlands landsbygd byggdes redan på 80-talet ordenshus. Byggandet av östersundshuset var en nästan obegriplig satsning av åtta loger i lindan av sin verksamhet. Huset riskerar i dag rivning, vilket skulle innebära en förlust av ett av de märkligaste monumenten i den svenska folkrörelsehistorien.

Foto LS 1974

växte ur sina tidigare hus. De byggde om, till eller nytt så att de fick större hus med fler lokaltyper. Speciellt Missionsförbundet manifesterade gärna sin framgång med utsmyckade hus.

Nykterhetsrörelsen hade nu sin mest betydande byggnadsperiod. Rörelsen kan säga ha ingått i en stabil fas. Det ideella arbetet kompletterades med nöjes- och kulturaktiviteter. Ordenshus byggdes på mycket små orter och på rena landsbygden. De växande städerna för-sågs efter ett intensivt arbete ofta med ett stabilt stenhus.

Anläggandet av folkparker och byggandet av Folkets Hus kom igång mot slutet av 1890-talet, men var intensivast de fem åren mellan 1905 och 1910. Parkerna krävde små resurser och anlades ofta först. Husen var dyrbarare och krävde ibland ett välorganiserat kommittéarbete, då flera olika arbetarorganisationers önskemål måste sammanjämkas. Tidningstryckerier och konsumtionsföreningar hade specialkrav utöver vad som gällde t ex ett ordenshus. Behovet av eget hus understöddes och underströks av intensiv propaganda i rörelsens tidskrifter.

I Skåne, som är pionjärdistrikt, byggdes stora egna hus i Malmö 1893, i Helsingborg 1895, i Trelleborg 1898 och i Lund 1902-03. Stockholms Folkets Hus invigdes 1902. Diskussioner om ett byggande hade då försiggått sedan 1886. I de flesta stora städerna dröjde byggandet. Tillgången på lokaler att hyra eller köpa var tillräcklig och svårigheterna att få tag på bra byggbara tomter var stora. Exempel på städer utanför Skåne där egna hus byggdes relativt tidigt är Borås 1901, Härnösand 1902 och Kalmar 1905. I Eskilstuna byggdes Folkets Hus först 1936. Tidigare hade Folkets Husföreningen använt ett hus som tillhört ordenssällskapet "Enighet och Vänskap", en sjukkasse- och begravningsförening för arbetarna. Detta hus köptes av Folkets Husföreningen 1906, samtidigt som ett projekt till ett eget kvartersstort hus skrinlades av ekonomiska och byggnadstekniska skäl. I Västerås byggde man eget hus 1919, i Örebro 1928, i Göteborg, Norrköping och Linköping inte förrän på 1950-talet. Då hade man där sedan sekelskiftet använt köpta eller hyrda lokaler.

I mindre orter är bilden delvis en annan. I Surahammar och Skromberga, bruks- resp gruvort med en enda eller ett fåtal dominerande arbetsgivare, byggdes egna hus 1902 resp 1898 redan under rörelsens pionjärfas. Bolagens markägande och dominans i samhället gjorde motsättningarna uppenbara. I en senare fas, när rörelsen var etablerad, på 20- och främst 30-talet, ersattes dessa hus ofta, som i Surahammar 1930, med nya i ortens centrala delar.

Strax efter sekelskiftet hade väckelsereligiositeten nått ut i landets alla hörn. Samma situation gällde arbetarrörelsen på 30-talet, då den också såg flera av sina ursprungliga mål uppnådda. Motsvarande fas i nykterhetsrörelsen blev mycket kort och bröts av rörelsens hastiga tillbakagång efter 1910.

För nykterhetsrörelsen och Folkets husrörelsen trädde bildande och skolande aktiviteter i förgrunden efter första världskriget. Redan under 1920-talet inleddes ombyggnadsarbeten för att klara de nya krav som dessa nya funktioner ställde. Under 30-talets slut uppkom åter ett om- och nybyggnadsbehov. De ursprungliga husen var slitna och standardkraven steg till följd av den stigande hemstandarden. Detta byggnadsbehov kunde tillfredsställas först efter andra världskriget

Baptistkapell i Eskilstuna byggt 1867

Sporadiska besök av baptistiska kolportörer förekom i Eskilstuna från och med slutet av 50-talet. 1864 bosatte sig en evangelist i staden. 1866 bildades en förening. Ett hus uppfördes året efter under ledning av blivande stadsbyggmästaren C Ericsson. Timret till stommen togs från en inköpt och nerriven lada. Nästan ingenting skilde utseendet från ett bostadshus. Innan man byggde hölls mötena hemma hos predikanten. Byggåret fanns 50 medlemmar i församlingen, så vi får förmoda att man inte längre kunde hålla till i bostaden.

Äldre teckning

ESKILSTUNA BAPTISTFÖRSAMLINGS FÖRSTA KAPELL 1867-1876

Baptistkapell nr 2, Eskilstuna byggt 1876

Baptisterna ökar sitt medlemsantal från femtio till tvåhundra på mindre än tio år. 1876 byggs ett nytt hus. Framgången är stor. Skarorna ryms inte i det lilla kapellet och framtiden lovar ännu bättre resultat. En ny tomt köps något närmare centrum men i samma område. Ett stabilt tegelhus med sal rymmande ca 500 personer byggs. Framgången fortsätter. Den första större kyrkobyggnaden i Eskilstuna är metodistkyrkan som byggs två år tidigare.

Äldre foto

Elinkyrkan, baptistförsamlingens tredje och nuvarande byggnad i Eskilstuna.

1910 bygger församlingen en ny kyrka. Fortfarande är medlemsökningen den drivande kraften. Byggnadsåret har antalet medlemmar stigit till 900. Speciell byggmästare med samfundets förtroende i byggnadsfrågor tillkallas från Linköping. Tomten intill det gamla kapellet inköps och detta säljs för att brukas som fabrikslokaler.

Elinkyrkan rymmer 1500 personer fram till en ombyggnad som sker 1966. Nu ryms omkring 1000 personer.

Foto TA 1974

med hjälp av de nya bidragen och lånen. Genom lånekonstruktionen i det statliga samlingslokalstödet gynnas etablering och upprustning av hus i mindre och medelstora orter. Dessa förses med moderna stora Folketshus-anläggningar, vilket innebär nedläggningshot för äldre glesbygdslokaler, ett hot som ökas av att fackföreningar går ihop i storavdelningar. I storstäderna sker etableringen långsammare och ej i takt med befolkningsutvecklingen.

Ofta övertog den expanderande pingströrelsens församlingar de äldsta, på 20-talet övergivna skollokalerna, men de byggde också nytt i stor skala. Frikyrkan var den enda av rörelserna som medvetet satsade på nya samhällen, och uppförde småkyrkor i villa- och egnahemsområden från 10- och 20-talen, och senare i de nya storstadsförorterna. På 50-talet gick en uppfräschningsvåg även över de frikyrkliga lokalerna. Församlingarna ville gärna att deras äldre hus skulle vara moderna och jämförbara med nybyggen.

ATT STUDERA

Vilka faktorer påverkade beslutet att bygga huset som studeras?
Ovan påstås att utrymmesbristen ofta var avgörande. Var det så?

Vilka faktorer påverkade ett beslut att bygga om eller till?

I vilken utsträckning har rörelserna på orten utnyttjat varandras lokaler?

*Folkets Hus i Helsingborg, byggt
1905-06.*

*Redan vid denna tid byggdes alltså
i Helsingborg detta stora, centralt
belägna hus. Huset används ännu som
Folkets Hus och har kvar sin ur-
sprungliga karaktär. Ett fåtal and-
ra storstäder (Stockholm, Malmö)
byggde så tidigt egna Folkets Hus.
Annars inköptes fastigheter och om-
byggdes för föreningarnas behov.
Foto TA 1974*

*Västerås gamla Folkets Hus.
1902-1920*

*1898 bildades byggnadsföreningen
Folkets hus & park. Första lokal hyr-
de man. Sen försökte man köpa arbe-
tarföreningens hus. 1902 fick man
tag i salen Blåsbogatan 3 som ägdes
och drevs för uthyrningar av en änka.
1905 köpte föreningen detta hus. 1905
hade tomt till eget hus köpts i mycket
centralt läge. Denna visade sig ha
dålig grund och tillsammans med sta-
dens önskemål om en teaterlokal i
Folkets Huset gjorde detta ett
byggande helt orealistiskt. Först
1919 lyckades man få ett eget hus.
Foto TA 1974*

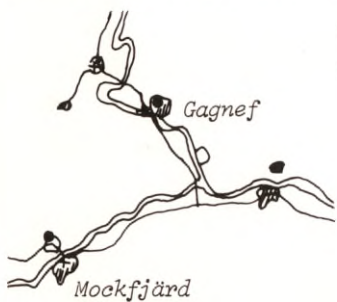

Periodindelning

Senare i rapporten har vi av praktiska skäl använt oss av en periodindelning. Denna innebär en förenkling av det verkliga skeendet och förklaras nedan:

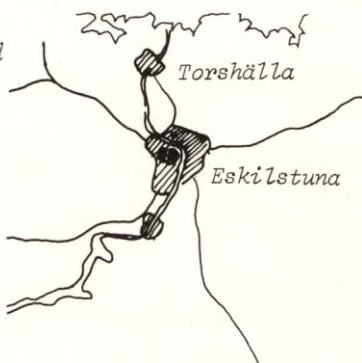
- 1850-1870: Väckelserörelsen byggde sina första hus. Föreningarna var små. Lokala mönster användes.
- 1870-1890: Väckelserörelsen byggde intensivt. Tempel formades med utifrån kommande mönster och spreds som förebilder i sin tur. Väckelsens initialskede övergick i ett skede av stark tillväxt. Nyktterhetsrörelsen prövade sitt byggnadsbehov. Perioden avgränsas av att denna rörelse omkring 1890 fann sin byggnadsform och gick in i ett intensivt byggnadsskede. Arbetarrörelsen byggde inget i detta sitt första skede.
- 1890-1915: Alla tre rörelserna byggde intensivt, men befann sig i helt olika etableringsskedet. Perioden avgränsas framåt av första världskriget. De inre orsakerna till förändrat byggande var dock storstrejken 1909 för FH- och FP-rörelsen och 1910 års riksdagsreform för nyktterhetsrörelsen. Byggandet släpade dock efter. 1905 bildades Folkparkernas Centralorganisation, FPC. Till hjälp för föreningar och loger bildades lånefonder; folketshuslånefonden 1906 och ordenshusfonden 1910.
- 1915-1942: Alla rörelserna nådde etablering under perioden. Nyktterhetsrörelsen började sin regress. Nya verksamheter och måldiskussioner bedrevs i både denna och Folketshus- och Folkparksrörelsen redan i periodens början. Bion, teatern, folkbildningen kom in redan under seklets första år, men blev först under 1920-talet miljöbildande. 1932 bildades Folkets Husföreningarnas Riksorganisation, FHR, 1942 bildades Ordenshusföreningarnas Riksorganisation, senare Våra Gårdar. 1912 motionerades i riksdagen första gången om statligt stöd till allmänna samlingslokaler. Det blir avslag liksom 1913, 1914, 1919, 1920 och 1936. Vid riksdagen 1937 bifölls motionen och beslöts om utredning. Samlingslokalkommitté tillsattes, vars betänkande 1939 låg till grund för 1942 års riksdagsbeslut om statligt bidrag och lån till allmänna samlingslokaler.
- 1942-1955: På grundval av ett riksdagsbeslut 1942 tillkom Statens nämnd för samlingslokaler. 1942 års lag om stöd till samlingslokaler slog igenom efter kriget. Standardkraven i samhället ökade.
- 1955- : Nedläggningar och försäljningar sker i stor skala. Alla rörelserna koncentrerar sitt byggande till befolkningscentra. Frikyrkorörelsen satsar även på förortsbyggande. Central planering allmänt förekommande.

NYBYGGDA FOLKRÖRELSEHUS UNDER OLIKA SKEDEN

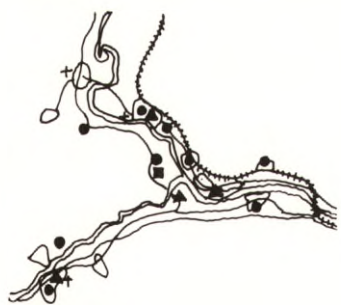

T h Eskilstuna med omnejd
T v Gagnefs socken

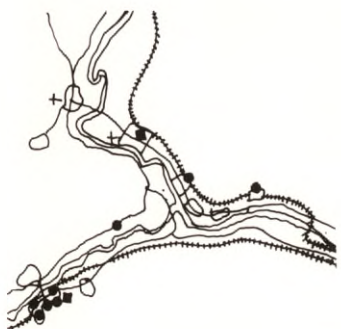
1850 - 1870

1870 - 1890

1890 - 1915

1915 -

- frikyrka
  - ▲ ordenshus
  - folks hus el park
  - väg
  - +— järnväg
- skala 1:500 000

VAR BYGGDES HUSEN?

Tomtfrågan löstes under den första tiden på olika sätt beroende på var församlingen/logen var belägen samt hur långt den hunnit i sin verksamhet och etablering. På landsbygden hade både församlingarna och logerna alltid förmånen att ha markägande medlemmar som kunde avstå från en tomtbit. Ibland kunde den skänkta tomten ha ett ypperligt läge, ibland hamnade den långt från byn inne i skogen. Både godsägare och småbrukare fanns bland donatorerna, men gemensamt för tomternas beskaffenhet var deras obrukbarhet. Produktiv jordbruksmark avstod man ej. De lutherska bönhusen kom, trots denna till synes slumpmässiga tomttilldelning, ofta att ligga ganska nära sockenkyrkan.

I Bjursås byggdes 1862 ett lutherskt bönhus. Tomten arrenderades ut av en sympatisör. Läget var centralt vid byvägen, 300 m väster om kyrkan. När mötena började i mitten på 1850-talet höll man till i sockenstugan som låg granne med sockenkyrkan. Osämja uppstod och man fick söka annan lokal.

Vad gäller baptisternas första landsbygdskapell verkar det som de mer sällan fick detta goda läge. Om detta var ett faktum kunde det i så fall bero på rörelsens mer uttalade opposition mot kyrkan. Skattungsbyns kapell i Dalarna och Issjöas i Småland, byggda 1851 resp 1859, hamnade i utkanten av respektive byar.

I de växande städerna var tomtproblemet från 1870-talet större. Markpriserna steg kvickt, speciellt i centrumdelarna. Bara i enstaka fall hade man turen att få en tomt som gåva. Logerna i Växjö fick 1885 en tomt av fabrikören Carl Schander. Denna fick visserligen inte bebyggas, men logerna sålde den och köpte en annan tomt för pengarna. I regel fick stadslogerna och -församlingarna betala dryga pengar för att få tomter i tillfredsställande lägen. För det mesta hamnade husen i centrumkärnans expansionszon, där gammal kåkbebyggelse ersattes eller obebyggd mark exploaterades. Det förefaller ännu på 80-talet ha varit gott om bra tomter. EFS:s rekrytering bland högreståndspersoner hade i vissa av de större städerna resulterat i mer representativa och dyra lägen. Blasieholmskyrkan i Stockholm förlades t ex mitt bland de gamla adelspalatsen.

Den första tidens tvång att ta den tomt man kunde få ersattes under den framgångsrika period som börjar på 80-talet av möjligheten att skaffa tomt där man ville ha den. Ingen försökte hindra en frikyrkoförsamling eller en loge att inköpa tomt till egen fastighet. Även om det fortfarande var svårt gick det oftast också att få fram en tillräcklig summa för ändamålet. EFS-församlingen i Gävle köpte 1891 en dyr central tomt vid järnvägsstationen och hamnen. Motiveringen var att den tilltänkta sjömansmissionen inte kunde drivas från det befintliga Norra bönhuset vid Esplanaden.

Önskan att ligga centralt i ett "missionsfält" påverkade alltså tomtvalet. Oftast valde frikyrkosamfunden att inte "konkurrera" på samma fält. Undantag fanns speciellt vid tiden för brytningen mellan EFS och SMF, dvs kring 1880. I Bjursås förlades det nya missionshuset nästan granne med det äldre bönhuset i uppenbar konkurrens till verksamheten i detta.

De hus som städernas frikyrkoförsamlingar och loger byggde fram till första världskriget tillfredsställde oftast behovet under lång tid framåt, varför nya lägen i stadskärnorna inte blev aktuella att dis-

Baptistkapellet i Skattungbyn, Dalarna, byggt på 1850-talet. Kapellet är en av de äldsta frikyrkobyggnaderna i Sverige, helt bevarat i sitt ursprungliga skick. Huset ligger i utkanten av Skattungbyn, långt från sockenkyrkan och byns "centrum". Fotografiet är taget innan huset flyttades till sin nuvarande plats från ett läge strax bredvid. Äldre foto i kapellet.

Sjömanskyrkan i Gävle, tillhörigt EFS-församlingen, byggt 1891. Den dyra tomten köptes för att ha ett representativt läge och samtidigt ligga nära båtarnas angränsningsplatser, så att sjömansmissionen skulle kunna drivas. En förutsättning för köpet var förmodligen inslaget av penningstarka fabrikörer i församlingen.

Foto TA 1974

Missionsförsamlingens bönhus i Bjursås i Dalarna, byggt 1893. Missionsförsamlingen uppförde sitt hus helt nära EFS-kapellet, vilket då i nästan 15 års tid använts av båda församlingarna. En konkurrenssituation uppstod därigenom mellan de bägge församlingarna.

Foto TA 1974

kutera. I de fall det ändå förekom nybyggen präglades tomtvalet under lång tid av husets funktion som centralbyggnad för verksamheten i ett större distrikt. Mycket centrala tomter skaffades. Ordenshusen var speciellt beroende av goda lägen för att få stort publikunderlag för sina verksamheter. Resurserna inom de egna leden började bli allt knappare genom medlemsbortfall.

När städerna växte strävade främst frikyrkosamfunden efter att etablera verksamhet i goda lägen i egnahems- och villaområden. Ofta sammanföll församlingens önskemål med planerarens strävan vid denna tid att med bl a lokaliseringen av allmänna byggnader skapa varierande stadsplaner.

Folkets Husen och folkparkerna byggdes alltid på köpt mark. Tomtlägena varierar, främst beroende på typen av industriort, men också beroende på verksamhetens inriktning och graden av etablering i samhället. I stort kan man påstå att den första tidens hus byggdes i de mindre samhällena på inköpt jordbruksmark strax utanför gränsen till industribolagens ägor, eftersom dessa vägrade sälja. I de större städerna var resurserna större och där hindrade inga industriägare. Kring sekelskiftet och strax efter var det dock betydligt svårare än femton år tidigare att få bra tomtlägen. Man var helt enkelt sent ute. Ofta har man varit tvungen att diskutera svårbyggbara alternativ. På en del håll valde man att hyra eller köpa välbelägna lokaler under lång tid. Folkparkerna etablerades dels på samma tomter som Folkets Husen, dels utanför samhällena på natursköna platser. I Eskilstuna köptes Gredby backe bl a med motiveringen att den låg långt från fabrikörnas och borgarnas förlustelseställe Djurgården.

På 20-talet och framför allt på 30-talet byggdes de nya Folkets Husen på centrala tomter. I de mindre industriorterna hjälpte arbetsgivarna ofta till med tomt eller ekonomiskt stöd. I Surahammar byggdes det första Folkets Huset 1902 flera kilometer utanför samhället. Några år senare köptes fyra egnahemstomter till det nya Folkets Huset, som kom att ligga vid samhällets nya affärsgata. Det gamla huset såldes och används ännu som möbellager.

På 1960-talet började de många centrumsaneringarna att beröra flera folkrörelselokaler. Frikyrkoförsamlingarna valde då i flera fall att flytta ut i förortererna med motiveringen att cityområdena hade blivit dåliga verksamhetsfält.

ATT STUDERA

Vilka faktorer påverkade tomtköpet?

Är tomten välbelägen?

Om inte, berodde detta då på:

- . att man inte hade råd med en dyrare?
- . att man blev hindrad att köpa vad man ville ha?

Varför medför bara vissa rörelsers verksamhet husbygge i storstadsförorter?

Surahammars gamla Folkets Hus, byggt 1902.

Huset fick ett mycket perifert läge, då bruket ägde hela samhället och vägrade sälja mark till Folkets Hus-föreningen. Hela fem kilometer från centrum hamnade byggnaden, vilket naturligtvis inte var bra för verksamheten. Detta var dock den bästa och närmsta tomt som stod till buds. Huset står kvar. Det är sålt och används som lagerlokal.

Foto TA 1974

Surahammars nya Folkets Hus, byggt 1930.

Vid denna tid hade fackföreningarnas verksamhet etablerats. Bolaget, egna hemsföreningen och Folkets Hus-föreningen samverkade för att finna ett bra läge för det nya hus som planerades. Tomten fick bästa möjliga läge.

Foto TA 1974

Kartor över antalet samlingslokaler i relation till befolkningen. Redovisning länsvis för varje rörelse.

Frikyrkor 1952

Antal hus per 10 000 invånare

	0,0 - 1,49		7,50 - 8,99
	1,50 - 2,99		9,00 - 10,49
	3,00 - 4,49		10,50 - 11,99
	4,50 - 5,99		12,00 -
	6,00 - 7,49		

Kommentarer

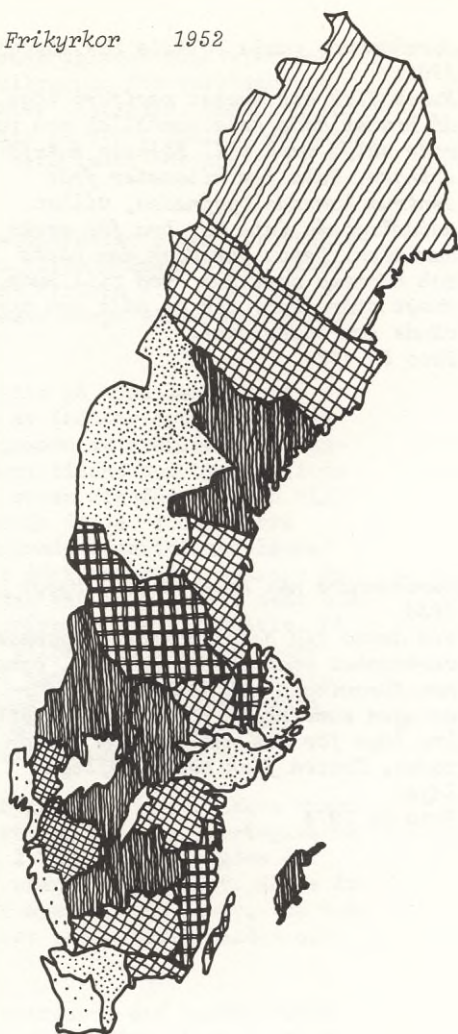
I överensstämmelse med frikyrkorörelsens utbredning finns flest kapell och bönhus i Norrlands kusttrakter och mellansverige. Lägg märke till de höga siffrorna för Norr- och Västerbotten där tätheten är 2-3 gånger högre än i sydvästsverige som har jämförbara anhängarsiffror.

Jämtland är i särklass ordenshustätast vilket är logiskt i relation till rörelsens utbredning. Av samma skäl är de låga siffrorna i Bohuslän och Malmö normala.

Folkets hus byggs flitigt i hela Norrland. Största tätheten finns i Norrbotten. Längst mellan husen är det i Halland och norra Västergötland. En anmärkningsvärt hög täthet finns i Kronobergs län.

Av materialet framgår också att alla rörelserna bygger fler hus än genomsnittligt i Västernorrland, Dalarna, Värmland, Örebro och Gotland. Halland ligger långt under.

Inget samband kan utläsas mellan hög frikyrkotäthet och speciella siffror för någon av de andra lokaliteterna. I Bohuslän och i Malmöhus län motsvaras hög täthet för Folkets husen av låga siffror både för frikyrkor och ordenshus. Märkliga är skillnaderna i grannlänerna Jönköping och Kronoberg. Mycket hög frikyrkotäthet i Jönköping och låga ordenshussiffror. I Kronoberg finns Folkets hus och ordenshus i antal högt över snittet, frikyrkor genomsnittligt.

Hela Sverige 8,21 hus per 10 000 inv

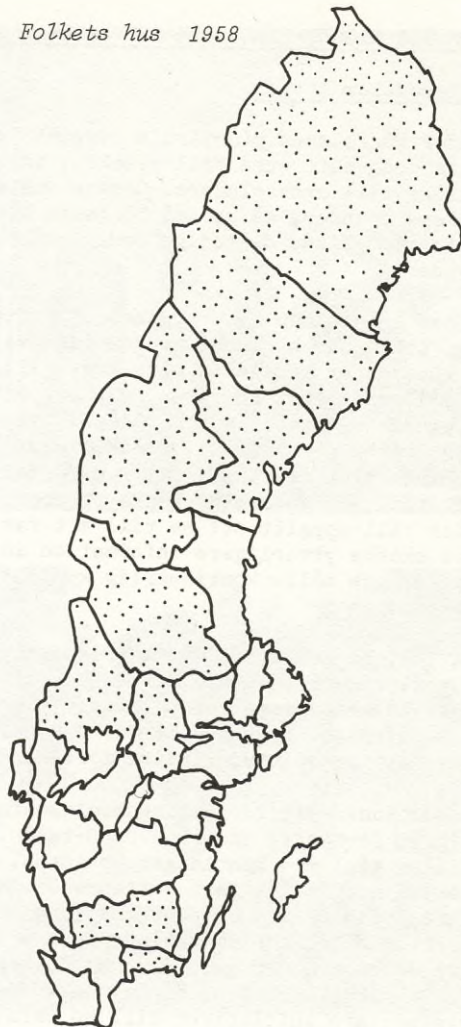
A	0,81	O	2,54
B	6,61	P	9,83
C	11,61	R	13,92
D	6,61	S	16,07
E	9,10	T	13,15
F	17,86	U	9,06
G	9,20	W	11,19
H	11,19	X	10,27
I	18,01	Y	13,75
K	10,03	Z	6,10
L	7,01	AC	10,04
M	2,89	BD	8,31
N	2,98		

Källa: De fria kristna samfunden i Sverige

Ordenshus 1956

Folkets hus 1958

Hela Sverige 1,92 hus per 10 000 inv

A	0,10	O	0,39
B	1,21	P	2,12
C	2,54	R	2,21
D	2,17	S	2,49
E	1,91	T	2,62
F	1,46	U	2,75
G	3,26	W	4,19
H	2,36	X	4,03
I	2,99	Y	3,49
K	2,82	Z	6,65
L	2,05	AC	2,06
M	0,50	BD	1,27
N	1,74		

Hela Sverige 1,16 hus per 10 000 inv

A	0,037	O	1,94
B	1,09	P	1,15
C	0,91	R	0,92
D	1,03	S	2,51
E	1,09	T	1,84
F	1,13	U	1,10
G	2,76	W	2,14
H	1,35	X	1,35
I	1,42	Y	2,48
K	1,65	Z	2,23
L	1,04	AC	2,37
M	0,73	BD	2,96
N	0,89		

Källa: Inventering, Våra Gårdar

Källa: FHR:s medlemsförteckning

HUR GÅR BYGGET TILL? VEM BESTÄMMER VAD OCH HUR FINANSIERAS Huset?

Byggnadskommittéer

Under väckelsens pionjärtid byggdes husen av medlemmarna i gruppen. Alla drog sitt strå till stacken, och en lämplig person i gruppen utsågs till arbetsledare. Gemene man hade insikt i husbyggnadsteknikens grunder, så de små bönhusen blev aldrig svåra att uppföra. Detsamma gällde de tidiga ordenshusen och Folkets Husen på landsbygden.

Under årens lopp blev byggnadsuppgifterna svårare. Husen byggs större, städernas byggnadsstadgor lade restriktioner på byggena, flera intressenter skulle få sina krav tillgodosedda i husen (t ex olika fackföreningar i FH-föreningarna). Detta framkallade behovet av en byggnadskommitté för att hålla i bygget. Först diskuterades byggnadsfrågan på ordinarie församlings- eller föreningsmöte. Vissa "huvudbeslut" fattades, om rumsfördelning, byggnadens yttermått och material. Sedan utsågs några personer till byggnadskommittén, som fick till uppgift att se till att fattade beslut blev verkställda, att skaffa ytterligare information inför byggandet, att ordna kontakter och hålla kontinuerlig kontroll över byggnadsarbetena och kostnaderna.

Då 70- och 80-talens stora frikyrkotempel planerades, tillsattes byggnadskommittéer som förberedde arbetet under lång tid för att belysa så många aspekter på bygget som möjligt innan de viktiga besluten fattades. Trots detta var tiden från beslutet att bygga till dess att huset stod färdigt förvånansvärt kort, ofta mindre än ett år.

Traditionen att församlingsmedlemmarna själva gjorde dagsverken vid bygget fortsatte under 1870-80-talen. Först och främst kunde de hjälpa till med hantlangarsysslor. Församlingen undvek till en början att anlita fast entreprenör. När frikyrkosamfunden blev etablerade finner man ofta byggmästare bland församlingens ledande personer. Ibland var de skolade just i församlingens byggnadsuppgifter. Byggmästare Hiort i Eskilstuna deltog i kommittéarbetet vid byggandet av 1881 års missionshus. 20 år senare tog han som välbeställd byggmästare initiativet till en omfattande om- och tillbyggnad av kapellet.

De första ordenshusen byggdes i städer och kunde vara stora och komplicerade hus. Kommittéarbetet blev av stor betydelse, kunskap om byggnadsteknik och -bestämmelser krävdes. Där man inte hade denna kunskap inom föreningen måste arkitekt och entreprenör anlitas. På många håll fanns många hantverkare och senare även arbetare i logerna, vilket innebar att bl a hantlangar- och inredningsarbeten kunde skötas av medlemmarna.

Frikyrkoförsamlingarna, och i än högre grad nykterhetslogerna, hade i början problem med ägande- och förvaltningsformer för husen. En del hus ägdes direkt av logen eller församlingen, några av bolagsbildningar, de flesta av ekonomiska föreningar och ett fåtal av enskilda personer. Det av logerna utprovade systemet med ekonomiska föreningar användes sedan av Folketshus- och Folkparksföreningar.

Byggnadskommittéerna till Folkets husen och folkparkerna valdes dels bland personer som varit verksamma i organisationsarbete ett flertal år, dels bland byggnadskunniga personer såsom snickare och murare.

Frånö Folkets Hus i Ängermanland, byggt 1903.

Huset byggdes av arbetarna i Frånö på kvällstid efter den ordinarie 12-timmars arbetsdagen. I protokollen nämns ritningar, men enligt sagesman bestämdes husets utseende efter hand som det byggdes. 1909 kompletterades huset med en dansbana i parken, nöjesverksamheten blev livlig. I denna park samlades arbetarna den 14 maj 1931 för att tåga till Lunde, där de omtalade skotten som dödade fem människor avlossades. I dag används huset inte för facknöten utan hyrs ut till olika föreningar.

Fotot avbildar en tavla, målad av en föreningsmedlem innan parkbyggnaderna revs vid vägens framdragande.

Blåbandshuset i Nättraby, Blekinge, byggt 1898.

Husbygget sköttes av en byggnadskommitté som tillsattes 1897. Godsförvaltare Malmborg var drivande kraft i kommittén. Han lånade även ut pengar till bygget, 5 000 kr, vilket tillsammans med 2 000 insamlade kr täckte byggnadskostnaderna. På ett föreningsmöte bestämdes husets huvudmått, konstruktion och rumsfördelning. Förmodligen gjorde Malmborg sedan skisser till huset. En byggmästare från Karlshamn anlätades av kommittén för att bygga huset.

Foto LS 1974

Västerås Folkets Hus. 1919

Redan 1906 bildades en stående kommitté för "spekulationer i hus och gårdar" inom Folketshus- och Folkparksföreningen. 1908 startade planeringen för ett eget hus med tillsättande av en 5-mannakommitté. Inga direkt byggsakkunniga ingick. Fackmän anlätades för kalkyler och kontroll av arkitektförslagen. Innan bygget startades 1918 hölls en principdiskussion om entreprenadform. Man beslöt bygga i egen regi. Skäl till tveksamheten är rädsla att man inte ska klara uppgiften. Två byggsakkunniga knöts till kommittén. Kooperativa företag anlätades liksom föreningsanslutna jobbare, och kalkylen höll.

Foto TA 1974

Inga byggmästare fanns i arbetarrörelsens led. FH-föreningarna har i flera fall drivit byggerna i egen regi. En enskild person i föreningen eller kommittén som helhet kontrakterade timmermän och murare, köpte upp material och agerade själv som verkmästare och kontrollant. Dels tjänade man in entreprenörens vinst, dels kunde man i högre grad anlita fackanslutna arbetare och kooperativa företag, så att de utlagda medlen stannade inom rörelsen. Malmö och Västerås Folkets hus, byggda 1893 respektive 1919, två stora komplicerade byggnader, uppfördes båda i egen regi.

Arkitekter och byggmästare

Till bönehusen på landsbygden fanns sällan ritningar. Storstadstemplena däremot ritades ibland av framgångsrika arkitekter. G E Sjöberg har t ex ritat stora tempel i Stockholm, Blasieholmskyrkan åt Evangeliska Fosterlandsstiftelsen och Immanuelskyrkan åt Svenska Missionsförbundet, Axel och Hjalmar Kumlien ritade två kyrkor på söder i Stockholm, missionsförsamlingens Andreaskyrka och metodistförsamlingens St Paulskyrka. J A Westerberg från Göteborg har där ritat missionsförsamlingens och baptistförsamlingens tempel och dessutom ett flertal mindre bönhus och kapell. Särfall är de exempel där stjärnarkitekter har utnyttjats efter att kontakten förmedlats av medlemmar i andra samhällsklasser än dem som finns representerade i rörelsen. I Åtvidaberg har C Westman ritat IOGT-huset och I G Claesson missionskyrkan. I bägge fallen kom initiativet från traktens mest dominerande person, godsägaren Adelswärd, som använde dessa arkitekter i sina egna byggen.

De stora templen i städerna byggdes på 80-talet. Dessa blev mönsterbildande. Förebilderna spreds över landet. Samfundsbildningarna hade skapat enklare kontaktkanaler mellan församlingarna.

Flertalet frikyrkokapell, ordenshus och Folkets hus på landsbygden har fram till 1920-talet tillkommit på följande sätt. Byggnadskommittén valde förebilder, bestämde byggnadens storlek och stora salens mått, men överlät åt den lokale byggmästaren att forma husets utseende. Under denna skol- och samlingslokalbyggandets tid blev byggmästarna på landsbygden allt fler. Dessa använde de formgivningsmönster som spreds på landsbygden under 1800-talets andra hälft, bl a i form av både svenska och utländska mönsterblad. Varje byggmästare brukade också lägga sig till med egna detaljer och lösningar, som kom att karakterisera hans bostadshus, ladugårdar och samlingslokaler.

I städer som Eskilstuna, Gävle, Västerås och Norrköping fanns byggnadsstadgar och brandskyddsbestämmelser, ofta också en stadsarkitekt, att ta hänsyn till. Folkörörelsernas ambitioner att både bygga tillräckligt bra och kunna sätta igång ett bygge snabbt gjorde att stadsarkitekterna många gånger anlätades. När missionsförsamlingen i Gävle 1880 planerade sin kyrka lämnades uppdraget helt naturligt till stadsarkitekt Hedin, som var medlem i församlingens styrelse. Även EFS-församlingen vände sig 1891 till Hedin, vilket är svårare att förklara, då motsättningarna mellan grupperna då var ganska stora. Västerås FH-förening hade 1918 ett ritningsförslag som föreningen var nöjd med, gjort av en stockholmsarkitekt. I sista stund frångick man detta förslag och vände sig till stadsarkitekt Hahr med motiveringen "vi kan inte riskera att saken drar ut på tiden".

I de fall då varken arkitekt eller byggmästare fanns till hands upp-

Immanuelskyrkan i Stockholm, byggd 1886 efter ritningar av G E Sjöberg.

Kyrkan är ett av Sveriges största och märkligaste frikyrkotempel. Den var i användning tills för några år sedan, då kommunen köpte kyrkan för att riva den vid Rådmansledens framdragande. Församlingen fick en annan tomt och har nu byggt ny kyrka. Rådmanleden lades sedan på is och nu är kyrkans framtid oviss.

Foto LS 1974

Redbergslids missionskyrka i Göteborg, byggd 1885.

Huset ritades av arkitekt J A Westberg som var bosatt i Göteborg. Han hade tillhört en missionsförsamling men övergått till baptismen. W har ritat ett flertal frikyrkor i Göteborg, åt baptist-, metodist- och missionsförsamlingar. Kyrkan i Redbergslid är ett av hans mindre projekt. Församlingens byggnadskommitté vände sig direkt till W, vilken förhandlade om tomköpet och sedan stod för stora lån till bygget. Församlingen fick dras med stora avbetalningar till W, vilken under några år efterskänkte en del av amorteringarna. Kapellet ska nu förmodligen rivas, församlingen har byggt nytt.

Foto ur församlingens arkiv.

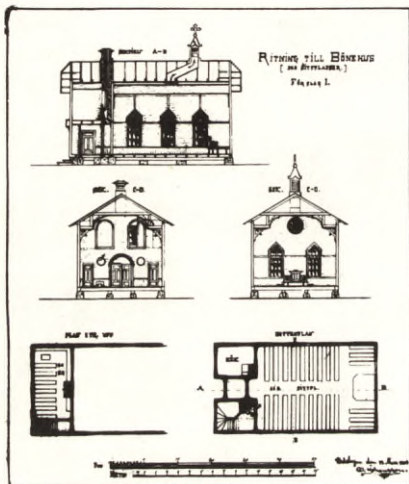

Betlehems kyrkan i Gävle, byggd 1880 efter ritningar av stadsarkitekten och församlingsmedlemmen S A Hedin.

Missionshuset i Uppsala stod som förebild. Kyrkan har det vanliga läktararrangemanget, dock är interiören helt förändrad jämfört med ursprunget. Kyrkan ska rivas för att lämna plats för ett nytt tempel på samma tomt.

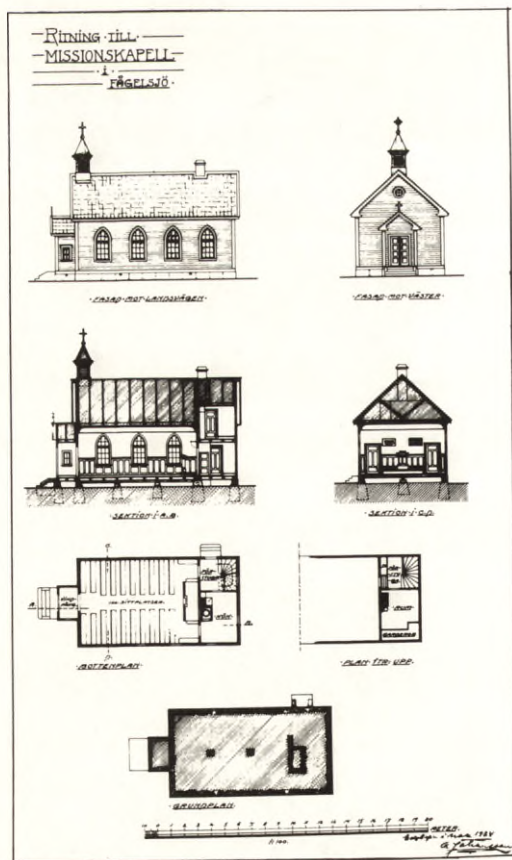
Foto TA 1974

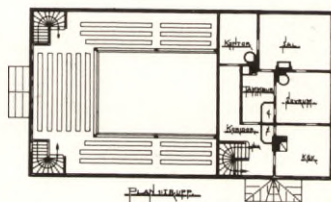
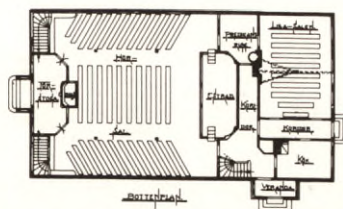
Olof Johansson i Edsbyn var en byggmästare bland alla dem som formade landsbygdens folkrörelsehus under lång tid. Från 1870-talet och långt in på 1920-talet arbetar de, där efter tar personer med formell arkitekturutbildning hand om verksamheten även på landsbygden.

Olof Johansson inleder sin verksamhet under 1890-talet. Först ritat och bygger han bostadshus och lantbruksbyggnader, sedan även frikyrkor. 1901 sammanfattar han sina kunskaper i typritningar för bönhus med plats för 50-600 personer. Husen är i möjligaste mån försedda med torn. Planlösningarna varierar. I ritningar från slutet på tjugotalet tar han upp moderna vinkellösningar med möjligheter att slå ihop stora och lilla salen för att kunna spara plats. I samtliga mindre landsbygdskapell används samma dräkt. Husen gjordes höga och försågs med liggande fasspontpanel och spetsiga, höga "kyrkvinster". I interiörerna används pärlspont till brösthöjd. På detta sätt byggs i slutet av 20-talet hus vilka till utseendet att döma kunde varit byggda 50 år tidigare.

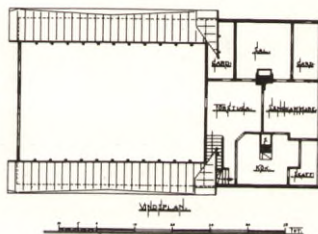
Olof Johansson blev först organiserad i en blåbandsförening 1885. Han blev sedan medlem i Edsbyns missionsförsamling och var från 1893 till 1931 styrelseledamot i densamma. Han var också ledamot av distriktsstyrelsen för Hälsinglands Ansgarieförbund, och fick så småningom byggnadsuppdrag över hela södra Norrland. 1916 blir han medlem av SMF:s styrelse i Stockholm och inväljs senare i riksdagen. Han är hela tiden till sin död 1933 verksam byggmästare.

Bilden ovan t v visar en typritning till ett bönhus för 200 personer utfört 1903. Stor sal och kök i botten-våningen. Lilla salen en trappa upp kan också utnyttjas som läktare om två fönsterluckor tas bort. Arrangemanget i salen visar det ena förekommande alternativet då man kommer in genom en zon av smårum och har estraden i motljus vid yttervägg. Arkitekturen eftersläpande ca 20 år.

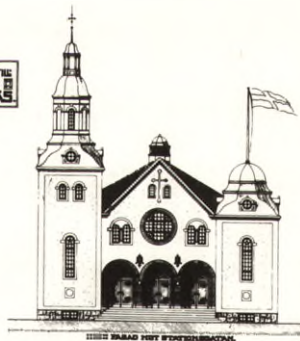
Bilden nedan t v visar kapellet i Fågelsjö som uppfördes 1924 av Johansson på uppdrag av Ansgarieförbundet i Hälsingland, dvs av distriktföreningen. På vissa ensligt belägna platser hjälpte distriktet till med kapellbyggen.

Planen visar exakt samma utrymmen som i typförslaget från 1903. Lilla salen har utbyttis mot ett övernattningsrum. Lägg märke till salsarrangemanget. Estraden ligger mot smårummen, entrén på motsatt gavel. Ett litet vindfång finns.

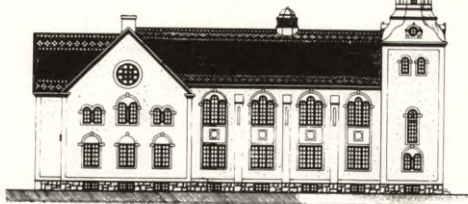

Bilden t h visar ett förslag till missionshus i Orsa utfört 1909. Det är ett s k "landsortstempel". De första byggs i början på 1880-talet. Typisk är utformningen av läktaren och salens bredd. Det är ett ståttigt hus. Det stora antalet birum antyder att huset är format vid sekelskiftet eller därefter då verksamheten blivit komplex och egen pastor har anställts i de större församlingarna. I huset finns predikantrum, kontor och två bostäder, en för pastorn och en för vaktmästaren.

NOTERING: THE INSPIRY'S: I HUSBOLNÄS

Olof Johansson fick även uppdrag att rita på större tempelbyggnader i Falun och Bollnäs. Bilden nedan t h visar ett av de många skissförslagen till missionskyrkan i Bollnäs.

drogs vanligen åt någon allmänt byggnadskunnig person i församlingen eller föreningen att åstadkomma en ritning. Valet föll ofta på en murare eller snickare. Så snart kommunikationerna tillät blev det vanligt att man reste runt och såg hur andra föreningar byggt. Omtaliga sådana resor gjordes runt landet. Ritningar beställdes från de platser man blivit intresserad av, men sällan anlätades samme entreprenör.

Typritningar för frikyrkor gjordes av stadsarkitekt Hedin i Gävle på 1890-talet. Dessa har använts på flera håll i Norrland. Likaså tycks typritningar för kapell ha kommit till användning kring sekelskiftet i Småland. Samma frikyrkobyggnad dyker upp på flera håll i landskapet. Däremot tycks varken LO:s typritningar för Folkets Hus från 1916 eller de typritningar för ordenshus som kom till 1917 på initiativ av IOGT:s storloge ha använts i större utsträckning. Vi har funnit ett enda Folkets Hus som byggts efter LO-ritningarna, nämligen det i Vansbro.

Finansiering

De första byggena på landsorten finansierades delvis av bidrag in natura. Medlemmarna i föreningarna bistod med material och dagsverken. I frikyrkoförsamlingarna har dessutom för det mesta funnits någon eller några mer välbärgade medlemmar som kunnat skänka en markbit. Det har också hänt att någon medlem skänkt eller billigt lånat ut en större summa pengar. Även nykterhetsföreningarna har ibland haft dessa förmåner. Vid byggandet av blåbandshuset i Nättraby fick föreningen låna 5 000 kr av byggets drivande kraft, godsförvaltaren Malmberg. Denna summa, tillsammans med insamlade 2 000 kr täckte hela byggnadskostnaden. Folketshus- och Folkparksföreningarna, som inte kunnat åtnjuta liknande förmåner, har redan från början använt systemet med andelsteckning eller uttaxeringar genom fackföreningarna.

För att samla ihop grundplåten till bönhusbyggena skickades på 1870-talet insamlingslistor runt i byn. Byggnadsfonder bildades genom kollekt och gåvor av medlemmar och andra intresserade. Då städernas tempelbyggen blev aktuella måste finansieringen kompletteras med privata lån eller banklån. Även andra vägar prövades. När baptisttabernaklet i Norrköping skulle byggas 1887 for pastor Salmonsson till USA två gånger för att samla pengar till bygget.

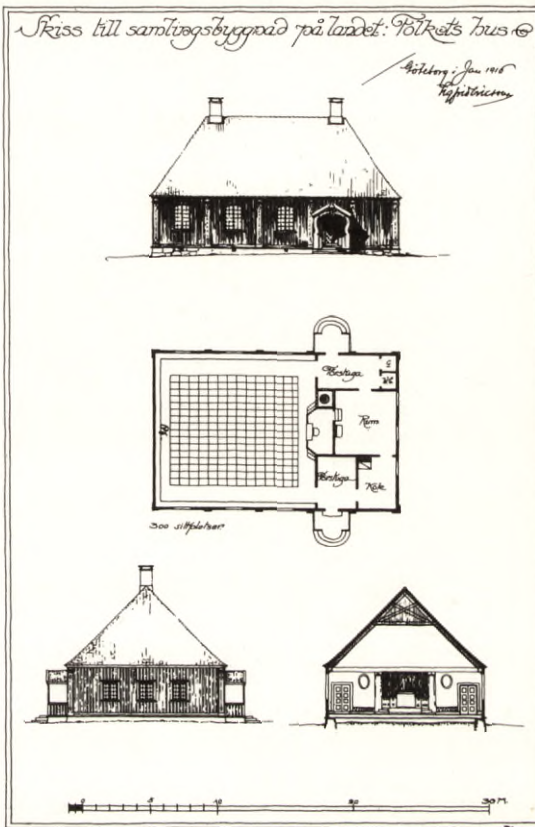
Medlemmarna i nykterhetsrörelsens loger har inte varit lika ekonomiskt starka som frikyrkomedlemmarna. Även här har andelsteckning varit vanligt, men ofta fick man ta lån för nästan hela ordenshusbygget. Sedan fick man lita på att verksamheterna och arrangemangen i huset skulle finansiera drift och avbetalningar. I undantagsfall valdes andra utvägar. I Sågmyra delades huset och kostnaderna med missionsförsamlingen. Detta arrangemang fungerade dock bara ett par år, sedan köpte nykterhetslogen ut missionsförsamlingen. För logerna blev det först nödvändigt att ha ett hus för att kunna hålla den ideella verksamheten igång, sedan blev de beroende av den nöjeskulturella verksamheten för att kunna finansiera huset.

I Folketshus- och Folkparksföreningarna tecknades andelar. Under lång tid före byggandet tecknade enskilda och föreningar andelar å fem eller tio kronor. När ett större resurstillskott syntes nödvändigt krävdes deorganiserade arbetarna på ett månatligt stöd, s k uttaxeringar. De

Typritningar till Folkets Hus 1915

På landssekreterariatets uppdrag gjorde göteborgsarkitekten Sigfrid Ericsson typförslag till Folkets Hus med samlingssalar för 150, 270 och 300 personer. Till förebilder för nya föreningshus föreslog han gamla tings- eller rådhusbyggnader.

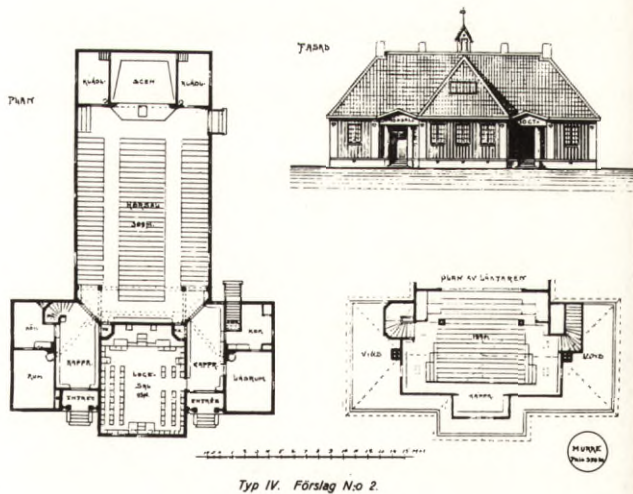
Typritningarna skickades efter av ett flertal föreningar. Det enda för oss bekanta huset finns i Vansbro och det byggdes 1918. Ekonomiska bekymmer ledde där till konkurs och endast med LO-fondens hjälp och på direkt initiativ av dess sekreterare återfördes huset till föreningen. Höga kostnader var det vanliga skälet till att typritningarna inte utnyttjades mer. Foto efter original i Sveriges arkitekturmuseum

Typförslag till ordenshus 1917 Typ IV

Från svenska nykterhetsförlaget kunde från och med 1917 kompletta ritningar till 22 olika ordenshus köpas.

Förslagen var resultat av en tävling bland "intresserade", anordnad av storlogen. Hur förslagen nyttjats är inte känt men de ger en bra beskrivning av vad som uppskattades strax efter den intensiva byggnadsperioden kring sekelskiftet. Detta förslag visar tydligt att man såg som självklart att logen skulle ha ansvaret för ortens allmänna samlingssal. Här har logen och allmänheten fått varsina likvärdiga ingångar. Salen rymmer drygt 400 personer, logerummet 95.

summor som skrapades ihop på detta sätt måste sedan kompletteras med bank- och borgenslån. Banker och borgenärer var villiga att ta risker endast för de "säkraste" pengarna, dvs de summor som först kunde fås ut vid försäljning av ett konkursdrabbat byggnadsföretag. Det kunde vara svårt att få låna pengar för att täcka den del av byggnadskostnaden som låg över summan av insamlade medel och banklån. Snart insåg de centrala instanserna nödvändigheten av egna fonder till dessa riskabla men tämligen små lån. 1906 bildades LO:s folketshuslånefond. Några år senare, 1910, grundades motsvarande fond inom IOGT:s storloge. Redan tidigare fanns på distriktsnivå liknande fonder för både frikyrkoförsamlingar, distriktsloger och Folkets husföreningar. Från 1942 fanns möjlighet till statliga lån och bidrag för om-, till- och nybyggnader av samlingslokaler. Här var dock frikyrkorna uteslutna.

ATT STUDERA

Vilka personer har medverkat i husets tillkomst?

Har någon betytt mer än de andra?

I vilken utsträckning har varje enskild medlem varit engagerad?

EFS-kapellet i Söråker, byggt 1873-78.

När kapellet skulle byggas utsågs en styrelse i församlingen, som fick till uppgift att skicka runt listor för att samla pengar samt ordna lån. Medlemmarna förband sig att av sin inkomst lämna en krona varje vecka. Arbetare från Alafors och Söråker arbetade med grundgrävningen efter sin ordinarie arbetstid. Även andra hjälpte till med dagsverken och körslor.

Foto LS 1974

VAD BYGGDE FOLKRÖRELSERNA?

Perioden fram till 1870

Engelska kyrkan i Stockholm byggdes på initiativ av den engelske metodistpredikanten George Scott samt industrimannen Samuel Owen och invigdes 1840. Förebilden var engelsk. Salen hade läktare på tre sidor, predikstolen satt högt upp på fondväggen. Predikanten skulle vara i centrum.

Ännu tidigare, i slutet av 1700-talet hade herrnhutarna i Sverige byggt ett fåtal samlingssalar. De herrnhutiska brödraförsamlingarna var slutna kretsar som lade stor vikt vid församlingsgemenskapen. Detta tog sig uttryck i salarnas utformning. Talarstolen stod vid ena långväggen, bänkarna på längden, riktade mot långväggen, motsatt sättet att möblera en långkyrka. Denna medvetna metod att åstadkomma en närmre kontakt mellan predikanten och församlingen samt mellan församlingsmedlemmarna har endast använts i ett fåtal frikyrkobyggen senare.

Som tidigare nämnts är baptistkapellet i Skattungbyn från 1851 och bönhuset i Riseberga från 1855 de enda 1850-talskapell vi funnit. Baptistkapellet är en liten anspråkslös stuga byggd av de väckta själva. Risebergahuset är relativt stort och påkostat och byggdes av godsägaren på Riseberga med i princip samma utformning som herrnhutarnas salar. Detta bönhus samt metodisternas huvudtempel, Trefaldighetskyrkan på Östermalm i Stockholm, är de enda av folkrörelsernas byggnader som är förklarade som byggnadsminnen.

Av 1850-talets missionshus i städerna finns idag inga kvar.

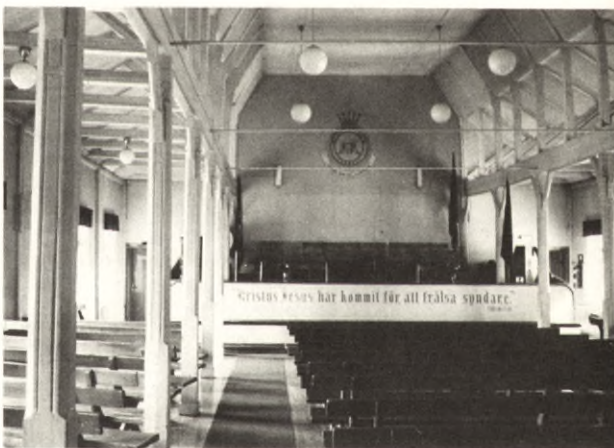
Det vanliga var under 1850-talet att små grupper av troende, som tidigare samlats i hemmen, byggde ett hus tillsammans, där de utan störningar kunde mötas. Behovet av samlingssal blev uttalat när gruppen började ha regelbundna möten. Likaså aktualiserades byggena då grupperna blev utestängda från de lokaler som de tidigare begagnat för sina möten. Baptisterna stod redan nu i opposition mot statskyrkan och byggde trots konventikelplakatet små egna kapell. Även de lågkyrkliga missionsföreningarna byggde egna bönhus. Missionsföreningarnas verksamhet stöddes i olika grad av statskyrkans präster. Församlingsprästens inställning påverkade missionsföreningens utveckling.

Resurser för bygget var knappast något problem. Gruppmedlemmarna byggde själva huset av material som de själva bistod med. Markbiten uppläts också av någon i kretsen. Traktens byggnadstradition användes, kapellen kom att se ut som småstugor. De timrade "småstugorna" utformades som vanligt var. Fönstren kunde inte göras stora och de placerades som i boningshusen. Detta innebar att bönhusens gavlar blev fönsterförsedda. Det gav ett vackert ljus i samlingssalarna som blev belysta från tre sidor, men det gjorde också att predikanten sågs i ett motljus som inte alltid var bra. Distanen till honom verkade längre då man inte riktigt kunde se hans ansikte. Att predikanten skulle stå rakt framför församlingen var redan i begynnelsen en självklarhet och har så varit ända fram till de allra senaste åren. Det var kring predikanten och hans förkunnelse församlingen skulle koncentreras under bönemötena. Predikanten var en central gestalt i sig, Gud fanns hos varje individ och skulle inte ha någon speciell plats i rummet.

Betlehemskyrkan i Stockholms city, byggd på 1840-talet, riven vid regleringen av nedre Norrmalm på 1950-talet. Kyrkan kallades från början Engelska kyrkan och var byggd av och för de engelska metodisterna i Stockholm. På 1850-talet övergick den i Evangeliska Fosterlandsstiftelsens ägo och bytte namn. Kyrkan byggdes delvis efter engelskt mönster. Den har flera likheter med senare byggda tempel i svenska städer. Exempelvis återkommer läktararrangemanget och de tre portarna mot gatan.
Foto Stockholms stadsmuseum.

Frälsningsarméns andra kår i Norrköping, byggt 1862. Huset byggdes åt evangelisk-lutherska brödräfsamlingen i Norrköping och kallades från början Östra Missionshuset. Detta är en av de få bönhusbyggnader i stadsmiljö från denna tid som finns kvar i landet. Huset är ett korsvirkeshus av trä och tegel, reventerat och guldfärgat. Interiören är förnyad med målning och skivmaterial på väggar och i tak. Fönstren har ursprungligt utseende och bänkarna är ålderdomliga. Från början var salen som i en basilika belyst även av två fönsterband i taket, men dessa är igensatta, förmodligen av värmeskäl. Huset fungerar bra för kåren, som ägt det sedan 1887. Foto TA 1974

Bergs baptistkapell i Västmanland, utpost till Hallstahammar. Interiören är av den vanliga typen med fönster i fondväggen. Vanligtvis har dessa fönster satts igen vid någon ombyggnad under årens lopp. De har ansetts vara besvärande för församlingen som fått ljus i ansiktet då den sett framåt mot predikanten. Gavelfönstren har stor betydelse för rumsuppfattningen. Tyvärr mister de vackra, ljusa rummen mycket av sin karaktär då fönstren satts igen. Åtgärden har ju däremot haft positiva följder för kontakten mellan predikant och församling, vilket får anses viktigare.
Foto LS 1974

Gemensamt för de första husen på landsbygden var, att de fick enklast möjliga utformning. Salen byggdes dock för att rymma 50 - 150 personer, trots att gruppen för det mesta endast hade ett tiotal medlemmar.

Ett nytt tekniskt problem var att täcka över samlingssalarna. Helst ville man ha högt i tak. De byggnader i trakten man eventuellt kunde hämta exempel från var skolorna, sockenstugorna, ladorna och kyrkorna. Det var svårt att få ett timmerhus att hålla ihop när inget bjälklag fanns att dra samman långväggarna. Man använde olika mer eller mindre goda takkonstruktioner.

Redan på 1850-talet finns exempel på den rumsindelning som senare skulle bli så allmän: stor sal, liten sal och kök, men varianterna var många, sökande sin form. I baptistkapellet i Issjöa från 1859 finns stor sal, liten sal, bostadskök samt en trappa upp skolsal. Fleura kapell från denna tid innehåller endast en samlingsal som man utifrån kommer direkt in i. Så är fallet i Skattungbyns kapell och så har även EFS-kapellet i Bjursås sett ut från början.

Väggbeklädnad i salarna saknades till en början, sedan började man pappspänna och måla timmerväggarna. Golven hade breda plankor, fönstren tidens sexdelade bågar. Enkla bänkar utan ryggstöd snickrades ihop.

1860-talet blev en intensivare byggnadsperiod. Missionsföreningar etablerades. Ett gemensamt organ hade de sedan 1856 i Evangeliska Fosterlandsstiftelsen. 1868 fanns i landet ca 100 bönhus (Källa: W Bredberg, O Löfgren, Genom Guds Nåd, SMF 75 år, Sthlm 1953). Baptistförsamlingar bildades på många platser i landet och små kapell byggdes för dessa. 1861 fanns nästan 5 000 baptister i Sverige, 1873 var medlemsantalet fördubblat och 56 kapell var byggda (Källa: G Fridén, Svensk baptism 1848 - 1948). 1869 byggdes den första metodistkyrkan i Sverige, kapellet i Karlskrona, som ännu finns kvar i relativt ursprungligt skick. Ännu idag finns ganska många bönhus och kapell kvar från denna tid, men ofta har de bytt användning och byggts om under årens lopp.

I Stockholm byggde baptisterna Betelkapellet 1865. EFS byggde Blasieholmskyrkan 1868. Båda är nu rivna. Spurgeons Tabernacle i London (se följande kapitel) var förebild för Blasieholmskyrkan, som hade gjutjärnskolonner i bärningen. Dessa stockholmskapell var ofantliga jämfört med landsbygdskapellen. Även i de mindre städerna byggdes kapellen större än på landsbygden.

Ett visst behov av att manifesteras sig kan man urskilja redan under denna tid. När baptistkapellet i Issjöa byggdes uttalades klart att grunden skulle göras gedigen av granit, så att den, om huset någon gång skulle rivas, skulle finnas kvar och minna om verksamheten.

Den lag som tillåter samfundsbildningar utanför statskyrkan kommer 1873. Ändå har vi sett hur både baptister och metodister som inomkyrkliga rörelser utövade sin verksamhet och byggde sina hus före detta år. 1870- och 80-talen kom att bli en stark etableringsperiod för frikyrkan.

Bjursås, Evangeliska Fosterlandsstiftelsen byggt 1862

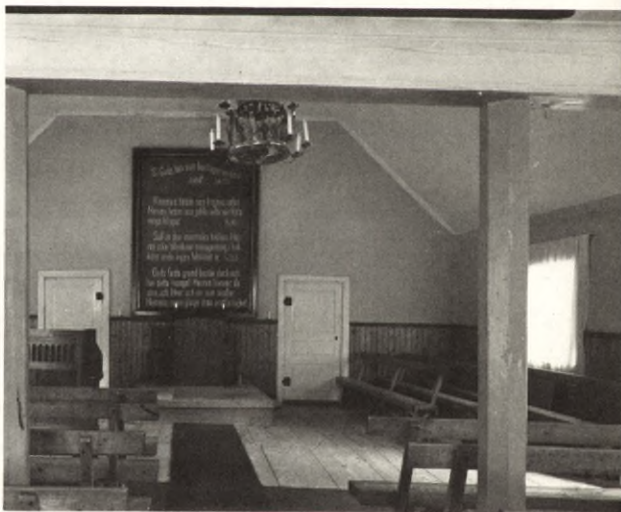
Huset är byggt i liggtimmer skänkt av sympatisörer. Enligt uppgift fanns bara ett rum från början och talarstolen var placerad på långsidan mitt emot dörren. Undertaket är helt plant. Fönstren har samma storlek som i ett boningshus. Det skilde sig inte mycket från ett sådant vare sig till utseendet eller i byggnadstekniken.

Foto TA 1974

Baptistkapellet i Issjöa, Strömsnäsbruk i Småland. Huset byggdes 1859 och är mycket väl bibehållet. Församlingen är i dag sammanslagen med Strömsnäsbruks baptistförsamling och huset i Issjöa används endast några gånger på sommaren. Församlingen är dock mycket angelägen om att bevara byggnaden i ett gott skick. Grunden är stabil, liksom timmerstommen. Utvändigt är huset klätt med vacker, röd stående lockpanel. På taket har lagts eternit. Invändigt finns den gamla golvbeläggningen av breda plank kvar, medan taket och väggarna är pappspända. På väggarna har man satt en bröstpanel av pärlspont. Tidigare var väggarna tapetserade, taket var av gråmålade bräder. Den tidiga uppsnyggningen är välgjord, både salen, bostaden och skolsalen. en trappa upp är mycket trivsamma.

Foto 1974 TA

Perioden 1870-90

Denna tid var expansiv. Väckelsen spreds, samfund bildades, frikyrkoförsamlingarna blev stora. Nykterhetsrörelsen fick en explosionsartad utveckling under 1880-talet. Det blev regel att församlingar och loger försökte skaffa eget hus. Man ville disponera över en möteslokal utan inskränkningar. Förmodligen ville man också visa utåt vilken styrka rörelsen besatt. Det visade sig t ex i Sågmyra och Nättraby att medlemssiffrorna i respektive loger steg kraftigt i och med ordenshusens invigning.

För frikyrkoförsamlingarna blev detta en oerhört aktiv byggnadsperiod. Baptisterna växte ur sina gamla hus. I enstaka fall hann man till och med att bygga två nya hus på dessa tjugo år. SMF, metodistsamfundet och frälsningsarmén var nya rörelser som krävde möteslokaler. Frikyrkan började bli en accepterad institution i samhället, vilket gjorde att församlingarna gärna ville manifesteras sig med sina byggnader. I städerna byggdes stora tempel, ibland med plats för ett par tusen personer. Betlehemskyrkan i Gävle och Immanuelskyrkan i Stockholm, bägge SMF, är bara några exempel i en rad mycket stora byggnadsföretag. Inte bara det växande antalet medlemmar ställde krav på ändamålsenligare lokaler. Smågruppsverksamheten växte också. Ynglinga- och jungfruföreningar bildades. Antalet söndagsskolklasser ökade. Musikkår blev vanlig. Dessa grupper verksamhet ställde så småningom krav på fler smålokaler som kunde utnyttjas samtidigt. Församlingarna började också kalla egna predikanter. Den kringresande kolportören ersattes med en stationär person som behövde bostad. Denna förlades då bäst till möteshuset.

Den hastiga ökningen av nykterhetsrörelsens sympatisörer skapade naturligtvis enorma lokalproblem, eftersom verksamheten ganska snart bröt sig ur det som kunde accepteras av en frireligiös lokalägare. Bönhuset blev en nödlösning på logens lokalproblem. Skolan användes nog oftare, men även där passade logens folk illa. Kanske var ritualen och hemlighetsmakeriet för ömtåligt att hysas in i andras hus. I varje fall önskade man sig omgående ett eget hus. Hundratals byggnadsföretag startades av entusiastiska människor under de första åren på åttio-talet.

Hur motsvarade tillgången på resurser den heta önskan att bygga? Både i församlingen och logen hjälpte medlemmarna till på byggnadsplatsen och man tänkte nog oftast att detta arbete skulle säkerställa de djärva planernas genomförande. Men det behövdes pengar också och där skilde sig anskaffningsmetoderna för församlingen och logen. Den förra litade till kollekt och skänkta medel från en vid krets av sympatisörer. Ofta kom pengar från församlingar på andra orter och t o m från andra länder. Vid tempelbygget i Norrköping var man över ett flertal gånger i Amerika. Logerna hade inte dessa möjligheter än. Medlemmarna samlade men än viktigare var fantasin att finna på inkomstbringande tillställningar, basarer och fester. Danser var inte tillåtna. Den mycket stora genomströmningen av medlemmar i logen gjorde företaget mycket osäkert. I pionjärdistriktet Jämtland är rörelsen framgångsrik i sitt byggande. I Östersund bygger 1884 åtta loger i staden ett jättelikt ordenshus åt sig. Andra lyckades trots stora ansträngningar inte komma längre än till grundgrävningen på det egna huset.

Hur såg husen ut som byggdes under denna tid? Flera faktorer påverkade utformningen. Särskild vikt lades vid husets exteriör och interiör-

Blasieholmskyrkan i Stockholm, byggd 1868, för Evangeliska Fosterlandsstiftelsen, som ägde det till rivningen 1964. Huset ritades av arkitekt G E Sjöberg och hade Spurgeons Tabernacle i London som förebild. Dubbla läktarrader löper runt stora salen, predikstolarna är två stycken, belägna ovanför varandra. Byggnaden var gigantisk och blev förebild för otaliga tempel i städer och på landsbygden runt om i Sverige. Mönstret är klassicistiskt.
Foto Stockholms stadsmuseum

I Arboga byggde Logen Filadelfia 1881 Sveriges första ordenshus. Tidigare hade logen använt det några år tidigare byggda baptistkapellet. Ordenshuset ansluter till borgarstadens mönster. Det är byggt av trä och reveterat. Huset har ett klassicistiskt uttryck. Exteriören är helt oförändrad medan interiören förnyats flera gånger. 1904 tillbyggdes en scen och sedan har huset varit stadens teaterlokal fram till helt nyligen. Scenen byggdes från början med läktare på tre sidor, förmodligen har logemedlemmarna haft frikyrkliga samlingssalar som förebild. De ordenshus som strax efter byggdes i Köping och Eskilstuna har föga likhet med Arbogahuset. Äldre foto i Norrköpings folkrelsearkiv.

ren i stora salen. Det går inte att ge en kort beskrivning av ett allmänt sätt att forma samlingslokalerna, ty så varierande var storlekarna på och resurserna för bygget och från så olika håll hämtade man inspiration och förebilder. Gemensamma drag och förutsättningar fanns naturligtvis också.

En tydlig tendens var anammandet av de nya byggnadstekniker som introducerades främst för träbyggandet. Man lärde sig bygga enklare. Stolpkonstruktionen, brädklädd och med sågspånsfyllning i hålrummen och resp-lankskonstruktionen, brädklädd massiv trävägg av maskintillverkade stående plank, möjliggjorde ett frigörande från ligg-timmer-teknikens begränsningar. De nya teknikerna underlättade och förbilligade byggandet av stora salar. Dessutom tillät de stora fönster-tytor, vilket man önskat men inte kunnat tillgodose i de gamla ligg-timrade missionshusen.

Vilka rum skulle byggnaderna innehålla? Efter trevande försök under 50- och 60-talen utbildades efter hand en enkel plan som kom att användas i otaliga folkrörelsebyggnader av det minsta slaget under dessa och följande årtionden. De tre rummen - stora salen, lilla salen och kaffeköket - ligger samlade kring en skorstensstock. Stora salen är genomgående och tar upp två tredjedelar av det rektangulära huset. Lilla salen och köket delar lika på sista tredjedelen. Lokalkraven i de större byggnaderna var i stort sett desamma, skillnaden var att alla rum gjordes större, rumsplanen löstes på ett annat sätt och kompletterades i städerna ofta med lägenheter och kanske affärslokaler för uthyrning.

Man hämtar sina förebilder från olika håll. I trakten fanns förebilder i de äldsta missionshuset. Man frångick dock alltmer den stuglika utformning dessa hade. Väggarna höjdes. Taken blev stora och branta. Salen markerades med stora fönster. Det blev lätt att under 70- och 80-talen skilja en samlingssal från ett boningshus. Tillsammans med stationshusen, skolor, nya man- och fåbyggnader i det rationaliserade jordbruket utformades samlingshusen i en icke traditionsbunden arkitektur. Träbyggnaderna hade sitt ursprung i mönsterblad efter utländska förebilder. Stenhus och stenimiterande trähus sökte förebilder från stadstemplerna.

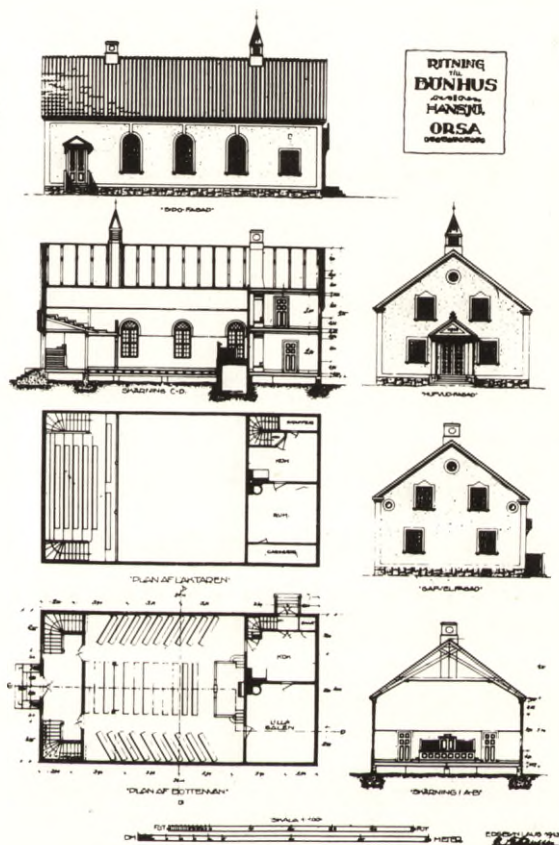
Från de näraliggande stadsförsamlingarna hämtades idéerna om de ståtliga läktararrangemangen. Vanliga blev också talarstolarna i två nivåer. En lösning som tillämpats på de mycket stora husen för att kunna anpassa dessa till små möten. Redan de allra första ordenshusen hade också läktare runt om stora salen. Frikyrkotemplen hade med all säkerhet stått modell för dem.

Mönstret för sättet att bygga frikyrkor kom till Sverige från England. Både baptisternas och metodisternas byggnader i England har påverkat de första frikyrkobyggena i Stockholm, vilka i sin tur stått modell för andra kapell och tempel i landet. Baptistpredikanten Spurgeon i London föreskrev en klassicerande byggnadsstil för baptistkapellen och tog helt avstånd från den nygotiska. Hans Metropolitan Tabernacle har blivit en förebild för otaliga baptistkapell. Tabernaklets förebilder var i sin tur konsert- och teaterlokaler.

I Sverige tog både baptisterna och missionsförbundarna länge avstånd från de nygotiska formerna, vilka förknippades med högkyrkligheten. Hellre använde man klassicerande former. Inom SMF ville man dock, ju längre utvecklingen gick mot en från statskyrkan helt skild egen kyr-

Ritning till bönhus i Orsa,
O Johansson, 1913.

Detta förslag innehåller alla de lösningar som så småningom under 70-talet utkristalliserades som de bäst lämpade. Till salen kommer man genom en förstuga från entrén på gaveln. Est-raden ligger mitt fram och är upphöjd (ca 1 m). Läktaren har inga sidoskepp utan spänner över den bakre delen av salen. Smårummen ligger kring murstocken som bestämmer deras delning. I tv finns ett rum och ett kök för allmänt bruk. På vån 1 tr ligger på samma sätt en 1 rok:s bostad.

Askers baptistkapell i Närke, byggt 1886. Kapellet exemplifierar de landsbygdshus som uppfördes med städernas stora tempel som förebild. Byggnaden manifesterar sig i sin storlek. Interiören är grundligt förändrad efter en ombyggnad 1957. Då togs bl a sidoläktarna bort och höga "kyrkfönster" togs upp i sidoväggarna. Den kupol som fanns i taket byggdes bort medelst ett undertak av pärlspons. Från början fanns i kapellet ingen dopgrav. En bit av den lilla bäck som rinner över tomtens stensattes och användes vid dop.

ka, göra sina samlingslokaler kyrkliga. Man använde då gärna det mest typiska kyrkoattributet, tornet.

Frånsett den allra första tidens metodistkapell, exemplifierade av de i Vallda, Karlskrona, m fl som formades efter lokala mönster, uppfördes samlingsbyggnaderna som utpräglade kyrkor. För metodisterna som i organisation och ritual står nära statskyrkan, förelåg inga hämningar mot det gotiska byggnadssättet.

Frälsningsarmén kom hit från England 1882. Det första årtiondet byggs ett fåtal egna hus. Man hyrde lämpliga lokaler, ofta i andra frikyrkor. När man så småningom bygger eget överförs den militära liknelsen till arkitekturen. Byggnader med förebilder i den engelska medeltida befästningsarkitekturen uppförs i Gävle 1888 och Stockholm 1889. Kristinehamnslokalen är ett utstuderat sådant exempel från 1896.

Samfundskänslan fördjupades under denna period. En missionsförsamling tog hellre intryck från en annan missionsförsamling på en annan ort än från en näraliggande baptistförsamling när den byggde sitt kapell. I viss mån började de olika samfunden använda skilda mönster, som spreds ut på landsbygden.

Interiörerna i samlingshallarna är omsorgsfullt gjorda. Man begagnade tidens material, skurgolv och panelklädda väggar och tak. Pärilsfont tillverkades under denna tid, men blev kanske inte så allmänt använd som under närmast efterföljande period.

Det väsentliga i interiörerna var att de måste fungera för de olika typerna av mötesritualer. I SMF-, EFS- och baptistkapellen hade man samma krav som under föregående period. För att kunna samla de stora skarorna så nära predikanten som möjligt använde man de tidigare nämnda läktarrangemangen och höjde talarstolen eller byggde två talarstolar över varandra, så att även åskådarna på läktarna skulle kunna känna kontakten med predikanten. I baptistkapellen började man bygga övertäckta dopgravar under talarstolarna.

Metodisternas altararrangemang var ända från början strikt. En altar-rundel krävdes för nattvardsfirandet till skillnad från de andra samfunden när nattvarden begås sittande i bänkarna. Bakom altarrundeln placerades predikstolen rakt framför församlingen.

Frälsningsarmén introducerade den speciella plattformen med musik-estråd, talarstol, balustrad och botbänk. Sången och musiken gavs stort utrymme på plattformen, som inte fick någon som helst kyrkliknande utformning. Ingen utsmyckning förekom heller annat än "Blod och eld"-vapnet på väggen bakom plattformen.

Nykterhetsrörelsen byggde, förhållandena i Jämtland dock undantagna, under detta första decennium endast ett fåtal hus på landsbygden. Ordenshusen var ännu så länge en stadsföreteelse. Byggnadsmönstret hämtades tydligt från den omgivande stadsbebyggelsen. Husen påminner ofta om en offentlig byggnad vilken som helst.

Logernas ritual blev inte en lika starkt formgivande faktor som de frikyrkliga liturgierna. Ritualen som användes när nya medlemmar skulle intagas, vilket skedde ofta i början, krävde egentligen endast att lokalen skulle tillåta möblering med bord mitt på väggarna. Med fördel skulle lokalen vara rektangulär för att betona en huvudriktning i

Norrköpings baptisttabernakel, byggt 1887. Storstadstempel, byggt under svåra ekonomiska förhållanden för församlingen. Stadsarkitekten i Norrköping deltog i utarbetandet av ritningarna. Församlingen hade vid byggandet ca 200 medlemmar, men salen byggdes för att rymma flerdubbla antalet. Salen hade en detaljerad utformning med dekorativa målningar i taket och bänkkuppställning i U-form. Talarstolen var i två plan, ett mindre podium ovanpå ett större med trappor på båda sidor. Ombyggnader har förändrat salen väsentligt, takmålningarna är borta, talarstolen och bänkarna utbytta. Foto i Tabernaklets arkiv, 1929.

Frälsningsarméns kårlokal i Mårdsjön, Jämtland. Huset byggdes 1886 och har ännu kvar exteriören i praktiskt taget oförändrat skick. Byggnaden är ett typiskt exempel på hur man under denna tid byggde samlingslokaler på landsbygden. Planen har också den typiska tredelningen, dock anpassad efter Frälsningsarméns behov. Den innehåller samlingsal, soldatrum och officersbostad. Skogspatronen som initierade bygget bodde i sin herrgård endast ett par hundra meter från kårlokalen.

Foto 1974 LS

Vallda metodistkapell i Halland, byggt 1872. Kapellet är ett av Sveriges äldsta metodistkapell. Det är bevarat praktiskt taget i sin ursprungliga skepnad. Ett nytt golv har lagts och läktaren har byggts in, dock finns den gamla läktarbarriären kvar. Den utvändiga panelen med profilerade locklister och den invändiga släta panelen gör att huset ser ut att höra hemma mer i den borgerliga trästaden än i denna lantbruksbygd. Bänkarna, förmodligen de ursprungliga, är också de exempel på snickerihantverk av hög kvalitet.

Foto LS 1974

rummet. Bakom borden, vilka helst skulle stå på en plattform, satt nämligen funktionärer av olika rang, med den viktigaste mitt fram. Den som aspirerade på medlemskap i logen fördes sedan efter ett bestämt mönster mellan funktionärernas bord. Vid andra tillfällen skulle salen kunna möbleras på vanligt sätt med talarstol och salong. Mycket sällan har vi funnit exempel på lokalens anpassning till ceremonin. I ett projekt till lokal för logen Karl Knutsson Bonde i Katrineholm från 1915 ser man dock exempel på en betoning i rummet av ceremoni-uppställningens "axlar". Långsidorna har byggts ut med nischer och planen har fått en svag korsform.

Det blev andra verksamheter som genom sina krav kom att betyda mycket för ordenshusens gestaltning. En var teatern. Redan 1886 blev logelokalerna i Östersund stadens officiella teater. Scenkravet blev dock inte allmän förrän efter sekelskiftet.

Perioden 1890-1915

1890 byggde fackföreningarna och socialdemokratiska föreningen i Kristianstad om en gammal snickarverkstad till Fackföreningarnas hus. Axel Danielsson sade i sitt tal vid invigningen av huset att "det är en ovansklig ära för Kristianstads arbetare att de är de första som skaffat den förföljda tankefriheten ett eget hem".

Tre år senare stod Malmö nybyggda Folkets hus klart för invigning. I dettas spår följde under 90-talet en hel rad Folkets hus-byggen, speciellt i Skåne men även uppåt mellansverige. Malmöhuset var ett förvånansvärt stort bygge som kom att kosta 60 000 kronor. Huset innehöll festsal, fackföreningslokaler, bibliotek, restaurationsrum, smålokaler samt lokaler för tidningen Arbetet. Idag är huset sålt till kommunen och används som "Ungdomens hus".

Socialdemokratiska föreningen i Malmö arrenderade sedan 1891 Möllevångsparken. 1892 inköptes parken och döptes om till Folkets Park. Syftet med parken var att ge arbetarna möjlighet till förnöjelse och avkoppling utan att det skulle kosta dryga slantar. Dansen var den huvudsakliga sysselsättningen i parken.

I Skåne rullade alltså Folkets Hus- och Folkets Park-rörelserna igång under 1890-talet. Under åren fram till 1915 byggdes drygt 200 Folkets hus i landet, varav hälften under perioden 1905-1910. Även frikyrkörörelsen och framför allt nykterhetsrörelsen bedrev under tiden fram till 1910 en byggnadsverksamhet som saknar motstycke.

Medlemsantalet steg i logerna och frikyrkoförsamlingarna. Smågruppsverksamheten utökades; diskussionsklubbar och studiecirkel startades, sammanträdes- och kommittéverksamheten ökade, barn- och ungdomsarbetet utvidgades. I ordenshusen bedrevs alltmer teater- och föreläsningssverksamhet.

Denna mångskiftande verksamhet ställde nya krav på lokalerna. I de nya frikyrkor och ordenshus som byggdes gjordes samlingssalarna enorma. De stora logerna önskade sig t o m två salar, en för logeverksamheten och en för teatern och kulturen. Båda rörelserna behövde också små kompletterande lokaler och försökte skaffa sig dessa genom om- och tillbyggnader i de fall man inte byggde nytt.

IOGT-logen "Håkan Sjögren" no 201 i Växjö, byggt 1887. Ordenshuset har den storlek och det utseende som arstår en residensstad. Huset är symmetriskt, stora salen i mitten flankeras av två mindre salar. Exteriören är klassicistisk. Salen har läktare på tre sidor och har, sedan scenen tillbyggdes 1939, fönster endast i bakre väggen. Rummet är vackert i sina proportioner, men har förmodligen förlorat sin ursprungliga karaktär då fönstren i fondväggen togs bort, ekparketten lades in och de gamla möblerna byttes ut.
Foto TA 1974

Folkets Hus i Malmö, byggt 1893. Fasaderna var från början rikt rusticerad men är i dag helt slätputsad. Även interiören i stora salen och restaurangen var utsmyckade och är bevarade i relativt ursprungligt skick. Huset byggdes inte på entreprenad utan i Folkets Hus-föreningens egen regi. Huset har i sin nuvarande funktion som "Ungdomens hus" stor användning, särskilt kvällstid då olika grupper hyr lokalerna till billigt pris.
Foto LS 1974

NTO Ordenshus i Sägmyra Dalarna 1895

I detta hus finns många av de typiska dragen hos ett föreningshus från sekelskiftet, men också några lokala särdrag. Planen rymde en stor sal med läktare, kök, liten sal och vaktmästarbostad. Husets storlek och proportioner var ovanliga för trakten. Byggnadstekniken, liggtimret och spåntaket var helt traditionellt och lokalt förankrad. Det stora ljusbehovet till salen tillfredsställde man genom att öka på de vanliga fönstren med en ruta. Fotot är taget någon gång under tiotalet, då entré till lilla salen och vaktmästarbostaden tillbyggts.

Foto: G Ericsson, Grycksbo

De mindre husen på landsbygden byggdes på samma sätt som tidigare. Minimihuset innehöll stor och liten sal, kök samt bostad. Den rörelse som hade det mest fixerade lokalbehovet var Frälsningsarmén, vars hus skulle innehålla samlingsal, soldatrum, (liten sal för 10 - 100 personer), officersbostad samt musikantrum. I slutet av perioden uppträdde pingströrelsen. Pingstförsamlingarna övertog i början många gamla hus.

När de första Folkets husen byggdes hade fackföreningarna redan arbetat några år i hyrda lokaler i bl a ordenshus och skolor. Man hade haft tid att lära känna det lokalbehov som arbetarrörelsens olika organisationer och grupper hade. Folkets husen skulle innehålla lokaler för politisk verksamhet, kulturella aktiviteter och samkväm; stor sal, små mötesrum, bibliotek och café. Ibland byggdes också lokaler för tidningsredaktion och Konsum, samt lägenhet för föreståndaren.

I folkparkerna var dansbanan det första som byggdes. Snart kompletterades den med serveringsstånd och mellan 1900 och 1910 blev det allmänt med en scen för artistuppträdanden.

Byggnadstekniken förblev ungefär densamma under denna tid som tidigare. Resvirkestekniken var den vanliga i trähusen. I städerna önskade man bygga i tegel, vilket blev dyrare. Endast i Skåne låg det närmre till hands att bygga i tegel än i trä. Många av de äldsta Folkets husen där är tegelhus.

Allt elegantare takkonstruktioner prövades för att spänna över de stora salarna. Snickarglädjen spreds över landet och kom till användning också på folkrörelsernas byggnader.

Man kunde nu lättare bege sig längre bort för att hämta exempel. Representanter reste runt och såg sig om för att kunna komma med goda idéer inför det egna bygget.

Missionsförsamlingarna önskade alltmer att det gamla missionshuset skulle anta formen av en kyrka. Man gjorde om- och tillbyggnader för att tillfoga kyrkliga fönster, torn etc. Baptisterna höll fast vid den klassicistiska stilen, men ibland kompletterades byggnaderna med jugenddetaljer. Metodisterna hade sin starkaste byggnadsperiod under 1880- och 90-talen. Deras kyrkor såg ofta ut som miniatyrkatedraler. Frälsningsarmén hämtade sina förebilder från England. Fästningsarkitekturen blev dess symbol. Mer än inom andra samfund köpte armén gamla samlingslokaler i stället för att bygga nya.

De nationella strömningarna under 1900-talets början påverkade i viss mån folkrörelsernas byggen under denna tid. I delar av landet (Dalarna) blev hembygdsföreningarnas verksamhet betydande och de fornnordiska idealen satte sina spår i hus som IOGT-logen i Svärdsjö. Det vanliga var dock ännu att ordenshusen och Folkets husen slentrianmässigt byggdes som skal för föreningarnas verksamhet utan speciella krav på utseendet. Folkets husen tog till en början efter ordenshusen.

Under 1910-talet började man inom både ordenshus- och Folkets husrörelserna allt allvarligare diskutera husens utformning. Tanken på mönsterritningar väcktes. Några av frikyrkosamfunden hade redan utgivit sådana. Stadsarkitekt Hedin i Gävle hade redan 1892 gjort en serie typförslag till missionskyrkor. Byggmästare Olof Johansson i Edsbyn producerade ytterligare förslagsritningar på 00- och 10-talen och 1919 publicerades arkitekten Eskil Sundahls mönsterritningar.

NTO Ordenshus Sägmyra, interiör

Foto från tiotalet. Väggar och tak klädda med fasspontpanel. Upp till brösthöjd på vägg är den mörklaserad. Skurgolv av sågad plank. Bakom den vänstra dörren finns köket och trappen till bostaden, bakom den högra, lilla salen.

Det som förändrats sen bygget stod klart 1895 är podiet som vidgades 1907 för att ge plats för körer och uppträdanden. Elljuset monterades 1908.

Foto G Ericsson, Grycksbo

Lomma Folkets Hus utanför Malmö, byggt 1898. Typiskt "Skånehus" i tegel. Pga sammanslagning till storavdelning förlorade huset under 1960-talet sin funktion som möteslokal. Nu driver kommunen fritidsgård i huset, som är väl utnyttjat. 1899 byggdes en friluftsdansbana på tomten. En senare byggd danspaviljong finns ännu kvar. Folkets Hus-byggnaden innehöll från början endast stora salen (då utan scen) samt en bostad en trappa upp. Lilla salen, expeditjonslokaler och teaterscenen är tillbyggda. 1918. Inför tillbygget reste ett par förtroendemän runt i Skåne för att finna förebilder. Scenen byggdes sedan helt lik scenbyggnaden i Eslövs FH. Foto TA 1974

Heby missionskyrka i Västmanland, byggda 1886. Ursprungligen var hela taket valmat. Den lilla utbyggnaden på taket, där rosettfönstret syns på bilden, gjordes 1906. Samtidigt gjordes även de tre mittfönstren på långsidans övervåning välvda efter att tidigare ha varit lika de övriga kyrkligt utseende och bytte samtidigt namn. I stället för "missionshuset" kom den att kallas "missionskyrkan". I dag är huset åter ombyggt. Rosettfönstret är ersatt av tre välvda "kyrkfönster".

Foto ur Västerlövsta Missionsförsamling Minnesskrift

Även baptisterna utgav 1908 mönsterritningar för kapell (Källa: Göran Lindahl, Högkyrkligt, lågkyrkligt, frikyrkligt, Sthlm 1955).

Interiörerna i alla tre byggnadssorterna präglades under denna tid av pärlsponten, som fick en oerhörd spridning. Den användes som vägg- eller takbeklädnad i alla slags rum, enkelt stående eller i konstfulla mönster. I övrigt utmärktes salarna av stora fönster och höga undertak.

Perioden präglades av stark byggnadsverksamhet och ett sökande efter lämpliga mönster. Under periodens slut började man ta allt allvarligare på projekteringen och utformningen, vilket kom att märkas först under efterkrigstiden.

Perioden 1915-1940

Mellankrigstiden blev inte lika aktiv som tiden före kriget. Frikyrkorna expanderade inte lika mycket som tidigare, men ännu var kurvan på väg uppåt. Den nya pingströrelsen ökade sitt medlemsantal från 5 000 1920 till 70 000 1940. Nykterhetsrörelsens kurva var däremot på nedåtgående. Först försvann de loger som inte hade egna hus. Folketshus- och Folkparksrörelserna var expansiva efter den uppdämpningsperiod som kriget blivit. Föreningsverksamheten var mycket livlig.

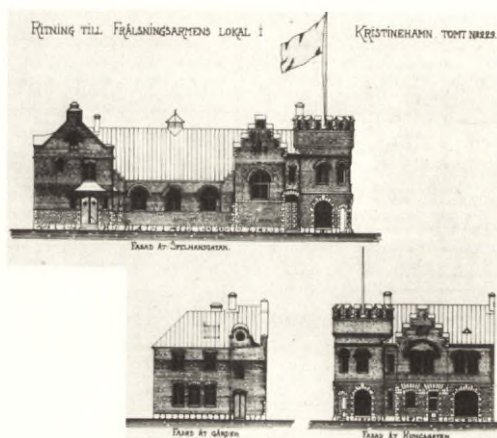
Pingströrelsen stod för de mest intressanta byggnadsprojekten inom frikyrkan. Pingstförsamlingarna hade ingen tradition att falla tillbaka på och sökte sig snart helt nya vägar vid utformandet av samlingslokalerna. Baptistsamfundet tappades på medlemmar (särskilt under 30-talet). Det hände att hela församlingar gick över till pingströrelsen och därvid tog med sig det kapell som fanns. Baptistförsamlingarnas behov av stora samlings-salar ersattes av ett behov av smårum för smågruppverksamheten. Missionsförbundet nådde sin största medlemssiffra på 1930-talet, då samfundet hade ca 115 000 medlemmar. Även Frälsningsarmén gick kraftigt framåt. Dessa rörelser strävade att etablera sig i nya stadsdelar och förorter. EFS-församlingarna hamnade i akuta kriser. Medlemsantalet sjönk. I Gävle började man hyra ut delar av Sjömanskyrkan samt byggde om stora salen så att den minskades till en tredjedel av sin ursprungliga storlek.

Nykterhetsrörelsens nedgång medförde att många ordenshus blev för stora eller helt överflödiga. Hus såldes eller hyrdes ut till frikyrkoförsamlingar, Folkets hus-föreningar eller kommuner. Som ersättning skaffade sig logerna mindre lokaler i egna nybyggen eller inhysta i andra hus. Alternativt behöll de en liten lokal i ett i övrigt uthyrt ordenshus. Ännu förekom dock livlig verksamhet i de flesta ordenshusen. Teatern var mycket populär, och på 20-talet blev även biografverksamheten en faktor att räkna med då samlingslokalerna planerades. Administrationen av de många ordenshusen runt om i landet skapade behov av centrala organ. IOGT:s storloges ordenshusbyggnadskommitté bildades 1942.

På 20-talet byggdes 162 nya Folkets hus och på 30-talet 142. Totalt fanns 1940 562 Folkets hus i Sverige. Folkets hus-tanken började accepteras i samhället. (Källa: A Elmgren m fl, Vi har byggt oss ett eget hus, Sthlm 1957. Alla siffror gäller Folkets hus som är anslutna till FHR).

Ritning till Frälsningsarméns byggnad i Kristinehamn, 1896. Huset är det mest tydliga exemplet på den englandsinspirerade arkitektur armén använt sig av i så många av sina byggen. Exteriören har bevarats helt och hållet i sitt ursprungliga skick, och interiören är måttfullt restaurerad.

Ur Frälsningsarméns ritningsarkiv, Sthlm

Folkets Hus i Berg, Hallstahammar

De folkrörelsebyggnader som uppförs efter första världskriget får i många fall en betydligt stramare utformning än de från de två tidigare decennierna. Ett tecken på att man blivit mer medveten om tidens arkitekturformer. Byggnadskroppen hålls mycket samlad, detaljer är mer arbetade till en helhet. Knutar förstärks gärna till pilastermarkeringar. I interiören börjar panelerna ersättas med plattor, men totalintrycket av rummen är fortfarande in på trettioalet det samma.

Byggnaden rymmer stor, liten sal, kök och lägenhet. Scenhuset i förgrunden.

Foto TA 1974

Norrahammars Folkets Hus, byggt 1926. Man hade vid bygget svårt att finna lämplig tomt för det gigantiska huset. Byggnaden fick till slut ett centralt läge och gör ett dominerande intryck i brukssamhället. Det vidlyftiga lokalprogram föreningen från början hade förverkligades i stort sett. Byggnaden innehåller flera möteslokaler, festsal, expeditioner och kök. Utvändigt har huset kvar sitt ursprungliga utseende, invändigt har det moderniserats och givits nya ytskikt genomgående. Vid byggandet var ett av huvudmotiven att huset i första hand skulle byggas för mötesverksamhet, i andra hand skulle bio- och teaterverksamheternas behov tillgodoses. Målning i huset, ca 1930

Många arbetsgivare understödde Folkets husbyggen och bidrog även till anskaffandet av god tomtmark. I Norrahammar och Surahammar har ekonomiska bidrag från disponenten resp bolaget hjälp till att finansiera husbyggena. I Surahammar skänkte bolaget dessutom tomtmark till folkparken. Föreningar som ersatte sina gamla hus kunde ofta flytta från perifera till helt centrala lägen. De nya husen byggdes allt större och mer komplexa. Standardkraven höjdes. Kulturspridningen blev ett stort nummer i både Folkets husen och folkparkerna. I Folkets husens stora salar försiggick stormöten, amatörteater, ambulera bio och föreläsningsserier. Dessa verksamheter krävde ett sluttande golv i salen, medan dansen krävde ett plant. Detta blev ett stort problem. För det mesta blev man tvungen att välja, sällan hade man råd att hålla sig med två salar. Allt fler kontorsrum krävdes också, liksom sammanträdes- och studiecirkelrum. Helst skulle varje Folkets hus innehålla ett bibliotek.

Under 30-talets slut avtog den politiska verksamheten i Folkets husen, medan den kulturella tilltog. Medborgarhustanken väcktes i en tid då planerarna diskuterade närmiljö och "vi-känsla" i bostadsområdena som man kallade "grannskap" för att betona gemenskapen mellan de boende.

På 20-talet blev den ambulerande teaterverksamheten en etablerat företeelse i parkerna. I de allra flesta folkparker byggde man under detta årtionde in scenerna och åskådarplatserna fick tak. Ekonomisk hjälp fick man från den 1922 inrättade teaterbyggnadsfonden. Besökskretsen i parkerna vidgades. Människor utanför arbetarrörelsens led började gå till parken i större omfattning.

Hur ser mellankrigstidens folkrörelsehus ut? Den stora händelsen då är intaget av den byggnadsstil som kallades funktionalismen - "funkis".

Pingstförsamlingarna hade från början inga speciella krav på utformningen av sina byggnader. Man använde sig av de allra enklaste formerna och materialen. 20-talets pingstkyrkor skilde sig inte från andra samfundens kapell. 1930 invigdes Filadelfia i Stockholm, ett tempel för 3 000 personer. Byggnaden har ett funktionalistiskt formspråk och har utformats helt och hållet med tanke på församlingsgemenskapen och kontakten mellan församlingen och funktionärerna. Denna kyrka kom sedan att stå som förebild för många av de otaliga kapell som pingstförsamlingarna byggde under 30- och 40-talen.

De övriga samfundens småkyrkor i förorter och egnahemsområden fick ofta en omsorgsfull utformning. Det började bli vanligt att man uppdelade byggnaden i flera byggnadskroppar, gärna vinkelställda mot varandra. Detta byggnadssätt hade förespråkats av de tidigare nämnda typritningarna av Eskil Sundahl. På landsbygden användes i viss mån de funktionalistiska formerna i enkla trähus. Sålunda förkastade stadsarkitekt Wranér i Gävle det förslag till klassicistisk byggnad, som arkitekten till Skoghalls Folkets hus föreslagit för Bomhus. Motivering var att husets utseende var omodernt. Wranér ritade sedan själv det funktionalistiska Folkets hus som byggdes.

1916 presenterades mönsterritningar för Folkets hus-byggnader, 1917 för ordenshus. Dessa hade drivits fram efter diskussioner om de hus som byggts tidigare och som ej ansetts fylla krav man kan ställa på föreningsbyggnader. De mönsterritningar som publicerades var strikta. Byggnaderna hade nationalromantiska eller klassiska dräkter. Ritningarna synes inte ha fått stor användning. Däremot märks genomgå-

Filadelfia, Katrineholm, byggt 1934. Funktionalistisk byggnad, förmodligen inspirerad av templet på Rörstrands-gatan i Stockholm. Estraden var från början klädd med mörkt träfanér. Vid ombyggnader 1951 och 1966 förändrades estradens utseende. Den fick först sin nuvarande ljusa färg, sedan tillbyggdes den stora trappan som innehåller dopgraven framför talarstolen. Förutom stora salen byggdes vaktmästarbostad samt två mindre mötessalar. Yt-skikten i stora salen är desamma som vid bygget, frånsett att brädgolvet täckts med linoleummatta. Väggarna är putsade. Endast det stora fönstret vid estraden ger utblick, övriga fönster sitter uppe under taket.
Foto LS 1974

IOGT Ordenshus i Bomhus, Gävle 1934

Byggnaden ritad av stadsarkitekten i Gävle, S A Wranér. Samme man ritade Folkets Hus på samma plats, där han även fungerade som kontrollant under bygget. I det fallet reviderade han ett förslag i klassicistisk dräkt och genomdrev egensinnigt, med sin position som stadsarkitekt som maktfaktor, en ändring till extremt funktionalistiska former. Ordenshuset i Bomhus har blivit uppskattat och framhålls länge som ett gott exempel på ett modernt ordenshus. Idag är huset sålt och fungerar som verkstad.

Foto TA 1974

Folkets Park i Halmstad. Teaterbyggnaden byggdes förmodligen på 30-talet. Den enorma träbyggnaden innehåller dels en inomhusteater, dels en scen för utomhusuppträdanden. Teaterladornas säregna uttrycksfullhet beror av att byggnadernas utformning styrs av teaterfunktionen som ska rymmas inuti skalet. Många teaterlador är spännande byggnader, som är ganska lätta att förstå sig på.

Foto TA 1974

ende i byggena under denna tid en strävan mot omsorgsfullare utformning, ett resultat av propaganda från centrala instanser såsom LO-fonden (se finansieringskapitlet) och ordenshusbyggnadsfonden.

Den gamla "folkkrörelseplanen" dominerade ännu, i varierande former. Vinkellösningen som börjat användas i frikyrkoplanerna användes även i Folkets husen.

Det stora byggnadstekniska problemet under denna tid var såsom tidigare övertäckningen av de stora samlings- och teaterlokalerna. Trä var det mest använda materialet. Limträbalkarna introducerades och fick stor användning speciellt för övertäckning av folkparkernas teatrar.

1939, efter nästan 30 års motionerande i riksdagen, kom nya bestämmelser om stöd till samlingslokaler. Dessa bestämmelser kom pga byggnadsmaterialbrist inte att få några verkningar förrän efter andra världskriget.

Tiden efter 1940

Statens nämnd för samlingslokaler tillkom på grundval av ett riksdagsbeslut 1942. Samlingslokaler som stod till alla medborgares förfogande fick chans till ekonomiskt stöd vid om- och nybyggnad. Villkoren efter kriget blev på många sätt andra än tidigare. Den inventering som ligger till grund för denna skrift avgränsades till att gälla hus byggda före andra världskriget. Den intressanta utveckling som började där har alltså inte kunnat täckas in här.

Vi har dock hoppats att få in synpunkter även på denna periods utveckling, därför lämnar vi med följande kommentarer till denna.

Frikyrkorörelsen expanderade ända fram till 1960, tack vare pingstväckelsens spridning. Idag är pingströrelsen den största frikyrkorörelsen. Under denna period fortsatte samfundens etablering i förorterna. Ungdomsverksamheten utvidgas, samarbetet med statskyrkan och andra frikyrkor likaså.

Saneringar medförde rivning av flera av 1880-talets stora tempelbyggnader. De hade ändå ofta blivit för stora för de krympande centralt belägna församlingarna. Dessa satte sig oftast inte till motvärn utan var tillfreds med att få modernare lokaler.

De nya byggnaderna i förorterna tillkom för att tillfredsställa inflyttande medlemmar samt dem som kom från centrumförsamlingar. Någon väckelse av omfattning förekom av allt att döma ej.

Avvecklingen av landsbygdens missionshus har gått oväntat långsamt. På många platser vårdas byggnaderna av ett fåtal kvarvarande församlingsmedlemmar.

Nykterhetsrörelsens medlemsutveckling var ständigt negativ. För landsbygdslogerna medför avfolkningen att ekonomin blir omöjlig. Bion läggs ned och verksamheten i övrigt sjunker i dvala. Försäljningen av lokaler tar fart vid 60-talets slut.

Grovt sett blev då ordenshusen ånyo en centralortsföreteelse. Där

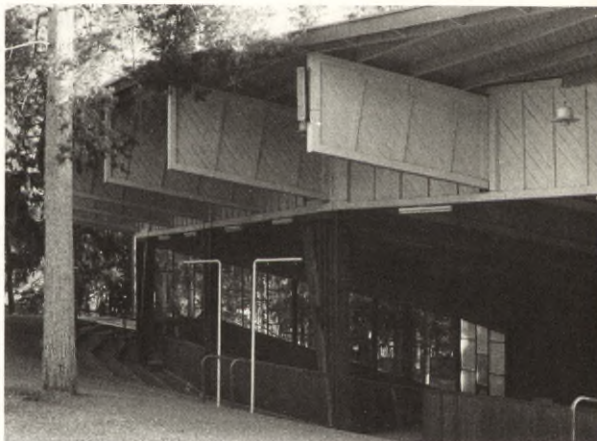
Eskilstuna Folkets Hus byggt 1936

Efter att alltsedan starten 1896 ha haft ett flertal byggnader för arbetarrörelsens olika verksamheter byggs ett hus med möteslokaler för Eskilstuna folkets hus förening. Föreningen äger också ett stort intilliggande bostads- och affärshus rymmande "fristadskällaren". Den nya byggnaden får ett mycket centralt läge och utformas på KF:s arkitektkontor av ark Olof Hult. Huset får ett modernt utseende med stora glasytor. Två större och flera mindre salar inryms. Kontorslokaler för expeditioner förläggs i "fristadskällarhuset".
Foto TA 1974

Rättviks folkets park

Efter världskriget började många folkparker att vidga sin verksamhet för att locka till sig alla samhällsgrupper. Rättviksparken är ett av de bästa exemplen på detta. Genom att utveckla möjligheterna som det dramatiska läget vid en brant åslänt gav skapades ett mycket vackert strövområde som kom att nyttjas även under dagtid. Under 50- och 60-talen kompletterades de traditionella dans- och teateraktiviteterna med djurparks- och sportstuguverksamhet i större fasta anläggningar. Parken blev populär i hela siljansregionen.
Foto TA 1974

Missionshuset i Törnevalla, Östergötland, byggt 1867.

Flera om- och tillbyggnader har gjorts under årens lopp. Under kriget användes huset som förläggning. Efter detta krävdes en grundlig reparation, varvid stora salen fick sitt nuvarande utseende. Kronan bidrog med en sjundedel av restaureringskostnaden. De åtgärder som gjordes är typiska för alla 40- och 50-talets restaureringar. Väggarna skivbekläddes och målades ljusa, fönstren i fondväggen igensattes, estraden nybyggdes, dekorationerna på fondväggen återskapades inte på den nya väggbeklädnaden. Under 1960-talet har det blivit vanligt att altarstolen flyttas till ett sidoläge.
Foto LS 1974

hade ofta värdet i byggnad och främst tomtmark ökat så mycket att en ny avstamp kunnat göras. Nybyggnader eller rustningar finansierade med pengar från fastighetsförsäljningar är mycket vanliga.

Folkets Hus rörelsen påverkades mycket kraftigt av fackföreningarnas sammanslagningar till storavdelningar. Möten hölls antingen i centralortens välbelägna hus eller på arbetsplatsen. Under 50- och 60-talen byggdes många stora Folkets Husanläggningar. Störst var behoven av kontors- och expeditiionslokaler, medan de stora samlings-salarna blev en ekonomisk börda. Många av de äldre husen finansierades sen slutet på 50-talet av bingo och uthyrning utanför arbetar-rörelsen. Förortererna blir utan nya hus.

Folkparkerna däremot hade sin största blomstringstid under 50- och 60-talen. Den röda flaggan halades ned och parkerna blev allmänna nöjesfält. Situationen blev knepigare när parkpubliken blev bilburen. Vissa parker har blivit populära, andra har slagits ut.

En allmän byggnadsuppgift under 50-talet var de ansiktslyftningar i samlings-salarna som ansågs helt nödvändiga för att behålla publiken. Standardkraven i lokalerna steg i takt med standardökningen i hemmen. För att förnya interiörerna kläddes väggar och tak med nya ytskikt. De moderna skivmaterialen fick utbredd användning i alla slag av folkrörelsehus.

ATT STUDERA

Hur skulle huset se ut - brydde man sig om det?

Vad betydde lokal tradition?

Vad betydde tidsbundna moden?

Vad betydde t ex byggmästaren?

Tog man intryck från något speciellt hus i trakten?

Hur spreds uppfattningar om hur husen skulle se ut?

Hindrade ekonomin?

Vad betydde myndighetsregler och lånefonder för utseendet?

Folkets Hus i Junsele, byggt 1958.
Huset är typiskt för de Folkets Hus
som byggdes på mindre orter under
1940- och 50-talen. Byggnaden annon-
serar sig i första hand som biograf,
men innehåller även expeditons- och
möteslokaler.

Efter äldre foto.

OM ÅTERANVÄNDNING OCH BEVARANDE

1948 sålde baptisterna i Ärla i Södermanland sitt kapell till en snickerifabriksägare. Huset var byggt 1884 och behövde repareras. Eftersom detta skulle bli dyrt ansåg man det inte vara värt besväret då kapellet dessutom var för stort och låg för långt från stationen. Snickaren tog över, spikade enkla masonitskivor över pärlsponten i stora salen och satte dit maskinerna. Församlingen köpte sig ett bostadshus nära stationen. Där byggde den till en samlingsal. Den var mindre än den gamla, men ljus och komfortabel.

Kolsta blåbandsförening lade ner verksamheten helt 1960. Huset såldes 1968. Den nye ägaren planerar att göra om huset till bostad genom att lägga in ett nytt mellanbjälklag i stora salen.

I Högfors, Västmanland, moderniserar den nye ägaren till det gamla missionshuset vaktmästarbostaden. Stora salen rivs. Virket säljs och används vid sommarstugebyggen i trakten.

Sedan mitten på 50-talet har allt fler folkrörelsehus rivits, sålts eller bara blivit stående utan tillsyn. Man väntar sig att lokalbeståndet så småningom av sig själv ska anpassa sig till nuvarande behov och ekonomiska villkor. Liknande process genomgår sedan länge det sena 1800-talets industri- och bostadsmiljöer. Till alldeles nyligen har denna tids kultur intresserat få människor.

Nya produktionsprocesser, ökade standardkrav och ändrade levnadsvanor ställer andra krav på lokalerna. Det är dock viktigt att de befintliga resurserna beaktas tillsammans med de nya önskemålen och kraven i högre utsträckning än hittills. Den "spontana" utvecklingen måste granskas och nyanseras.

Industriminnen, vårdade som monument eller använda med ny funktion utgör ovärderliga kunskapskällor om arbetsvillkoren för dem som skapade vår generations förutsättningar. Men de kan också, med vettig planering, utgöra värdefulla tillskott till en industris lagerbehov eller till en stads behov av kontors- och industrilokaler. Bostadsmiljöer från det sena 1800-talet och sekelskiftet förmår ofta, förutom att vara berättare om sin tid, att ge värdefulla alternativ till de bostadsmiljöer som formas i dag. Med rätt insatta åtgärder kan de erbjuda mycket höga boendekvaliteter.

I folkrörelsemiljöerna liksom i industrilokalerna har den ursprungliga verksamheten ofta ändrats eller t o m försvunnit. Kraven på komfort och god standard har gjort lokalen omodern. När husen formades var de finast i trakten.

Spara husen

Ska nu också byggnaderna försvinna? Många gör det som vi vet. På andra ställen finns husen kvar trots att de bara tillfredsställer ett fåtals behov. Kraven växlar med tiden. Tag vara på alla chanser att spara resurser som redan finns. Lokalerna står där, underhåll dem för framtida behov!

Se till husens användbarhet, men se också till det stöd de ger för vår kunskap om och inlevelse i levnadsvillkoren förr.

IÖGT, Axnäs skola. Sörmland.

Byggt som folkskola. Använd av Logen 5028 broderskapet mellan 1946 och 1966. Idag finns här en blåstringsverkstad. En tillbyggnad av betong används för själva blåstringen.

De gamla samlingslokalerna på landsbygden kommer i många fall till användning för de småföretag som måste lösa sina lokalproblem under en initialperiod mycket billigt. I en del fall görs onödigt kraftiga omändringar utan förståelse för att huset även kan leva vidare när verkstaden dragit bort.

Foto Tomas Holm 1974

Serveringslokalen i Nävekvarns folkpark, Södermanland.

Parken anlades på 1930-talet. Serveringsverandan var från början öppen, de smärutade fönstren har satts in under årens lopp. Nytt brädgolv har lagts ovanpå det gamla skurgolvet. Tack vare de noggrant valda materialen och färgerna har ombyggnaderna och reparationerna genomgående fått positiva resultat. Samma gäller parkens övriga byggnader. Parkföreståndarens omtänksamhet och grundlighet har varit förutsättningen för det goda genomförandet.

Foto LS 1974

Missionskapellet på Sturkö, Blekinge skärgård, byggt 1887.

Stora salen är vackert dekorerad med en blomslinga målad på pärlsponten, som salen kläddes med då byggnaden flyttades år 1911. 1971 isolerades väggarna med skum och taket med mineralull. Både de yttre och de inre ytskikten kunde på detta sätt behållas. Även de gamla bänkarna och dörrsnickerierna har behållits, men församlingen planerar nu att skaffa nya bänkar i samband med en förestående ombyggnad.

Foto LS 1974

Bygg om husen i stället för att bygga nytt! Moderera standard- och komfortkrav till att gälla värmeisolering och uppfräschning! Sök nya lösningar! Finn att det gamla går att använda! Men bygg också om huset försiktigt så att det fortfarande kan berätta om vad det tidiga varit. Vi har sett verkstäder och bagerier inrymda i folkrörelsernas hus. Sök den nya funktionen aktivt! Detta kan vara svårt (missionsföreningen vill kanske inte se sitt hus använt för profana ändamål), men om förändringarna görs på rätt sätt kan huset säkert fungera mycket bra både i sin nya funktion och som historieberättare.

Detta uttryck för husens värde bygger på deras lokala betydelse. Den är viktigast, inget annat betyder mer. De ansträngningar som görs för att utpeka kulturhistoriska särdrag av läns- eller riksbetydelse måste ses som komplement.

Samla dokument och uppgifter!

Kunskaperna om folkrörelsernas miljöer och deras historia är fortfarande dåligt spridda. De måste sökas fram och bevaras tillsammans med huset. Minnesskrifter fyller här en ovärderlig funktion, men ännu mycket mer av personliga erfarenheter av husen och deras användning behöver sparas för framtiden så att vi mer förstår och inser vad de har betytt för alla berörda. Spara dokument och samla uppgifter! Förvara viktiga protokoll och handlingar i brandsäkra rum eller arkivdepåer! Fler vittnesbörd får inte dö bort med de försvinnande generationerna av folkrörelsernas medlemmar. Viktiga insatser har gjorts från centralt håll, men dessa räcker inte. Kunskaper måste finnas och läras ut lokalt.

Tekniska bevarandeproblem

Av 1880- och 1890-talens folkrörelsehus lever ännu många kvar. De har i flera omgångar varit utsatta för ändringsåtgärder. Motivet har varit att byggnaderna inte motsvarat verksamheternas krav. Standarden har inte varit tillräcklig på ytskikt, utrustning och teknik. Många ombyggnader har blivit mycket lyckade, andra inte alls. Då ombyggnadsstandarderna gjorts högre än huset orkat bära och då nya tekniker och material inte anpassats till det gamla huset har resultatet rentav blivit sämre. Enda sättet att klara sig från dessa problem är att anpassa sina krav till huset och vara uppmärksam på vad de nya materialen har för effekt i den gamla stommen. Nedan diskuteras några möjligheter av teknisk art i samband med vidare nyttjande av husen.

I städerna byggdes tegelhus eller reveterade trähus. Utsmyckningarna var många. Mönster och former skapades direkt i teglet och murningen. Reliefer byggdes upp i puts, mönster skapades med varierande putstyper.

Problemen för dessa stenhus är grunderna och ytskikten. Stommen är stabil. Den utvändiga putsen och de inre vägg- och golvmaterialen har under lång tid inte kunnat förnyas, då de material som funnits till hands varit anpassade för nyproduktionskrav och inte kunnat användas på ett tillfredsställande sätt i de gamla husen. I dag är situationen bättre. Gamla metoder har åter tagits upp och byggforskningsinstitutet har genomfört omfattande prov och gjort materialutvecklingar.

F d IOGT-logen i Hallstahammar, Västmanland.

Logen har skaffat sig ny lokal och sålt gamla huset till kommunen, som utnyttjar det som fritidsgård. Lokalen slits kraftigt, men den nya verksamheten kan utan vidare ta huset i besittning, utan att större förändringar behöver göras.

Foto TA 1974

IOGT-huset i Arboga, byggt 1881. Logen använder endast en liten lokal i källaren, resten av huset hyrs ut till kommunal förskoleverksamhet. Denna verksamhet kan lätt anpassa sig till husets förutsättningar.

Foto LS 1974

Skebobruk Folkets Hus 1911

Ursprungligen var interiören klädd med dubbelfasspont. Taket och en bröstpanel till ca 1,20 m höjd var mörklaserade. Vid en renovering, troligen på femtiotalet, påspikades mjuka träfiberplattor för att dels fräscha upp och dels förbättra isoleringen. Ytorna blev inte monotont kala. Taket och väggfälten delades in i fält med lister. Indelningen i höjdled kvarhölls med lasering på den hårda träfiberplattan i mörk färgnyans till brösthöjd. Fonden sparades helt. Det övriga målades i två mjuka grå nyanser. En dekorationsslinga lades vid tak.

Foto TA 1974

De flesta folkrörelsehus i landet är byggda i 1800-talets trä-tekniker anpassade för massproduktion och förbilligt byggande; stolp-, resvirkes- eller korsvirkeskonstruktioner. Stolphuset var vanligast i sågverksdistrikten, där man även på andra sätt utnyttjade spillmaterial från fabrikena. Restimmer- och plankhusen förekom över nästan hela landet och dominerade allt byggande mellan 1880 och 1940. Korsvirkestekniken med trä och tegel utnyttjades förutom i Sydsverige också i mellansvenska tätorter och reveterades då gärna. Gemensamt för alla dessa tekniker är, att de under senare tider med orätt betraktats som helt undermåliga i jämförelse med modernare tekniker. Rätt behandlade kan dessa hus vara helt tillfredsställande.

Värmekostnaderna är kanske det största problemet. Det viktigaste är att tak och golvbjälklag är välisolerade, samt att huset är tätt. En första åtgärd är följaktligen att under golv och på vind komplettera med tjock isolering. Fönster och dörrar ska tätas. Om dessa åtgärder inte hjälper, vilket de oftast gör, måste man tilläggsisolera väggar, vilket kan få negativa effekter för husets utseende. Ett omsorgsfullt utförande kan förbättra resultatet.

De standardhöjande åtgärderna gäller oftast hygien och ytskikt. Goda hygienrum och köksutrymmen är självklara krav. Däremot har uppfattningarna om ytskikts värde och status växlat. I de äldsta husen kläddes väggar och tak med den då moderna och fräscha pärlsponten. Även fas- och slätspont förekom. Folkrörelsemiljöerna karakteriserades länge av pärlsponten. Så småningom kom dock denna paneltyp, vilket var det första täta och samtidigt dekorativa innerskikt som framställdes till rimliga kostnader, att förlora sin popularitet. Från 30-talet användes i stället de släta träfiberskivorna i både nya och ombyggda interiörer. I dag finns en uppsjö av populära interiörmaterial. Mycket goda interiörer kan vid ombyggnader skapas med dessa, om man är uppmärksam på att det ursprungliga rummet var tänkt att innehålla nyanseringar i form av dekorationer och olika paneltyper.

Var uppmärksam på fönstrens stora betydelse för samlingslokalens speciella utseende. De gjordes stora för att släppa in ljus och för att annonsera om lokalens funktion, samtidigt som de gärna spröjsades för att inte ge ett tråkigt intryck. Olika tider har spröjsat olika. Försök att behålla karaktären från de gamla fönstren om en enklare reparation inte bedöms vara tillräcklig.

De viktiga punkterna vid ombyggnad av gamla samlingslokaler är att noga diskutera lokalbehoven, att ta vara på de enkla sätten att nå värmeekonomi samt att komma underfund med i vilken omfattning spröjsar, profileringar, ornament och andra utsmyckningar måste förekomma för att de stora ytorna ska behålla det utseende som betydde så mycket för husets karaktär.

Vid upprustningar står gärna läns museerna och landsantikvarierna till tjänst med råd både i tekniska och kulturhistoriska frågor. Statens institut för byggnadsforskning kan också kontaktas i ombyggnadstekniska frågor.

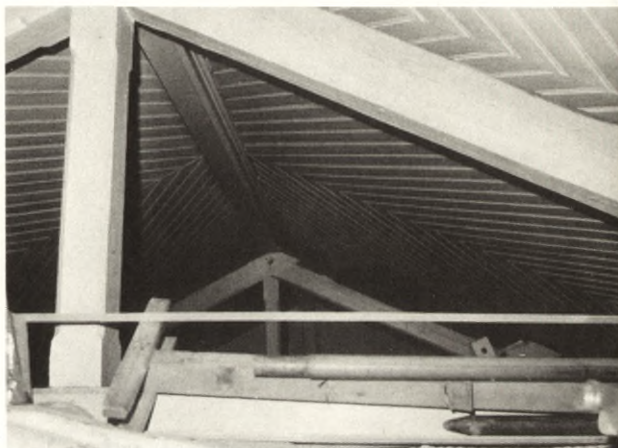
ATT STUDERA

Vilka skäl kan finnas att spara en samlingslokal som "blivit över"?
Hur kan det gå till?
Kan andra funktioner tänkas?

Blåbandshuset i Nättraby, Blekinge, byggt 1898.

Fotot är taget på husets vind, där det gamla undertaket finns kvar. Ett nytt lägre undertak av skivmaterial är inlagt på 50-talet. Möjligheten finns, om man någon gång skulle anse det viktigt, att åter ta fram det ursprungliga innertaket och återge rummet dess gamla detaljeringsgrad. En god princip är att alltid göra restaureringar på ett sådant sätt att man i framtiden ska kunna återställa byggnaden eller rummet till dess ursprungliga utseende.

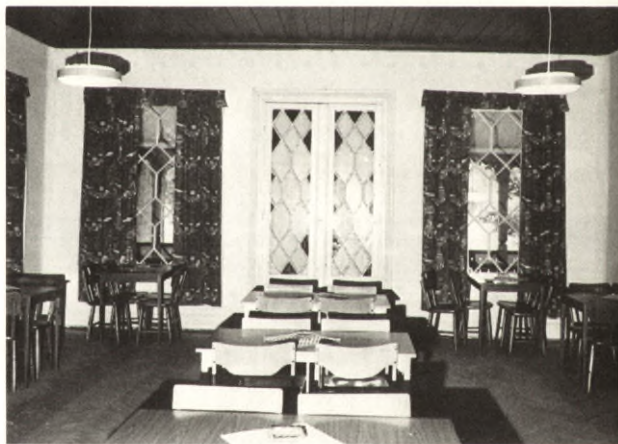
Foto TA 1974

Serveringslokalen i Sölvesborgs Tivoli.

Restaurangen byggdes på 1840-talet av kugelbanebolaget, som då ägde parken. Serveringen har, trots reparationer och ommålningar behållit den ålderdomliga karaktären. De vackra färgade fönstren betyder mycket för stämningen i lokalen.

Foto TA 1974

Riseberga bönhus i Närke, byggt 1855. Bönhuset byggdes av godsägaren på Riseberga, som sedan ordnade gudstjänster i huset för de anställda på gården. Byggnaden är byggnadsminnesförklarad.

Foto LS 1974

KATALOG ÖVER BESÖKTA BYGGNADER OCH PARKER

Kortfattat beskrivs här de byggnader som besökts. Varje byggnad redovisas med foto samt i möjligaste mån dagsaktuell plan i skala ca 1:600 (några av planerna endast stegade och därefter uppritade)

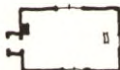
Först redovisas frikyrkobyggnader, ordenshus och Folkets hus i kronologisk ordning efter byggnadsår. Detta följs av de besökta folkparkerna och sist folkrörelselokaler i Eskilstuna, vilken region är särskilt studerad (dock redovisas här endast ett fåtal hus i Eskilstuna)

BAPTISTKAPELLET I SKATTUNGBYN,
Kopparbergs län, 1851
Besökt aug. -74

Huset: Byggdes av sympatisörerna själva. Liggtimrat litet hus med endast en sal. Entrén på kortväggen med talarstolen mitt emot, mellan två fönster. Huset flyttades på 40-talet, används nu ibland på somrarna.

Husets situation: Vål vårdat, församlingen väl medveten om det stora kulturhistoriska värdet.

Källor: Dalarnas museums arkiv.

BAPTISTKAPELLET I ISSJÖA, Strömsnäsbruk, Kronobergs län. Besökt sept.-74

Historik: 1857, ett år före konventikelplakatets upphävande, bildades församlingen. 1859 hade den 41 medlemmar. Som mest har medlemsantalet varit 110. Idag är Issjöa-Strömsnäsbruk sammanslagna till en församling med 30 medlemmar.

Huset: Byggdes på initiativ av småbrukaren J P Andersson. Församlingsmedlemmarna byggde själva, tomt och timmer skänktes. Bostad byggdes i bottenvåningen och liten sal, använd som skolsal, en trappa upp. Grunden gjordes medvetet gedigen i manifestationssyfte. Huset är timrat med stående lockläktpanel utvändigt. Först var tak och väggar invändigt brädfodrade, sedan tapetserades de, och nu är de vävspända. De ursprungliga breda golvplanken finns kvar liksom bänkarna, endast kompletterade med ryggstöd.

Husets situation: Används på somrarna, vårdas väl av församlingen.

Källor: Församlingsmedlem J Salomonsson Distriktets 50-års och 100-års skrifter, tidningsklipp.

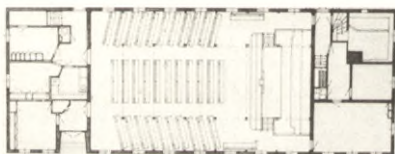
FRÄLSNINGSARMÉN KÅR II, NORRKÖPING,
Östergötlands län Besökt sept. -74

Historik: 1884 bildades en första kår i Norrköping. En första lokal inreds i en verkstad. Redan 1887 sker en delning och en andra kår måste ha lokaler. Östra missionshuset är just då ledigt och hyrs. Detta hus var första lokal för Norrköpings missionsförening, bildad ca 1850, senare stadens Evangeliskt-Lutherska församling. 1884 söker en större grupp ur denna ny lokal.

Huset: Östra missionshuset uppfördes 1862 sedan en tidigare bönesal blivit för liten. Huset rymde ca 300 personer. Ansvaret för bygget hade stenhuggare C J Dahlgren och murare Eric Liljeqvist. Även stadsarkitekt Malm påstås ha stått bakom bygget. Sättet att täcka över salen med dubbelpelare i mitten och förhöjning med överljus an knyter till mycket tidiga kristna kyrkor. 1887 inreddes lokalen för arméns räkning, en inredning som är mycket välbevarad och fin!

Husets situation: Huset skall rivas för en planerad gatubreddning.

Källor: Ordförande T Furberg, fanjunkare H Nilsson. Minnesskrift, SMF. Byggnadsnämndens arkiv.

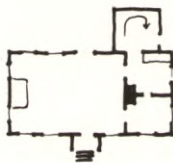
EFS-KAPELLET I BJURSÅS, Kopparbergs län 1862. Besökt juni -74

Historik: Kolportörer hade förekommit sedan 1820-talet. Stora väckelsen år 1860. Skaran troende delades 1878. Missionsförening lär ha funnits redan 1862. Nu har församlingen 3 medlemmar.

Huset: Byggdes av missionsvännerna med skänkt virke. Rymde från början endast en stor sal med predikstolen på långväggen mitt emot entrén. Huset är timrat. Predikstolen flyttades sedan till kortsidan. 1922 fick väggar och tak ny beklädnad (taper och pärlspont), kök och predikantrum och bostad inreddes. Alla bänkar från före 1922.

Husets situation: Oviss framtid, huset har stort antikvariskt värde, uppmärksammat av landsantikvarien.

Källor: Församlingsmedlem K Andersson. Dalarnas museum, E J Ekman: Den inre missionens historia. Herlenius: Ur Dalarnas kultur- och personhistoria.

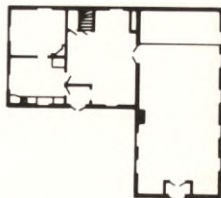
MISSIONSHUSET I TÖRNEVALLA (SMF), Östergötlands län, 1867
Besökt sept. -74

Historik: Troligen bildades församlingen 1872 efter en lång tids mötesverksamhet. Positiv utveckling till 30-talet då många gick över till pingströrelsen. 1947 13 medlemmar, idag 34.

Huset: Byggdes på bonden Nils Nilssons i Reva mark. Först endast en sal, sedan tillbyggdes liten sal, därefter slogs dessa ihop. Vaktmästarebostad + liten sal tillbyggdes 1926. Huset är byggt av timmer resp stående plank med stående lockpanel utvändigt. 1946 renoverades huset efter att ha använts som militärförläggning. Pärlsponten i väggar och tak kläddes med träfiberplattor. De vackra fönstren är förmodligen ursprungliga.

Husets situation: Man planerar ny kyrka i Gistad, Törnevalla Missionshus kommer förmodligen att säljas.

Källor: Pastor G Hedlund, vaktmästare V Karlsson

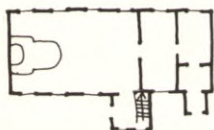
METODISTKAPELLET I VALLDA,
Hallands län, 1872. Besökt sept. -74

Historik: Två sjömän, som blivit väckta på Bethelskeppet i New York, återvände till sina hemsocknar i Halland och tände gnistan för metodismen. Församlingen i Vallda bildades år 1867. År 1872 hade föreningen 60 medlemmar. Idag är församlingen sammanslagen med Kungsbacka.

Huset: Byggdes av de troende. Timmer köptes (fanns ej på platsen) och fraktades av medlemmarna långa vägar. Man fick en stor skuld på huset. Byggdes av timmer med stående profilerad lockpanel utvändigt. Invändigt oljemålad slätspont, ursprunglig. Golvet nylagt, bänkarna ursprungliga. Traditionell metodistuppställning av altare och talarstol. Kapellet används enstaka gånger sommartid.

Husets situation: Ekonomiskt betydande för församlingen, som dock är angelägen att ha kapellet kvar i sitt ursprungliga skick.

Källor: Minnesskrift. Pastor A Ödman.

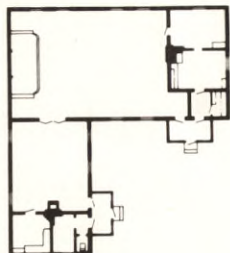
EFS-KAPELLET I SÖRÅKER, Västernorrlands län, 1873-1878. Besökt juli -74

Historik: Väckelse i början av 70-talet. EFS har alltid varit starkt längs norrlandskusten. Församlingen ännu idag aktiv.

Huset: Arbetare från Alafors och Söråker som var missionsvänner arbetade med bygget efter ordinarie 12 tim arbetsdag. Huset murades av knubb och reveterades (nu delvis klätt med grå eternit). Listor gick runt för att samla pengar för resten togs lån. Först två salar, 1884 slogs de ihop till en. 1905 tillbyggdes lilla salen, 1919 byggdes predikantbostaden. 1954 skivbekläddes salen och försågs med nya fönster. 1974 pågår installation av wc.

Husets situation: Marken runt om styckad till villatomter, ny väg dras alldeles vid huset, som ligger i ett mycket utsatt läge.

Källor: Ordf. S Ullström, kassör A Sundell Stencilerad historik

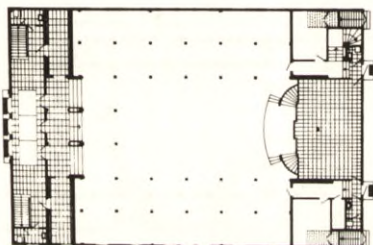
ALLIANSKYRKAN I JÖNKÖPING, SAM,
Jönköpings län, 1876. Besökt sept.-74

Historik: Jönköpings traktatsällskap bildades 1853. Gick upp i Jönköpings missionsförening 1860. 1919 bildades Svenska alliansmissionen som hade som syfte en samfundslös yttre mission. Idag har föreningen i Jönköping 540 medlemmar.

Huset: Gamla huset, byggt 1860, för trångt. Kollekt och insamlingar gjordes för nytt bygge 1876. Nya huset rymde 2000 personer och lär ha kostat 30 000:- att bygga. Vitt trähus med stående locklistpanel. Invändigt helt omgjort 1953, nya yt-skikt och fönster. Den ursprungliga träpanelen kläddes med masonit, en av de två talarstolarna togs bort. Platsantalet minskades till hälften.

Husets situation: Inga större förändringar planeras.

Källor: F d predikant K Wilson, pastor S Nästesjö, ordf. H Landén. SAM:s arkiv i Jönköping, minneskrifter, tidningsklipp.

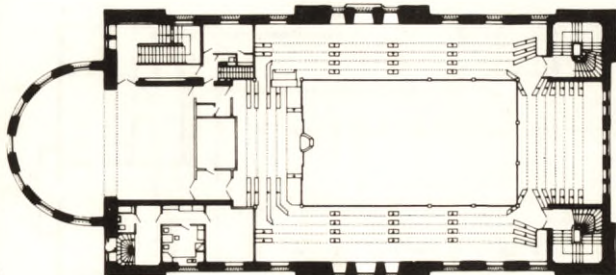
BETLEHEMSKYRKAN I GÄVLE, SMF,
Gävleborgs län, 1880. Besökt maj -74

Historik: 1854 bildades Gefle traktatsällskap, kallades från 1855 Gefle missionsförening och byggde detta år södra bönhuset, nu rivet. 1875 hade föreningen 111 medlemmar. Detta år splittrades föreningen. 1878 efter splittringen var medlemsantalet i missionsförsamlingen 780. Idag 390.

Huset: Byggs för den till det nybildade Sv. Missionsförbundet avslutna församlingen. Stadsarkitekt Hedin var medlem i församlingen och ritade huset som byggdes på entreprenad. Missionshuset i Uppsala är förebild. Huset byggdes i tegel och putsades. Stora salen präglades från början av läktafriärerna vilkas snickerier idag är ersatta med träfiberskivor. Stora salen minskades 1937 på längden, liten sal inbyggdes.

Husets situation: Rivs 1974 för nybyggnad på samma plats.

Källor: Minnesskrifter. T Karlström: Gävle stadsbild, G Lindahl: Högkyrkligt, lågkyrkligt, frikyrkligt.

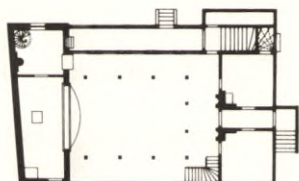
IOGT-HUSET I ARBOGA, Västmanlands län, 1881 Besökt juni -74

Historik: Logen bildades 1879 i baptistkapellet. Basarer och uthyrningar finansierade lokalen. Ganska snart började teaterverksamheten. Godtemplarhuset var stadens teaterlokal till 1945 då medborgarhus byggdes. Bio visades på 20- och 30-talet. Idag har logen endast ett fåtal medlemmar.

Huset: Byggs då logen snabbt expanderade. Tidigare användes baptistkyrkan som samlingslokal. Byggmästare var logemedlem Carl Edlund. Huset byggdes av timmer och reveterades. Den ursprungliga interiören är klädd med målad masonit. Salen har läktare på tre sidor. Scen tillbyggdes i tegel 1904.

Husets situation: Används som kommunal lekskola. Logen har rum i källaren. Inga speciella planer.

Källor: Ordf. D Lewin. Logens arkiv i Arboga.

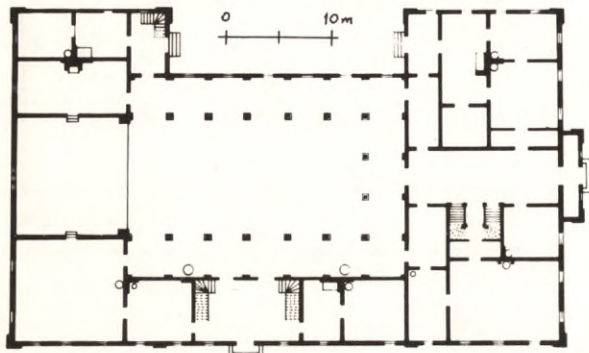
IOGT-HUS I ÖSTERSUND, Jämtlands län 1884 Besökt juni -74

Historik: Nykterhetsrörelsen spred sig oerhört hastigt hösten 1882 i Östersund med omnejd. Åtta nybildade loger i staden började med stöd av loger i orterna runt om att bygga ordenshus 1883. Det skulle bli världens största ordenshus och färdigt till storlogemötet, som skulle hållas där 1884.

Huset: Huset är sedan 1886 Östersunds teater och sedan 1944 i stadens ägo. På 1890-talet stängdes övre läktaren i stora salen på grund av brandfara. 1908 sänktes taket i salongen och 1915 byggdes utrymmet mellan flyglarna igen med trapphus, lägenheter, sanitära utrymmen och mera kafélokaler. 1947 skedde ombyggnad i salongen och foajén.

Husets situation: Ny teater ska byggas i Östersund, varvid huset mister sin huvudfunktion. Ovisst om vidare användning eller rivning.

Källor: Logemedlemmarna Sven Eriksson, Anders Jansson. VD i Östersunds godtemplares byggnads AB Anton Litfeldt. Melin Carl: Hus med dubbel ingång, 1960

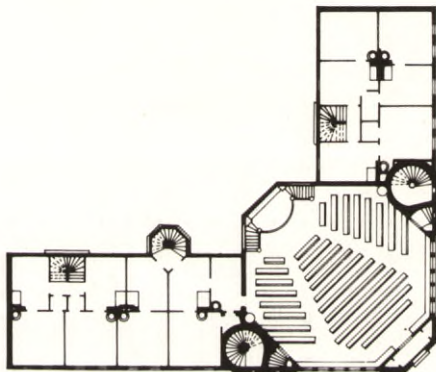
MISSIONSKYRKAN I REDBERGSLID, SMF,
Göteborgs och Bohus län, 1885
Besökt sept. -74

Historik: Missionsförening bildades
för att kunna bygga hus 1884. Tidi-
gare verksamhet sedan 1860-talet.
Verksamheten ännu idag livlig, 340
medlemmar och helt nybyggt hus.

Huset: Ritades av J A Westerberg,
som då var baptist. Bygget var lite
för stort för att föreningen skulle
klara det ekonomiskt. Westerberg som
stod för lånen efterskänkte 2 500:-.
Huset byggdes i landshövdingestil
med stående panel. Huset rymde sal
för 600 personer samt 26 lgh. Fönst-
ren bakom predikanten togs bort 1910.
1929 upptogs även mittgång, podiet
gjordes om, väggar och läktarbalust-
rad fanérkläddes. 1948 åter nytt po-
dium och ny vägg- och takbeklädnad
nya bänkar.

Husets situation: Församlingen har
nytt hus, kommunen har övertagit det
gamla som förmodligen rivs.

Källor: Församlingsmedlem S Dalbro
Folkrörelsearkivet Göteborg
Församlingens arkiv

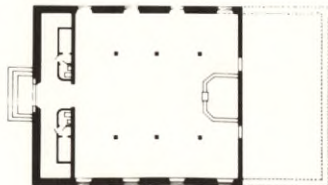
MISSIONSKYRKAN I HEBY, SMF, Västman-
lands län, 1886 Besökt juni -74

Historik: 1871 bildades en missions-
förening, 1878 Västerlövsta missions-
församling. 1896 var församlingen som
störst, 253 medlemmar. Idag är med-
lemsantalet 52.

Huset: Missionshus för 600 personer
byggdes 1872, blev för litet och
revs 1883. Byggmästare Gustav Larsson
från Stockholm ritade huset som bygg-
des av tegel och putsades. Trävirke
skänktes från hemmanen runt omkring.
Huset innehöll från början stor och
liten sal. Stora salen hade läktare
runt om. 1906 byggdes huset om och
gjordes mera kyrklik. 1952 ny om-
byggnad, ena talarstolen togs bort,
innertaket skivbekläddes.

Husets situation: För stort.

Källor: Pastor Å Thollander, sekr
F Ölsson, Minnesskrifter.

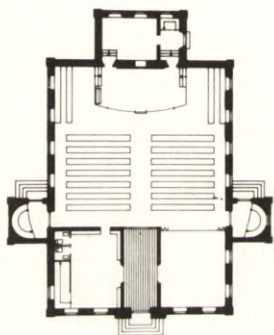

BAPTISTKAPELLET I ASKER, Örebro län,
1886 Besökt juni -74

Historik: Församlingen bildades 1858 av 13 personer. 1860 kallades Carl Fredrik Pira till predikant, han startade församlingens skola. Kapell med skollokal byggdes 1861. 1887 hade församlingen 351 medlemmar. Idag 180 medlemmar.

Huset: Gamla kapellet brann 1885. Nya kapellet invigdes året efter. Församlingsmedlemmarna bidrog med timmer, tegel, körningar och dagsverken. Bygget kostade 22 000:-, finansierades genom gåvor. Huset byggdes av tegel och putsades. Förmodligen gjordes skisser till huset av Pira. Huset innehöll samlings-sal och två skolsalar. Det var ovanligt stort. 1957 byggdes huset om. Fondfönstren sattes igen, talarstolen sänktes, sidoläktarna togs bort, liksom kupolen i taket. Ungdomslokal inreddes en trappa upp. Gamla bänkar finns kvar på läktaren.

Husets situation: Inga speciella planer.

Källor: Pastor W Hansson, församlingsmedlemmar E Ernestam och A Johansson. Minnesskrifter, J Byström: En frikyrklig märkesman, Carl Fredrik Piras liv och verksamhet, U Jansson: Glimtar ur Askers skolhistoria.

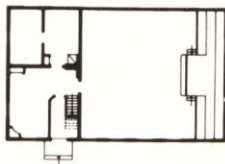
FRÄLSNINGSARMÉN I MÅRDSJÖN,
Jämtlands län, 1886. Besökt juni -74

Historik: Skogspatron Vikström kom till Stockholm i affärer, hamnade på Frälsningsarméns möte. Kallade upp två officerare till Mårdsjön för att starta verksamhet. Idag används huset 4-5 ggr om året på sommaren.

Huset: Patron Vikström bekostade huset helt och hållet själv. Egen mark, eget virke sågat på egen såg och eget folk. Huset är timrat med stående locklistpanel. Väggar och tak ursprungligen klädda med pärlspont, efter brand på 40-talet kläddes väggarna med träfiberskivor och nytt golv lades. Fönster och bänkar förmodligen ursprungliga. Plattformen nybyggd på 40-talet.

Husets situation: Inga speciella planer.

Källor: Kårofficer K Söderstedt. Frälsningsarmén i Sverige.

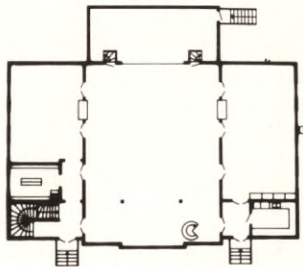
IOGT-HUSET I VÄXJÖ, Kronobergs län,
1887 Besökt sept. -74

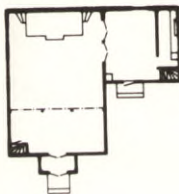
Historik: Logen "Håkan Sjögren no 201" bildades 1882 av 34 personer. Redan 1886 startade studiecirkelverksamhet. I det längsta undvek man dans i huset, men 30-talets ekonomiska kris tvingade fram denna. Idag har logen 300 medlemmar.

Huset: Aktier à 10 kr såldes. Arkitekt A G Johansson ritade huset, vars huvudmått bestämdes på möte. Huset byggdes av stående timmer och reveterades. Planen var symmetrisk. 1907 tillbyggdes trapptorn. 1937-39 tillbyggdes scenen varvid fönstren i fonden försvann. Ekparkett lades in och hela interiören renoverades. 1960-62 helrenoverades huset, expedition inreddes och trapphusen revs igen.

Husets situation: Inga speciella planer. För lite smålokaler.

Källor: Ordf. Y Darj. Logens arkiv, minnesskrifter.

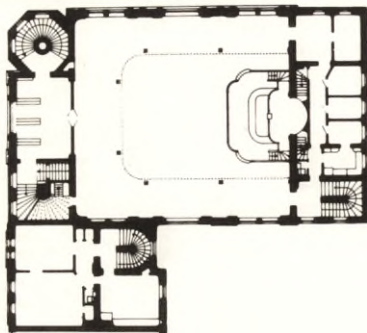
MISSIONSHUSET PÅ STURKÖ, SMF,
Blekinge län, 1887 Besökt sept. -74

Historik: Församling bildades 1882. Fick del av de kringresande predikanter Östra Härad's Missionsförening hade. Idag har församlingen 40 medlemmar

Huset: Byggs mycket enkelt av trä med stående locklistpanel. Innehöll rektangulärt rum med platt tak utan läktare. 1911 flyttades huset och tillbyggdes. Nytt tak, läktare, ny predikstol, liten sal, 1954 ny predikstol, nytt golv, lilla salen skivbekläddes. Färlsponten sedan 1911 finns kvar i stora salen, liksom frismålningen.

Husets situation: Skall just tillbyggas för att inrymma wc:n samt större kök.

Källor: Pastor A Elvingsson
Stencilerad historik

BAPTISTTABERNAKLET I NORRKÖPING,
Östergötlands län 1887 Besökt sept. -74

Historik: Församlingen bildades 1866 av åtta personer. 1878 hade församlingen 172 medlemmar. På 1930-talet var den som störst med över 700 medlemmar. Idag 450 medlemmar (sammanlagda med Norrköpings andra baptistförsamling).

Huset: Elimkapellet byggt 1880 blev för trångt. Pastor Salmonsson och stadsarkitekten gjorde ritningar till nya huset. Pastorn for 2 ggr till USA för att samla pengar till bygget. Penningbrist rådde under hela byggnadstiden. Kyrkan byggdes efter ett mönster som under denna tid blev vanligt för baptisterna med kyrksalen en trappa upp. Huset byggdes i tegel och putsades, arbetet auktionerades ut. 1929 gjordes lägenheterna i BV om till små samlings-salar. På 50-talet lades nytt golv och takmålningarna målades över. 1967 renoverades stora salen och har nu föga kvar av sitt ursprungliga utseende.

Husets situation: Eventuellt i vägen för en gatubreddning, vilken dock ej är aktuell ännu.

Källor: Pastor R Lundqvist
Församlingens arkiv Minneskrift

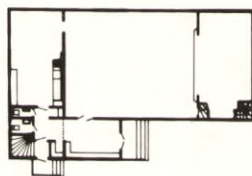
NTO-LOGEN, SÅGMYRA, Kopparbergs län
Besökt juni -74

Historik: Templet 154 "Enighet" av NTO bildades 1888 med 23 medlemmar. Man höll sina möten den första tiden i Gopa skolhus. Detta ogillades dock. Bygdens försörjning berodde av Tidstrands yllefabrik etablerad på 1870-talet i Sågmyra.

Huset: En byggnadsförening bildades 1891. Huset skulle användas både av logen och av en missionsförening. Det stod färdigt 1895. 1902 drar sig missionsföreningen ur och bygger eget. 1907, 1908 och 1935 sker ombyggnader då spåren av predikolokal avlägsnas, nytt entréparti och ny läktare tillkommer. Nuvarande utseende fås efter ombyggnad 1957 då riktningen i salen omkastas och scen tillkommer.

Husets situation: Verksamheten är fortfarande framgångsrik och livlig. Planer på inpanelning av det fortfarande oklädda timmerhuset finns.

Källor: Logefunktionärer I Björkblom, K Pettersson. Minnesskrift

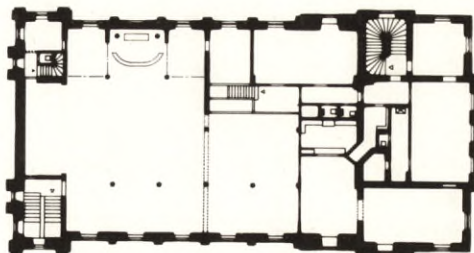
SJÖMANSKYRKAN I GÄVLE, EFS,
Gävleborgs län, 1891 Besökt maj -74

Historik: Vid splittringen inom missionsföreningen 1875 (se Betlehemskyrkan 1880) bildades evangelisk-lutherska missionsföreningen inom EFS. Norra bönhuset inköptes från metodisterna. Medlemsantalet var detta år 34 och 1885 44. 1974 har församlingen 47 medlemmar.

Huset: Övre skiktet i församlingen önskade ett ståndsmässigare hus än Norra Bönhuset. Nya huset utformades i sista hand av stadsarkitekt Hedin. Material köptes och arbetskraft skänktes till stor del av byggmästare Andersson som var medlem i församlingen. Huset byggdes av tegel. 1917 förkortades salen, predikstolen sänktes, expeditjonslokaler för uttyrning inreddes. 1938 minskades salen ytterligare.

Husets situation: Sedan länge rivningshotat, men beslut ännu ej fattat.

Källor: Pastor H Lundström, församlingsmedlemmar A Karlsson och A Larsson. Minnesskrifter
Församlingens arkiv

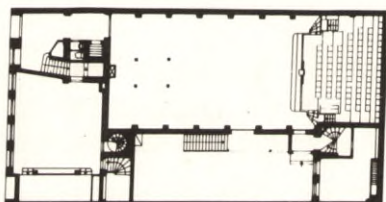
FRÄLSNINGSSARMÉNENS 1:A KÅR I GÖTEBORG,
Göteborgs- och Bohus län, 1895
Besökt sept. -74

Historik: Kåren öppnades 1883. Idag har kåren 324 soldater, 183 i hemförbundet, 123 i hjälptruppen, ca 260 barn och ungdomar.

Huset: Kårens första möte hölls i varietélokalen Concert du Boulevard. Denna hyrdes till 1895, då kåren köpte lokalen och inrättade den efter sina behov. Huset är ett gult tegelhus med en liten sal i gatuhuset, stora salen i vinkelbyggnad in mot gården. 1945 gjordes en modernisering och 1957 byggdes plattformen om.

Husets situation: Beror på Hagsaneringen. Kåren vill ha huset kvar.

Källor: Kårchef Aberin, kårmedlem A Lindgren.
Frälsningsarmén i Sverige

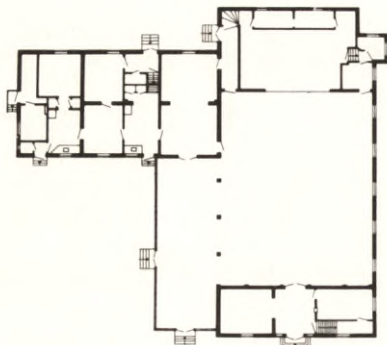
FOLKETS HUS I SKROMBERGA, Malmöhus län, 1898 Besökt sept. -74

Historik: Folkets Husföreningen bildades 1898 i gruv- och fabriksorten Skromberga. Den fackliga aktiviteten har varierat. Idag består verksamheten i huset av fackföreningsmöten (avdelningen har vägrat gå in i storavdelning), gammeldans, bingo, arbetarkommunens möten m m. Inte bara socialdemokrater i styrelsen.

Huset: Hamnade utanför samhället då man ej fick bygga på bolagets mark. Andelar tecknades av arbetarna, ritningar gjordes och anbud infordrades. Snickerifabrik byggde huset som kostade 10 000:-. Den felande summan lånades i Tågarps sparbank samt privat. Huset byggdes av stolpverk. Salen hade brädgolv och panelklädsel. 1907 byggdes även dansbana, 1908 scen. 1914 serveringsveranda. På 40-talet lades parkett i salen. Vägarna skivbekläddes och taket sänktes. 1965 kläddes huset med eternit, nya fönster insattes m fl åtgärder, totalt för 450 000:-, varav bolaget skänkte 20 000:-.

Husets situation: Inga speciella planer.

Källor: Vaktmästare K Andersson
Folkets Husföreningens arkiv.

FOLKETS HUS I LOMMA, Malmöhus län,
1898 Besökt sept. -74

Historik: Cement och tegel industri-
ort. Folkets Husföreningen bildades
1898. Verksamheten i huset bäst un-
der 30-talet. På 50-talet försvinner
fackmötena, då föreningarna bildar
storavdelning i Malmö. Även nöjes-
verksamheten stryps pga höga gage.
Huset nu kommunägd fritidsgård.

Huset: Byggdes snabbt, dels på entre-
prenad, dels av medlemmar. På möte
bestämde husets storlek och läge,
sedan ritade muraren Svensson. 1899
byggs dansbana i parken.

FH är byggt i tegel, stora salen är
renoverad endast taket har kvar sitt
ursprungliga utseende. 1918 efter
tio års diskussioner byggdes scenen
till samt inreddes liten sal och bib-
liotek en trappa upp. 1945 lades slut-
tande golv för biografverksamheten.
1973 inreddes huset till fritidsgård,
målades i starka färger etc.

Husets situation: Inga speciella pla-
ner. Kommunen nöjd.

Källor: F d ordf. Oskar Björkman
bibliotekarie V Lundgren Protokoll
1898-09, minnesskrift

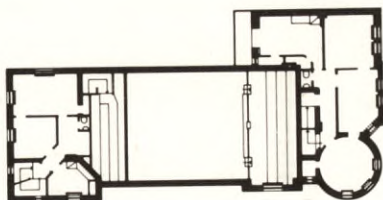
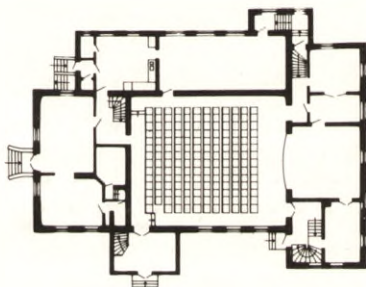
FRÄLSNINGARMÉN I KRISTINEHAMN,
Värmlands län, 1895 Besökt okt. -74

Historik: Kåren öppnades 1888, har
idag 135 soldater, 122 i hemförbun-
det, 120 i hjälptruppen samt 450
ungdomar och barn.

Huset: Kåren köpte stadens teater,
vilken brann i stadsbranden 1893.
Denna nya lokal byggdes på samma
plats i utpräglad medeltidsromantisk
stil. Huset byggdes av tegel. Hela
gathuset uthyrdes, men eftersom verk-
samheten svällt har här inretts lo-
kaler samt även officerslägenhet.
Stora salen är renoverad och har ej
kvar sitt ursprungliga utseende.

Husets situation: Stor ombyggnad
planeras. Officersbostaden samt
affärslokal i BV görs om till ung-
domslokaler, ut- och invändig res-
taurering.

Källor: Kapten Sundblad
Frälsningsarmén i Sverige

BLÅBANDSHUSET I NÄTTRABY, Blekinge län, 1898 Besökt sept. -74

Historik: Nättraby blåbandsförening bildades 1895. 1899 hade föreningen ca 100 medlemmar. Verksamheten bestod av gudstjänster, söndagsskolor samt annan mötesverksamhet. Efter en nedgång under 10- och 20-talen blomstrade verksamheten upp under 30-talet. Idag möten en gång i månaden, scoutverksamhet 3-4 kvällar i veckan.

Huset: Byggnadskommitté tillsattes 1897. Godsförvaltare Malmberg var den drivande kraften och lånade även föreningen 5 000:-. Detta tillsammans med insamlade 2 000:- täckte byggnadskostnaden. Efter anbud anlätades byggmästare Möller från Karlshamn. Husets mått m m bestämdes på möte, förmodligen gjorde Malmberg skisser. Huset byggdes i stolpverk med spånfillning och lig-gande fasspontpanel utvändigt. Stora salen var klädd med pärlspont i konstfullt mönster, men är nu, efter renovering, klädd med skivmaterial. Vid ombyggnad har stora salen även minskats.

Husets situation: Inga planer på förändringar.

Källor: F d ordf. Mårten Mårtensson Stencilerad historik, tidningsklipp

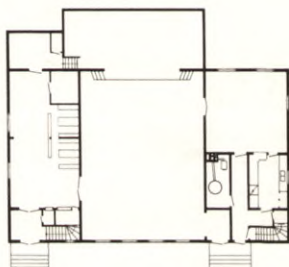
IOGT-HUSET I BREDBYN, Offerdal,
Jämtlands län, 1901 Besökt juni -74

Historik: Logen Hoppets Ankare bildades 1883. En aktiv bildningsverksamhet inleddes genast. Logen var aktiv fram till andra världskriget. Sedan har verksamheten avmattats. Sedan 10 år tillbaka är logen ej verksam. I huset visas nu film en gång i veckan.

Huset: Uppfördes på frivillig basis. Kåkelugnsmakare Solberg gjorde ritning till det mycket märkvärdiga huset. Huset byggdes av stolpverk med spånfüllning, stående lockpanel utvändigt. Ytskikten invändigt är nya sedan 1957. 1915 gjordes första ombyggnaden, tornen täcktes, golvet i salen gjordes sluttande. Vid ombyggnaden 1957 förenklades husets utseende ytterligare, man gjorde om för bio, golvet lades rakt igen.

Husets situation: Tveksamt om bion kan fortsätta, sedan har huset ingen användning.

Källor: Logemedlem B Larsson
Logens arkiv

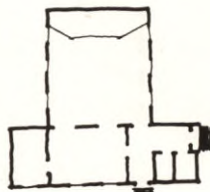
PINGSTKYRKAN I ADELÖV, Jönköpings
län, 1902 Besökt sept. -74

Historik: Friförsamling bildades 1901. Andens dop förkunnades 1907-09 av predikanterna Fredrik Waern och Carl Widmark. Församlingen var som störst på 1940-talet med 275 medlemmar. Idag har församlingen 150 medlemmar, varav 53 under 26 år. Verksamhet i huset nästan varje dag.

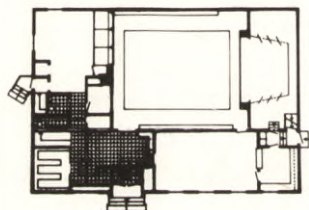
Huset: I april 1902 beslöt man bygga. På möte bestämdes ganska exakt husets utformning och konstruktion. Byggnadskommitté tillsattes. Huset är byggt i trä och reveterat. Stora salen som från början hade brädgolv och pärlspont i tak och på väggar, har renoverats 1953. Plastfiltmatta på golvet och träfiberskivor för övrigt. 1932 byggdes dopgrav.

Husets situation: Nya ombyggnader planeras.

Källor: Pastor A Svensson, församlingsmedlemmarna E och H Eriksson
W Bäckman: Bondeprofeten från Adelöv.
Församlingens arkiv

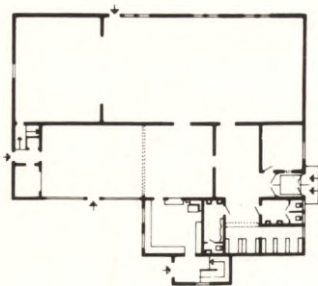
IOGT-HUSET I FÅKER, Jämtlands län
1902 Besökt juni -74

Historik: Logen Lyran bildades 1887. Logen var den största i distriktet på 30- 40- och 50-talen. Bio visades 3 ggr i veckan tills för tre år sedan. Nu ordnas bingo varje söndag av logen och idrottsföreningen.

Huset: Gammal mangårdsbyggnad flyttad från andra sidan sjön. Timmerhus med stående panel. Medlemmarna byggde själva. 1958 gjordes en stor om- och tillbyggnad. Salen kläddes med skivor, läktare togs bort, kök och servering tillbyggdes. Vackra målningar med fjällmotiv på väggarna, läktarbarriären och i fonden finns kvar.

Husets situation: Inga speciella planer.

Källor: Ordf. E Nordlöf, bibliotekarie Henriksson

FRÅNÖ FOLKETS HUS, Västernorrlands län, 1903 Besökt juli -74

Historik: Folkets Husföreningen bildades 1904. Fackföreningsbildandet startade på allvar 1906-07. Frånö Folkets hus och park var ett mycket uppskattat nöjescentrum i Ådalen. Bio, basarer, teater förekom vid sidan av dansen. Vid parken utgick "hungermarschen" 1917 och demonstrationståget till Lunde 1931.

Huset: Byggdes 1903-1905 av sågverksarbetare på fritid. Tveksamt om ritningar funnits. Även senare om- och tillbyggnader gjordes med frivilligt arbete. Scen, liten sal, serveringsrum och vaktmästarbostad tillbyggdes på 1910-talet. Från 10-talet till 50-talet fanns dansbana i parken. Huset är utvändigt relativt ursprungligt (små tillbyggnader gjorda på 1970-talet), invändigt helt modernt med nya ytskikt efter restaurering 1972, bekostad med bingopengar samt bidrag.

Husets situation: Inga speciella planer. Huset används för bingo och föreningsverksamhet några gånger i veckan året runt.

Källor: Ordförande R Logdqvist, R Cegrell. Föreningsarkivet

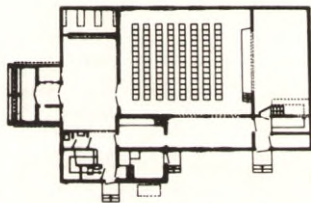
IOGT-HUSET I MARIEBY, Jämtlands län,
1905 Besökt juni -74

Historik: Logen 327 Marieby bildades förmodligen före 1886 och har haft 100 medlemmar som mest. Har nu ca 40 medlemmar, men aktiviteten är låg.

Huset: Huset är byggt i trä med stående vit panel. 1927 byggdes huset till så att stora salen blev större, samtidigt utförde bygdemålaren Lindberg stor fondmålning och väggmålningar.

Husets situation: Används föga.

Källor: Logemedlem A Nilsson
Logens arkiv

IOGT, BORGÅRDET, SVÄRDSJÖ, Kopparbergs län, 1910 Besökt juni -74

Historik: Logen 1000 Wasa minne bildades 1887. De närmast följande årtiondena hyrde man olika lokaler, bl a missionshuset, innan man beslöt sig för att bygga eget. 1906 bildades en byggnadsförening.

Huset: Huset var färdigt 1910. Det är av brunt liggtimmer och består av stor sal, liten sal och kök. 1927 utfördes målningar i stora salens tak samt på läktaren. Under 30-talet gjordes ombyggnad för bio. 1967 moderniserades huset. Bl a ombyggdes kök och läktare, som inreddes till studierum. Lilla salen, kök och läktare uthyrdes till turister. Ordenshuset är utfört i nationalromantisk anda och märkvärdigt genom sin långt drivna symbolik. Idégivare och utformare är Alfred Pettersson, Svärdsjö. Tallbacken där huset ligger symboliserar urtiden, husets grund stenålder, bronsålder och vikingatid. Själva huset syftar på medeltiden. Nyare tid och nutid uttrycks i målningar och inredningsdetaljer.

Husets situation: Mycket välhållet.

Källor: Willard Jansson, ordförande.
Fru Alvi Nyblom-Borgert. Logens arkiv. Dokumentation utförd av Alfred Pettersson.

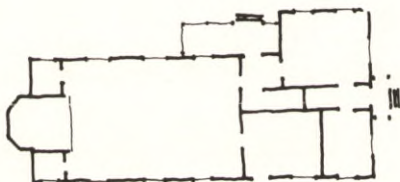
FOLKETS HUS SKEBOBRUK, Stockholms län
1911 Besökt maj -74

Historik: Omkring 1907 startades avd 199 av Metallarbetarnas byggnadsförening. Mycket aktivt föreningsliv på 20-talet. Bruket lades ner 1924. Idag används huset mest för bingo.

Huset: 1908 diskuterades hur huset skulle se ut, om det på tomten befintliga huset skulle användas eller om man skulle bygga nytt. Byggmästare Molin ritade huset (förebild var huset i Herräng), Konsumtionsföreningen slogs ihop med Folkets Husföreningen och Konsum hyrde i huset. Huset byggdes i plank med liggande fasspontpanel utvändigt. Stora salens tak och väggar är nu klädda med träfiberskivor. Fina målningar finns kvar från 1920.

Husets situation: Inga speciella planer.

Källor: E Samuelsson
Folkets Husföreningens arkiv

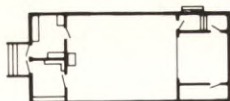
IOGT-LOGEN I ÅLED, Hallands län
1913 Besökt sept. -74

Historik: Logen bildades 1896 av ca 10 personer. 1960 hade logen ca 110 medlemmar. Bibliotek startades 1915 och drevs till 1967. Logen ännu aktiv, 60-70 medlemmar.

Huset: 1899 köptes hus som ombyggdes. Sålades 1904. Byggnadsföreningen lades ned. 1913 köpte person i föreningen tomt. Lokal byggmästare anlätades. Denne ritade och byggde huset som totalt kostade 1000 kr (varav 800 byggmästararvode). Medlemmarna, som då var 10 st, hjälpte till själva vid bygget. 1923 byggdes scenen till. Senare har brädgolvet täckts med bokparkett, pärlspontväggarna med skivmaterial.

Husets situation: Troligen rivs huset då det står i vägen för en ny vägsträckning.

Källor: Intervju med Anna och Kurt Ljunggren, logemedlemmar i Åled, logens arkiv.

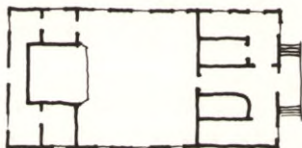
FOLKETS HUS I VANSBRO, Kopparbergs län, 1918 Besökt juni -74

Historik: 1896 bildas Sveriges tredje NOV loge i Vansbro. Första fackföreningen året efter. 1897 invigs NOV lokalen som är det första Folkets huset. Den "riktiga" Folkets husföreningen bildas 1898. 1918 byggs det nya huset. 1923 upplöses föreningen men uppstår igen 1927, då huset återfås efter konkursen. Stor insats av LO:s sekretariat.

Huset: Motivet till nybyggnad 1918 var trångboddhet. Det gamla huset såldes och nytt uppfördes efter LO:s typritningar av byggmästare Swahn. Smärre förändringar görs. Taket förstärks efter incident, i övrigt följs ritningarna t o m i utsmyckningen. (1925-27 håller man till i maxim, bion eller kommunalsalen). Inga större förändringar har gjorts i huset. Trots stora tillbyggnadsprojekt bl a på 40-talet.

Husets situation: Medborgarhus diskuterar.

Källor: Föreningsfunktionärerna S Blomqvist, I Wahlström. Skog. Emil Ord. Protokoll i föreningsarkiv.

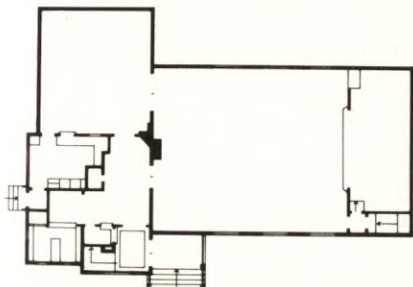
IOGT-HUSET I ÅS, Jämtlands län, 1916 Besökt juni -74

Historik: Logen 312 Liljan i Ås bildades 1882. Under 30-talet var det den största logen i distriktet. Under andra världskriget användes huset som militär förläggning. Idag är den största aktiviteten scoutverksamhet bland barn.

Huset: Huset uppfördes 1916. Det är ett 2-våningshus med stående locklistpanel. På samma plats fanns ett äldre godtemplarhus byggt 1885. Det brann 1916 och ersattes av det nuvarande. Stora salen är i ursprungligt skick med vacker färgsättning och målningar.

Husets situation: Inga speciella planer.

Källor: Logemedlem Erik Ljungblom

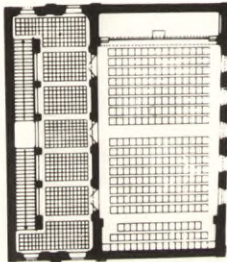

FOLKETS HUS I VÄSTERÅS, Västmanlands län, 1919 Besökt okt. -74

Historik: Föreningen bildas 1898 i arbetarföreningens lokal på initiativ av metallfacket. Lokal hyrs. 1906 köps en privat sal sedan ett eget projekt strandat. Folkparksverksamhet drivs. 1956-59 uppförs nuvarande stora folkets hus.

Huset: Kontinuerligt pågår byggnadsplanerna från 1902 till 1919. En central tomt överges efter många försök. Dålig grund och svåra lokallösningar. Svag ekonomi. Tre olika arkitekter föreslår. Erik Hahr ritar det genomförda förslaget därför att han är stadsarkitekt - mindre krångel. Bygget genomförs i egen regi. Två byggkunniga håller i det i spetsen för en kommitté. Hahrs förslag byggs till "hälften". Kostnad inklusive grannhuset, ett tryckeri, blir 320 000 kr. Andelar, inteckningar och banklån finansierar. Oförändrat utseende. 1959 övertar ASEA huset. Först kurslokal, nu ASEA-föreningarnas hus, efter ombyggnader 1973.

Husets situation: Inga planerade förändringar. Lokalerna populära och mycket utnyttjade.

Källor: f d ordförande V Hillborg, ASEA-representant S Willegard Minnesskrifter. Arkiv i kommunarkiv.

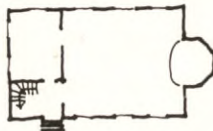
FILADELFIKYRKAN I BOLLNÄS, Gävleborgs län, 1926 Besökt aug. -74

Historik: 1923 kom pingstväckelsen till Bollnäs. Första pingstmötet 1924. 1925 bildades församlingen. 1926 hade församlingen 128 medlemmar, 1945 333 medlemmar.

Huset: Tomt skänktes. 3/8 1926 beslöts bygga hus, 18/12 samma år hölls invigningshögtiden. Byggnaden innehöll stor och liten sal, bönesal i källaren samt vaktmästarbostad. Huset har kvar sin ursprungliga karaktär och har ej genomgått genomgripande förändringar.

Husets situation: Pga det ocentrala läget planerar församlingen att bygga nytt. Kommunen övertar då det gamla huset.

Källor: Intervjuer med pastor L-O Olsson samt missionär Z Zachrisson. Minnesskrift 1925-45.

FOLKETS HUS I NORRAHAMMAR, Jönköpings län, 1926 Besökt sept. -74

Historik: 1895 bildas första fackföreningen, gjutarnas. 1908 bildas folketshusföreningen. Anledning var att brukspatron 1894 byggt lokal åt alla föreningar på orten. 1927 bryts parkorganisation ur den ursprungliga.

Huset: Förarbetet blev mycket mödosamt. Ett flertal förslag om tomter och hus förkastas av olika anledningar, bl a LO:s typritningar. 1925 finns 71 000 kr i kassan. Året därpå är huset klart. Kostnad ca 125 000 kr. Finansiering med eget kapital, LO-lån och borgenslån. Arkitekt är O Öberg, Jönköping. 1959 ändras stora salen. Utseendet och akustiken ej bra. 1950 görs omfattande grundförstärkningar. 1963 en total ombyggnad. Ny salsindelning.

Husets situation: God verksamhet. Bio, möten, bingo. Kommunala bidrag. Rädsla dock för en framtida fellokalisering.

Källor: Föreståndare K Karlsson, arkivarie. Minnesskrifter

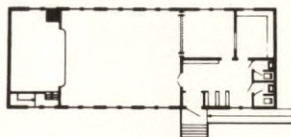
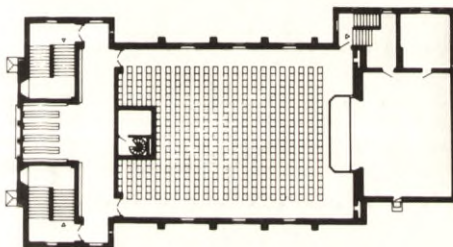
ORDENSHUS NTO SÖDERBY-KARL, Upplands län 1927 Besökt maj -74

Historik. Logen Hoppets Stjärna 1922 av NTO bildas 1908. NTO är livligt verksam i hela Roslagen. 15-20 lokaler finns inom cykelavstånd. 1926 bildas en byggnadsförening. 30- och 40-talen de framgångsrikaste, då finns ca 100 medlemmar som mest.

Huset: I början utnyttjades en privat lokal, kallad Folkets Hus, samt bönhuset. Skisser till det nya huset gjordes av distriktsföreståndaren Sjöberg. Den bästa av tre möjliga tomter köptes. Föreningsmedlemmar byggde i stor utsträckning själva. Huset timrades. Inga ändringar skedde fram till 1972 då en omfattande ombyggnad skedde. Taket omkonstruerades och helt ny köksinredning insattes.

Husets situation: Verksamheten pågår tillfredsställande. Huset är fullständigt modernt.

Källor: logefunktionärerna E Mattsson och D Mattson. Protokoll

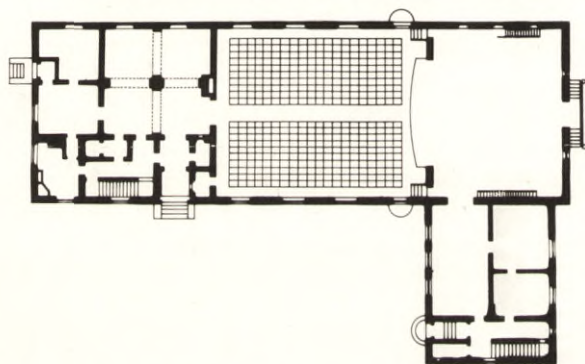
FOLKETS HUS I SURAHAMMAR, Västmanlands län 1930 Besökt juni -74

Historik: 1897 bildas första fackföreningen, gjutarnas. 1901 bildas "Surahammars organiserade arbetares bostadsförening", dvs Folkets Hus- & parkföreningen. Detta namn får den 1946.

Huset: Första huset byggs 1902 ca fem kilometer utanför samhället. Bolaget ägde all mark och var avoga. 1919 flyttar parkverksamheten till stan, då hjälper bolaget till. Strax påbörjas arbetet med nytt hus. 1930 uppförs det på central tomt vid affärsgatan. Arkitekt är Arvid Grane, Västerås. Kostnaden är 210 000. Finansiering sker med andelar, LO-lån, borgenslån (bolaget). Inga större förändringar har skett. 1969 renoveras biosalongen och möbler byts.

Husets situation: Större ombyggnader önskvärda.

Källor: Föreningsfunktionärerna B Jernberg och O Ericson. Sura sockens historia, Protokoll i folkrörelsearkivet.

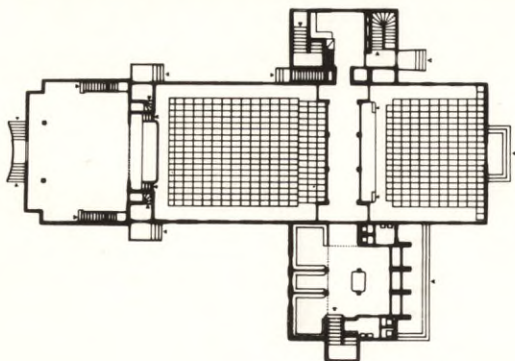
FOLKETS HUS I BOMHUS, Gävleborgs län 1933 Besökt juni -74

Historik: I slutet av 1890-talet bildades en avdelning av sv. sågverks- och brädgårdsarbetareförbundet Den blev dock kortlivad. Först efter storstrejken stabiliserades fackföreningarna. 1913 bildades avd. 58 av sv. sågverksarbetareförbundet

Huset: Första huset var en privatbostad som överläts åt Bomhus-Valbo Folkets Husförening. Under 20-talet var huset i dåligt skick och planer på ett nybygge formades. Tomt köptes, andelar och banklån och LO-lån tecknades. Huset färdigbyggt 1933, fick en utformning dels efter Skoghalls folkets hus, dels efter stadsarkitekten Wranérs i Gävle idéer. Ombyggnad skedde 1951 av bl a entré och biljettkiosker, inredning av smårum. 1972 inreddes C-salen, reparationer av tak och målning m m.

Husets situation: Utnyttjas flitigt.

Källor: Föreningsfunktionärerna Å Edberg, V Ollas och S Carlsson. Föreningsarkivet. Minnesskrift.

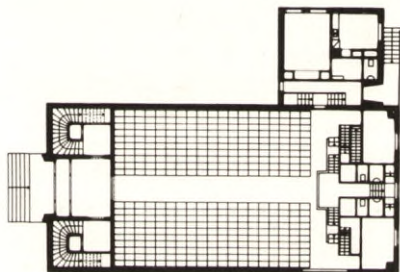
PINGSTKYRKAN (PHILADELFIA) I
KATRINEHOLM, Södermanlands län 1935
Besökt juni -74

Historik: Betanieförsamlingen i Karinboda bildades 1916 av 17 personer som begärt utträde ur baptistförsamlingen. Eget hus invigdes i Karinboda 1920. 1919 började pingstfolk samlas regelbundet inne i Katrineholm. Från 1926 hyrdes Elektrobiografen.

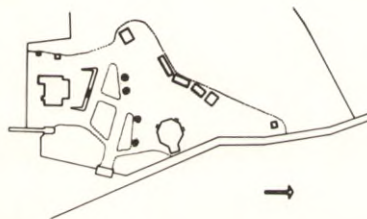
Huset: 1933 började man spara i byggnadsfond. Året därpå inköptes tomt och byggandet började. Kyrkan var färdig 1935. Den är av tegel och vitputsad. 1951 skivbekläddes estraden och målades ljus. Ombyggnad av estraden skedde 1966, då två små sidotrappor togs bort och en bred trappa med inbyggd dopgrav byggdes mitt fram. Kyrkan ritades av arkitekt Birger Lindberg. Byggmästare var Arvid Andersson. Kostnad 170 000.

Husets situation: Om- och tillbyggnad planeras.

Källor: Pastor L Grip, föreståndare
E Pettersson. Minnesskrifter.

TIVOLIPARKEN, SÖLVESBORG, Blekinge län, 1848 (1965) Besökt sept. -74
Historik: "Kägelbanebolaget" anlade parken 1848. Den var borgarnas park från början, men snart gick alla dit. 1900 köpte staden parken och hyrde ut den till privatpersoner tills parken på 60-talet blev folkpark. Parken används idag endast som martid.

Parken: Kägelbanan och restaurangen som byggdes 1848 resp 1849 finns ännu kvar. Kägelbanan används som förråd. Restaurangen är fint underhållen och har kvar mycket av sin ursprungliga karaktär. Fungerar bra ännu idag. Två dansbanor, byggda 1927 och 1965 används parallellt. En liten serveringskiosk och en punschstuga från 1850-talet står kvar. Scenen byggdes 1964 med scenen i Åhus folkpark som förebild. Samtliga byggnader är väl underhållna.

Parkens situation: Nybyggnad planeras. Denna ska innehålla danslokal, hobbyutrymmen, sammanträdeslokaler.

Källor: Föreningsfunktionär B Gustavsson
 Historik över Sölvesborgs Tivoli

KRAMFORS FOLKETS PARK, Västernorrlands län Besökt juli -74

Historik: Parken anlagd vid sekelskiftet. I början av 30-talet gick parken i konkurs på grund av blockad av syndikalister och kommunister. 1932 bildades en socialdemokratisk byggnadsförening som köpte in parken.

Parken: Parken består av två danspaviljonger, kafé och teater. Den ena av paviljongerna är sammanbyggd med kaféet. Fasad i liggande panel. Mellan den andra paviljongen och kaféet byggs sommaren 1974 en ny förbindelsegång. Där skall inredas spelhall. Teater byggdes 1958. Parken är en året runt park. Bingo hålls varje vecka och sommartid "kul i parken" kvällar. En mindre sal hyres ut till fackliga och politiska möten samt till skola.

Parkens situation: Används året runt.

Källor: Föreningsfunktionärerna R Åström, H Höglund. Föreningsprotokoll. Norman B: Ådalen 1931, 1968

RÄTTVIKS FOLKETS PARK, Kopparbergs
län Besökt juni -74

Historik: 1917 bröt sig vänstersocialisterna ut ur socialdemokratiska partiet. Vänsterkommunen i Rättvik bildade samma år en Folkets Husförening. 1919 inköptes tomt och sommarfester arrangerades. 1922 återgick tomten till f d ägaren. All verksamhet låg nu nere i 10 år tills Johan A Carlsson och Ivar Jörnberg med stöd av sågverksarbetare i avd 256 köpte Massarbäckens dansbana 1932.

Parken: Rättviks folkpark har sedan dess utvidgat och byggt om främst under 1950- och 60-talen och är idag en mycket framgångsrik park med ca 3 miljoner i omsättning per år. Den består av stor danshall, teater byggd 1933, utedansbana från 1946. Under 50-talet lades ner mycket arbete på parkanläggningen, bl a anlades pergola och bäck ner mot Enån. 1963 uppfördes serveringsstuga och tempererat bad byggdes. 1965 flyttades fäbodstugor till parken. Ett år senare inköptes fritidsstugor.

Parkens situation:

Källor: Föreståndare M Andersson, f d ordf. J A Carlsson, Rättviksboken, Minnesskrifter

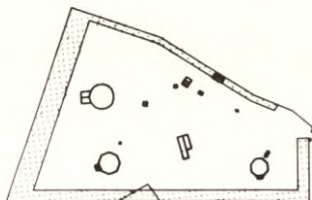
FOLKETS PARK I DEGERFORS, Örebro län,
1912 Besökt okt. -74

Historik: Folkets Parkförening bildades 1912. Andelar à 10 kr tecknades. Järnverkets konjunkturer har återspeglats i parken. Bästa åren 1918-20, 1935-36. Nu är verksamheten svag.

Parken: Dansbana byggdes 1912, teater, serveringskiosk och entré 1913. 1925 ny dansbana, 1935 tak över teaterns sittplatser. 1945 byggdes ytterligare en dansbana, nu finns alltså två i parken. Lokala byggmästare har hela tiden utnyttjats. Idéer för utformning har man fått genom att resa och titta på andra parker. På 30-talet anlätades arkitekt. KFAI kontrollerade teateröverbbyggnaden ur akustisk synpunkt.

Parkens situation: Utbyggnad planeras med ekonomiskt stöd från verket.

Källor: Föreningsfunktionärerna K Strandberg, K Elfstrand. Minnesskrifter

FOLKETS PARK, NÄVEKVARN, Söderman-
lands län Besökt sept. -74

Historik: Nävekvärn är sedan gammalt en bruksort med metallindustri. Bruket har av hävd hållit även i fritidslivet. 1892 byggs brukslokalen som hyrs ut billigt. Något folkets hus byggs aldrig. Fackföreningarna bildas 1906, lantarbetarna dock först 1930. Föreningarnas ungdomsklubbar anlägger dansbana på nuvarande parkens plats 1907.

Parken: 1933 rustas den tidigare festplatsen och en regelrätt parkförening bildas. Teaterscen, dansbana och kiosker står färdiga i den nya anläggningen 1934. Serveringen är klar 1935. Finansieringen skedde till nästan lika delar med medel från fackföreningarna, bruket och egna arrangemang. Teatern fick sin nuvarande form 1952. En omfattande upprustning skedd 1968-69.

Parkens situation: Parken är i god kondition och drivs klokt.

Källor: Föreningsfunktionärerna K Lundgren, R Larsson.
Folkrörelsearkivet, Nyköping.

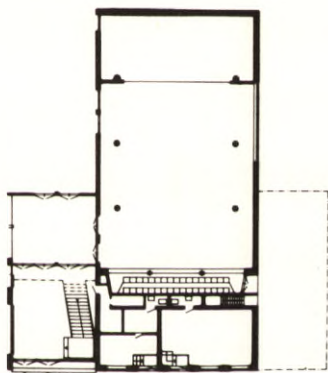
FOLKETS HUS ESKILSTUNA, Södermanlands län, 1936   Besökt okt. -74

Historik: 1895 är majoriteten av stadens arbetare med i socialistiska fackföreningar. Då uppkommer första förslag till en Folkets Husförening. Denna kommer inte till förrän fem år senare och hålls skild från Folkparksföreningen till 1919 då en sammanslagning sker. Första lokaler hyrs. 1905 skissas ett kvarterstort projekt av arkitekterna Hallberg & Leth. Detta kraschar och 1906 inköps lokal av föreningen Enighet & Vänskap, en liberal sjukkasseförening.

Huset: 1925 inleds arbetena med huset med att en utredningskommitté bildas. 1928 bildas en byggnadsfond. Uttaxeringar i fackföreningarna bildar stomme i denna. Andelar säljs också. Motivet till nytt hus är att samla kontors- och mötes/festlokaler samt att de senare i E&W:s hus inte längre hade konkurrenskraft. 1934 inköps två bebyggda fastigheter. Den ena "fri-stadskällaren" byggs om till kontor & café, den andra rivs och ersätts med en byggnad ritad av KF:s arkitektkontor. Den rymmer bara möteslokaler. Bio har inte funnits.

Husets situation: Idag behövs upp-rustning, då konkurrenskraften åter är för dålig. Möteslokalernas betydelse har minskat pga organisatoriska förändringar inom fackföreningarna.

Källor: Föreståndare A Johansson, f d Folkets Parkföreståndare E Andersson. Minnesskritt.

FOLKETS PARK I ESKILSTUNA, Södermanlands län, 1898 Besökt okt. -74

Historik: Under 1890-talets första år när den socialistiska arbetarrörelsen avgörande framgångar i staden och ersätter de liberala föreningarnas popularitet. 1887 bildas den första fackföreningen, den typografiska. 1895 är majoriteten av arbetarna organiserade. 1898 bildas en Folkets Parkförening, ett par år senare en Folkets Husförening. 1919 slås de ihop. Mark till parken köps 1898. Året innan bildas en interimskommitté.

Parken: Parken placeras långt från Djurgården, borgarnas lustpark. Omedelbart byggs en dansbana och en liten servering. 1905 byggs den första teaterscenen efter ritning av ark Hallberg & Leth. Mycket av ansträngningarna koncentreras till teaterverksamheten. 1912 ser 2 500 personer på Strindbergspjä. 1913 byggs en ny scen, större. 1928 byggs en taktäckt teater, varvid 3-4000 personer kunde se en föreställning. Största framgångarna 1933 då 37 föreställningar ges. 1944 går teatern dåligt. Fram till 1950 koncentreras all verksamhet till kvällar onsdag, lördag och söndag. 1950 förändras verksamheten. Fler besökskategorier fångas in med djurparken och utställningar som medel. Den röda flaggan halas. Verksamheten vidgas kontinuerligt. Stor framgång nås.

Parkens situation: Idag är parken kommunalägd och öppen året runt. Omfattning 1974 ca 3 miljoner.

Källor: f d föreståndare E Andersson Minnesskrift

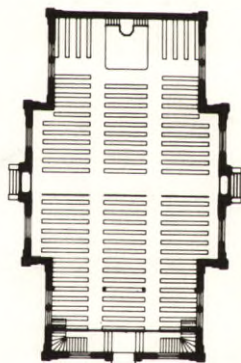
S:T ESKILSKYRKAN, ESKILSTUNA, SMF
Södermanlands län, 1881
Besökt okt. -74

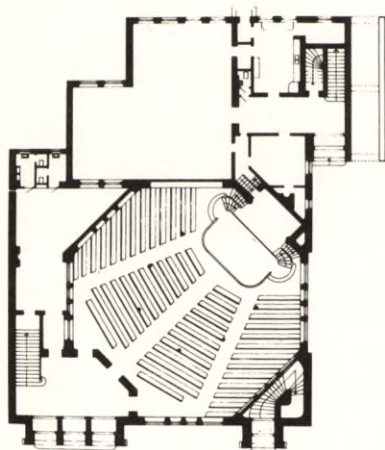
Historik: Lutherska missionsföreningen i Eskilstuna bildades 1866. Kolportörverksamhet pågick sporadiskt redan under 1850-talet. J.P. Engzell flyttar 1862 till staden och tillskrivs förtjänsten av församlingsbildningen. 1880 sker anslutningen till SMF, vilket resulterar i splittring och behov av ny lokal. Medlemsantalet ökar raskt från 250 år 1880 till 650 år 1910. Idag är det 300.

Huset: En mycket central tomt inköps. En fem-mannakommitté bestående av en överbannmästare och en blivande byggmästare svarar för bygget som sker på utlyst entreprenad. Det kallas nya missionshuset och påminner i arkitekturen om metodistkyrkan, byggd -74. Interiören beskrivs i samtida skildringar som mycket ljus och i glada färger. 1887 byggs estraden om. 1894 tillkommer den första mindre samlingsalen, 1909 kommer nästa. Dessförinnan sker 1903 en omfattande om- och tillbyggnad som förändrar missionshusets karaktär helt. Namnet ändras till S:t Eskilskyrkan. Initiativet kommer från församlingens framgångsrike byggmästare, Hiort, som på eget bevåg skaffar ritningar från arkitekten Hallberg, och som övertygar församlingen om nödvändigheterna i åtgärderna.

Husets situation: 1961 revs kyrkan och ersattes av en ny i en närförort.

Källor: Minnesskrifter, 50 år, 100 år.

ELIMKYRKAN, ESKILSTUNA FÖRSTA BAPTISTFÖRSAMLING, 1910, Södermanlands län
Besökt okt. -74

Historik: En baptistisk fri förening bildas 1866. En kolportör C V Schyberg som bosätter sig i staden 1864 tillskrivs förtjänsten av detta. 1867 byggs egen lokal, 1876 byggs nästa och Elimkyrkan blir den tredje. Den blir regionens centralpunkt. 1867 har församlingen 50 medlemmar, 1876 ca 250, 1910 ca 750. Kulmen nås kring 1920 med 950 medlemmar. 1930 splittras församlingen och en stor grupp bildar eget och ansluter sig till Örebro missionsförening.

Huset: 1902 startar arbetet med Elimkyrkan med att en byggnadsfond bildas och kollektorer tillförs denna. 1906 tillsätts en kommitté och en känd samfundsbyggmästare från Linköping tillkallas och lämnas fria händer. Stora salen rymmer 1 500 personer. Två mindre salar samt ett flertal mindre rum kompletterar. Totalkostnaden blir 150 000 kr, en summa som samlas in på några få år. Mycket lite har hänt med byggnaden under åren. Först 1966 gjordes omfattande ingrepp då några av de stora fönstren igensattes med motivet att de gav obehagligt motljus.

Husets situation: Ursprunglig bänkinredning och färgsättning i salen är kvar. Församlingen driver omfattande utpostverksamhet och närmaste kyrka finns bara på 600 m avstånd. Medlemsantalet idag är ca 270.

Källor: Pastor Hedebäck
Minnesskrifter 50 år, 100 år

BYGGNAD SINVENTERING AV FOLKRÖRELSEHUS

SVERIGES ARKITEKTURMUSEUM - NORDISKA MUSÉET

Ort _____ Objekt _____
 Kommun _____ Förening/församling _____
 Län _____
 Socken _____ Fastighetsbeteckn. (även äldre) _____
 Adress/gårdsnamn _____
 _____ Inv. datum _____
 Ekonomisk karta, nr, koordinater (om adress inte kan anges tydligt på annat sätt) _____ Filmnummer _____
 _____ Inventerare _____

Uppgiftslämnare; yrke, ålder, funktion i föreningen, adress _____
 _____
 _____

Eget arkiv (innehåll), övriga arkiv och källor _____
 _____
 _____
 _____

Förening/församling som byggde _____ Byggnadsår _____
 _____ Ev. ombyggnadsår _____
 Nuv. användning _____ Byggnadskostnad _____
 Ev. tidigare användning _____ Arkitekt _____
 _____ Byggmästare _____

Byggnadens aktuella situation; kondition, ev. ombyggnadsplaner, rivningshot etc.
 _____
 _____

Typ av miljö; näraliggande bebyggelse _____
 _____

Näraliggande samlingslokaler _____
 _____

Liknande lokaler på andra platser _____
 _____

Tidigare/senare lokaler än undersökningsobjektet (ange om dessa är inventerade)
 _____
 _____
 _____
 _____

Historia före lokalens tillkomst:Församlings/facklig/politisk/nykterhetsförenings tillkomst,bildningsår,initiativtagare,rekrytering,medlemsutveckling,verksamhet, finansiering,första samlingsplats(-er),förändrade lokalbehov.

Ev. byggnadsförenings tillkomst: Bildningsår,initiativtagare,andelsägare,finanser.

Tomtval: Orsaker? (läge,kostnad etc.)

Lokalens utformning och tillkomst: Hur och av vem bestämdes planer,funktioner och formgivning? Vilka förebilder fanns? (andra hus,tidskrifter m.m.) Byggdes huset med eget arbete, på entrepenad eller på annat sätt? Årtal? Kostnad? Finansiering?

Historia efter lokalens tillkomst: Föreningens/församlingens verksamhet, medlemsutveckling m.m. Väsentliga ombyggnader och renoveringar? Ange samma uppgifter som för lokalens tillkomst. Hurdan är situationen idag? Storlek, verksamheter, omsättning, finansiering?

Byggnadsbeskrivning

Som huset ser ut idag:

Som huset såg ut tidigare,
helst ursprungligen:

Antal våningar,yta _____

Rum/funktioner (bifoga även ritning eller skiss)
_____
_____

Grund(material,färg) _____

Stomme(material,konstruktion) _____

Fasad(material,färg) _____
_____

Tak(material,färg) _____

Övrigt; fönster,dörrar,skärmtak,takkonstruktion,
takfot,skorstenar

Foton(svartvita),skisser

Inventerarens egen uppfattning och spekulationer om motiv och förebilder. Ange uppfattning om tidstypiskhet och särprägel. Råd till ombyggare.

Rumsbeskrivning

Som samlingssalen ser ut idag:

Som salen såg ut tidigare,
helst ursprungligen:

Golv(material,färg)_____

Väggar(material,färg)_____

Tak(material,färg)_____

Övrigt; fönster,dörrar,paneler,väggmålningar,
möbler m.m.

Foton(svartvita), skisser

Rumsgestalt,rumsutformning: proportioner, ljusföring, klimat, akustik m.m. Är rummet medvetet utformat? Spekulera gärna men ange motiveringar!

LITTERATURFÖRTECKNING

Reviderad och kompletterad 1979

Allmänt

Vid sammanställningen av det som rör folkrörelser i allmänhet har i huvudsak använts forskningsresultat från projektet Det svenska klassamhällets funktioner: Folkrörelserna, vid Historiska institutionen vid Uppsala universitet.

- Andrae, Carl Göran & Lundkvist, Sven Folkrörelserna och den svenska demokratiseringsprocessen. (Historisk tidskrift 1969, s 197-214.)
- Lindroth, Jan Idrottens väg till folkrörelse. Studier i svensk idrottsrörelse till 1915. [Akad avh, Uppsala universitet.] 403 s. (Studia historica Upsaliensia. 60. Uppsala 1974.)
- Lundkvist, Sven Folkrörelser och reformer 1900-1920 (Från fattigdom till överflöd. [En antologi om Sverige från frihetstiden till våra dagar. Red av] Steven Kublik. Sthlm 1973.)
- Lundkvist, Sven Folkrörelserna i det svenska samhället 1850-1920. (2), 244 s Tab. (Studia historica Upsaliensia. 85. Uppsala 1977. [Begagnad i manuskript.]
- Lundkvist, Sven Politik, nykterhet och reformer. En studie i folkrörelsernas politiska verksamhet 1900-1920. 407 s. (Studia historica Upsaliensia. 53. Uppsala 1974.)
- Åberg, Ingrid Förening och politik. Folkrörelsernas politiska aktivitet i Gävle under 1880-talet. [Akad avh, Uppsala universitet] (7), 163 s. (Studia historica Upsaliensia. 69. Uppsala 1975.)
- Öhngren, Bo Folk i rörelse. Samhällsutveckling, flyttningsmönster och folkrörelser i Eskilstuna 1870-1900. [Akad avh, Uppsala universitet] (2), 414 s. (Studia historica Upsaliensia. 55. Uppsala 1974.)

Övrig allmän litteratur

- Hellspong, Mats & Löfgren, Orvar Land och stad. Svenska samhällstyper och livsformer från medeltid till nutid. 350 s. Ill. Lund 1972.
- Johansson, Hilding Idéer på vandring. Finns en framtid för folkrörelserna? 2 uppl. 40 s. Ill. [Trollhättan 1972.]
- Katalog till Land du välsignade. Nordiska museets och Riksställningars vandringstställning om industrialismens genombrott i Sverige, arbetarnas miljöer och folkrörelsernas framväxt 1850-1915. 120 s. Ill. 1 uppl Sthlm 1973. 2 uppl Sthlm 1974.
- Betänkande med utredning och förslag rörande tillgodoseendet av behovet av allmänna samlingslokaler. 139 s. (SOU 1939:30).
- Samlingslokaler. Bostadskollektiva kommitténs betänkande 4. 190 s, 7 pl bl. Ill. (SOU 1955:28.)
- Minnesskrifter vid föreningarnas jubileer.

Frikyrkorörelsen. Bönhus. Frikyrkor

- Alm, Göran Enkel men värdig. Metodistisk kyrkoarkitektur i Sverige 1869-1910. [Akad avh, Stockholms universitet.] 186 s. Ill. Sthlm 1974.

- Bildergalleri ur Svenska missionsförbundet. Red af A. Ohldén. 676 s. Sthlm 1906-08. Utk i 42 häften.
- Ekman, E. J. Den inre missionens historia från början af 18:e årh till närvarande tid. 2923 s. Ill. Sthlm 1896-1902.
- De fria kristna samfundet i Sverige. En utredning. [Utg av] Frikyrkliga samarbetskommittén. 241, (1) s. Sthlm 1958.
- Genom Guds nåd. Minneskrift utg med anledning av Bjurtjärns friförsamlings 100-årsjubileum 1962. 31 s. Ill. Bjurtjärn 1962.
- Gustafsson, Berndt Svensk kyrkogeografi. Med samfundsbeskrivning. 2 uppl. 151 s. Ill. Lund 1971.
- Gustafsson, Berndt Svensk kyrkohistoria. 4 uppl. 289, (1) s. Ill. Sthlm 1968.
- Hallbäck, Sven Axel Från 1860-talets bönehus till 1970-talets missionskyrkor. Bidrag till kännedomen om folkrörelsernas samlingslokaler. En studie av gudstjänstlokalernas utveckling under hundra år i Skaraborgs Distrikt av Svenska Missionsförbundet. (Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 1977-1978, Skara 1977, s 103-114.)
- Hofgren, Allan Med Gud och hans vänskap. Evangeliska fosterlands-stiftelsen genom 100 år. En bokfilm. VIII, 402, (1) s. Ill. Sthlm 1956.
- Hägg, Fritz Svenska alliansmissionen genom hundra år. 416 s. Ill. Jönköping 1953.
- Lindahl, Göran Högkyrkligt, lågkyrkligt, frikyrkligt i svensk arkitektur 1800-1950. 175 s. Ill. Sthlm 1955.
- Lundkvist, Sven Väckelse och frikyrklighet (Den svenska historien. 9. Sthlm 1968, s 84-87.)
- Lundkvist, Sven Väckelserörelsernas genombrott (Den svenska historien. 8. Sthlm 1968, s 274-277.)
- Malmström, Evald Sextio års fältttåg. [Inneh.] 1. Femtio års fältttåg. Frälsningsarmén i Sverige 1882-1932. 2. Frälsningsarmén i Sverige 1932-1942. 612 s. 32 pl bl Sthlm 1942.
- Metodistkyrkan i Sverige 100 år. 1868-1968. 238, (1) s. Ill. Sthlm 1968.
- Norberg, Arvid Frikyrkighetens uppkomst, med särskild hänsyn till Skara stift. Prästmötesavhandling [Skara stift]. 248 s. Sthlm 1953.
- Nyhlén, Erik Svensk frikyrka. 255, (1) s. Sthlm 1964.
- Palmqvist, Arne De religiösa folkrörelserna och samhället. (Nordiska historikermötet 1, 1967, Historiallinen arkisto [Historiskt arkiv] 62, Helsingfors 1967, s 55-94.)
- Pleijel, Hilding Hustavlans värld. Kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige. 238, (1) s, 1 pl bl. Sthlm 1970.
- Svensk baptism genom 100 år. En krönika i ord och bild. [Red George Fridén.] (10), 466 s. Ill. Sthlms 1948.
- Svenska folkrörelser. 2. Missionssällskap. Svenska kyrkans frivilliga arbete. Frikyrkosamfund. VIII, 1096 s. Ill. Sthlm 1937.
- Svenska pingstväckelsen 50 år. En krönika i ord och bild. Red Axel Blomqvist. 295, (1) s. Ill. Sthlm 1957.
- Svärd, Lydia Väckelserörelsernas folk i andra kammaren 1867-1911. Frikyrkliga och lågkyrkliga insatser i svensk politik. [Akad avh, Lunds universitet.] 363, (1) s. Sthlm 1954.

Westin, Gunnar Den kristna friförsamlingen i Norden. Frikyrklighetens uppkomst och utveckling. 2 uppl. 391, (1) s. Sthlm 1958.

Minnesskrifter.

Nykterhetsrörelsen, ordenshus

- Andersson, Nils Godtemplarordens samlingslokaler. [Utg av] Godtemplarorden och Ordenshusens riksförening (16 s) Ill. Sthlm u å (1943?)
- Bergman, Johan Den svenska nykterhetsrörelsens historia. En översikt. 3 uppl. VIII, 302 s. Sthlm 1913.
- Godtemplarminnen. Utg av Mats Rehnberg. 180 s. Ill. (Svenskt liv och arbete. 11. Sthlm: Nordiska museet 1951.)
- Johansson, Hilding Den svenska godtemplarrörelsen och samhället. [Akad avh, Göteborgs högskola.] XXXII, 535 s. Sthlm 1947.
- Lundkvist, Sven Den tidiga nykterhetsrörelsen (Den svenska historien. 8. Sthlm 1968, s 249-251.)
- Lundkvist, Sven Nykterhetsrörelsen (Den svenska historien. 9. Sthlm 1968, s 165-168.)
- Nerman, Ture Arbetarrörelsens nykterhetspolitik. [Uttalanden och historik saml av Ture Nerman.] [Utg av] Arbetarnas kulturhistoriska sällskap. 95, (1) s. Sthlm 1966.
- Svenska folkrörelser. 1. Nykterhetsrörelse. Politisk arbetarrörelse. Fackföreningsrörelse. Folkbildning. Kooperation. Huvudred. Sigfrid Hansson. VIII, 1174 s. Ill. Sthlm 1936.
- Tingsten, Herbert Den svenska socialdemokratins idéutveckling. 2. 1 uppl. Sthlm 1941. [Ny utg.] 423 s. Sthlm 1967.

Arbetarrörelsen, Folkets Hus, Folkparker

- Arkitektur. Årg 73, nr 7. Sthlm 1973. [Inneh: Bengt O H Johansson, Folkets Hus i folkhemmet. - Ove Hidemark & Göran Månsson, Folkets Hus i Hallstavik. - Lech Wasinski, Folkets Hus i Malmberget. - Lennart Green, Folkets Hus i Södertälje. - Gunnar Strömblad, Programkrav på Folkets Hus. - Bengt Göransson, Folkets Hus inför framtiden. - Kjell Andersson, Christer Langseth, Bernard Michelson, Per Persson, Folkets Hus i Filipstad.]
- Bäckström, Knut Arbetarrörelsen i Sverige [Ny, av förf bearb och förkortad uppl.] 1-2. Sthlm 1971.
- Elmgren, Arne, Karlsson, Gustaf & Kilbom Karl Vi har byggt oss eget hus. Händelser och hågkomster, utg med anledning av Folkets husföreningarnas riksorganisations 25-årsjubileum år 1957. 127, (1) s. Ill. Sthlm 1957.
- En gång skall jorden bli vår. En skrift i anslutning till tre utställningar i Södertälje hösten 1977. Arbetarrörelsen i Södertälje. Torekällbergets museum. Arbetarlitteraturen och biblioteken. Stadsbiblioteket. Arbete, arbetare, arbetarkamp. Södertälje konsthall. [Inneh bl a Kerstin Bergdahl-Nörby, Folkets Hus, s 41-50; Böcker om arbetarrörelsen i Sverige. Litteraturförteckning utarbetad av Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, s 127-143.] 143 s. Ill. Södertälje 1977.
- Eriksson, Erik Teatern i skogsbacken. 45 folkparkssomrar i Alvesta. (Värendsbogder. Utg av Norra Allbo hembygdsförening. Alvesta 1973, s 4-17.)

- Folkets parkers centralorganisation. En kortfattad redogörelse över folkparkernas utveckling 1905-1930. 99 s. Eskilstuna 1930.
- Gunnarsson, Gunnar Arbetarrörelsens krönika i ord och bild. [En bokfilm.] 1-2. Sthlm 1970.
- Hultén, Gösta Arbetsrätt och klassherravälde. [Kring strejklagarnas historia.] 279, (1) s. Sthlm 1971.
- Larsson, Gustaf & Alm, Birger Folkparkerna 50 år. Svenska sommarhagar blev kulturella nöjesplatser. Foto: Gustaf Larsson. Text: Birger Alm. (106) s. Ill. Sthlm 1955.
- Liedgren, Rut Folkets hus - Gersheden. 114, (2) s. Ill. (Skrifter från Skansen. 1. Sthlm 1964.)
- Lindqvist, Ola Arbetarrörelsen växer fram (Den svenska historien. 9. Sthlm 1968, s 158-164.)
- Melin, Karl Hus med dubbel ingång. Historien om "Sveriges största trähus", godtemplarhögborgen från 1883, som blev Östersunds teater ... 127 s. Ill. Östersund [1960].
- Palm, August Ur en agitators liv. 1 uppl. Sthlm 1904 (utökad uppl av självbiografi 1899), omtr i August Palm, den svenska socialdemokratiens banbrytare, Sthlm 1931. [Ny utg] 328, (1) s, (2) pl bl. Ill. Sthlm 1970.
- Svenska folkrörelser. 5. Folkets hus och parker. XII, 556 s. Ill. Sthlm 1939.

VAD FOLKET BYGGDE

Ett utkast till folkrörelsernas byggnadshistoria

I Sverige finns idag ca 8 000 frikyrkor, ordenshus, Folkets hus och Folkets park. Situationen inom de olika folkrörelserna är sådan att framtiden för många av dess byggnader är oviss. Rörelserna centraliseras, expanderar, stagnerar eller förändras på andra sätt. Det är därför viktigt att just nu studera lokalernas historia och försöka sprida en kunskap som kan ge underlag för riktiga ställningstaganden i bevarandefrågor. Vilken historia har en ords samlingslokaler? Vilken betydelse kommer de att ha? Hur skall man behandla dem på rätt sätt?

Detta är ett första försök att ge en samlad översikt över de stora folkrörelsernas historia sedd utifrån deras byggnader: frikyrkorörelsens, nykterhetsrörelsens och arbetarrörelsens samlingslokaler.

För dem som önskar bilda en studiecirkel kring någon folkrörelsemiljö på den egna orten avslutas varje kapitel med förslag till diskussionsämne.

SVERIGES ARKITEKTURMUSEUM

NORDISKA MUSEET

ISBN 91-7108-17